

ISSN 1561-1264 (PRINT)

ISSN 2664-5998 (ONLINE)

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

Філософія

ВИПУСК 1(45) 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 1 (45) 2020

ISSN 1561-1264 (Print)

ISSN 2664-5998 (Online)

Key title: Naukove пізнання. Metodologîa ta tehnologiâ

Abbreviated key title: Nauk. пізнання, Metodol. tehnol.

Variant title: Naukove пізнання: metodologîa ta tehnologiâ

*Журнал зареєстрований
26 червня 2010 р.
Міністерством юстиції
України № 17195-5965 Р.*

*Журнал виходить
4 рази на рік і є фаховим
(категорія «Б»)
зі спеціальності
033. Філософія
відповідно до Наказу
МОН України
від 02.07.2020 № 886
(додаток 4).*

*Рекомендовано
до друку вченою радою
Університету Ушинського,
протокол № 7
від 24.12.2020 р.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання
на «Наукове пізнання:
методологія
та технологія».*

Редакційна колегія

Петінова Оксана Борисівна, головний редактор, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Атаманок Зоя Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Бліхар В'ячеслав Степанович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ).

Борінштейн Євген Русланович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук, професор кафедри мистецтвознавства та загально-гуманітарних дисциплін (Міжнародний гуманітарний університет).

Златица Плашієнкова, PhD, доктор філософії, філософський факультет (Університет Каменського в Братиславі, Словаччина).

Окорокова Віра Вікторівна, доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Орленко Ірина Миколаївна, завідувач Одеського обласного ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти (КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»).

Романенко Сергій Степанович, кандидат філософських наук, в. о. доцента кафедри спортивних ігор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ).

Цибра Микола Федорович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Юшкевич Юлія Сергіївна, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, історії та політології (Одеський національний економічний університет).

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
«НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ»**

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті у науковому журналі «Наукове пізнання: методологія та технологія» необхідно надіслати на електронну пошту editor@nr.pdpu.od.ua такі матеріали:

- 1) статтю;
- 2) довідку про автора (прізвище, ім'я, по батькові автора, місце роботи (навчання), адреса місця роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, поштова адреса для відправки друкованого примірника);
- 3) рецензію-відгук на статтю від доктора наук у відповідній галузі науки (за винятком докторів та кандидатів наук).

Редакція журналу здійснює внутрішнє рецензування статті – розгляд статті одним із членів редакційної колегії (single-blind review – рецензент знає автора, але автор не знає рецензента). На підставі проведеного рецензування автор може отримати одну з таких відповідей: – статтю прийнято до друку, – доопрацювати статтю, – автору відмовлено в публікації.

Оплата статті здійснюється тільки після офіційного підтвердження та надання реквізитів від редакції журналу (офіційний e-mail: editor@nr.pdpu.od.ua).

Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, не приймаються до редагування і публікації. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування. Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор.

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЖУРНАЛУ

1. Філософія природи, світу і космосу;
2. Філософія суспільства та суспільної історії;
3. Філософія людини з її особливостями, здібностями і властивостями;
4. Філософія духовної сфери або інтелектуальних процесів.

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Формат А 4; поля – 2 см (нижнє) x 2 см (верхнє), 3 см (ліве) x 1,5 см (праве); абзац – 1,25 см; міжрядковий інтервал – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегль – 14.

Обсяг статті – від 10 до 20 сторінок.

У тексті слід використовувати символи за зразком: лапки «...», дефіс (–), тире (–), апостроф (').

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Ліворуч вказується **УДК** та **тематичний розділ** журналу.
2. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) **мовою статті**. Максимальна кількість авторів у статті – три особи.
3. Назва статті. Має містити не більше 10 слів, розкривати сутність проблеми та бути цікавою широкому загалу науковців.
4. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова українською мовою статті (5-10 слів). Резюме має містити такі **обов'язкові** елементи: *актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження*.
5. Наукова стаття обов'язково має містити такі структурні елементи:

Вступ.

Мета та завдання.

Методи дослідження.

Результати.

Висновки. Висновки не повинні містити дані, яких немає в основному тексті статті.

Література завершує статтю і публікується під заголовком «**Список використаних джерел**». Бібліографічний опис списку оформлюється у порядку згадування з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України *ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання*». У статті мають бути посилання на іншомовні джерела (не менше 25% від загальної кількості посилань).

References. Оформлюється відповідно до стандарту **APA (APA Style Reference Citations)**. Автор (трансліт), назва статті (трансліт), назва статті (в квадратних дужках переклад на англійську мову), назва джерела (трансліт), вихідні дані з позначеннями на англійській мові. Наприклад:

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970). *Slovnuk ukrainskoї movy: v 11 tt.* [The Ukrainian language dictionary]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

6. Ім'я, прізвище, по батькові, інформація про автора(ів) (науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, в якій працює(ють) автор(и)) англійською мовою.

7. Назва статті англійською мовою.

8. Резюме (від 250 до 300 слів) та ключові слова англійською мовою (5-10 слів).

Транслітерація імен та прізвищ здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55. Переклад засобами онлайн-сервісів є неприпустимим.

ФІЛОСОФІЯ ПРИРОДИ, СВІТУ І КОСМОСУ

UDC 1.125

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-1>**Guyvan Petro Dmytrovych**Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
ProfessorPoltava Business Institute
of Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University
7, Sinna str., Poltava, Ukraine

PROBLEMS OF COGNITION OF TIME AS AN ELEMENT OF THE EXTERNAL WORLD

This scientific article examines the topical issue of the essence of the time course in space and its perception by man. The paper emphasizes that material objects, socio-political relations, norms of law, ethical and aesthetic principles cannot be unchanged, they are necessarily subject to temporal influence. Time is the all-encompassing factor that makes it possible to make an essential connection between events and phenomena occurring in space, giving them a proper perception of their place in the system of interactions of various phenomena in space. It is emphasized that space and time in nature do not occur separately, they are indivisible. The content of various scientific concepts concerning the study of the course of time and its connection with the phenomena of the material world, including the temporal dimensions of the development of legally significant phenomena for society, is analyzed. Scientific approaches are divided, according to which space and time are divided into real, perceptual and conceptual. A study of the ontological vision of temporal processes, according to which matter as a philosophical category is perceived not through its individual specific properties, but through the general, comprehensive and abstract nature of its manifestations. The historical analysis of the genesis of human cognition of time, its awareness of the fact that time, like space, is an indispensable attribute of any manifestations of existence, is carried out in the work. The scientific vision of the time course is studied, which consists first of all with external changes of a material object or other phenomenon, which is connected with the determination of its space-time parameters. The main scientific models and ideas about time are considered: Newtonian substantial concept, according to which absolute space remains motionless and the same everywhere regardless of something external, and time also exists independently in the objective universe, is a certain substance; and Einstein's relativistic conception, which proved that order in time is determined by specific material processes. Based on greater pragmatism and ease of use, the scientific concept of absolute time is widely used in systems of applied sciences, including jurisprudence. Absolute time is used quite successfully as the simplest model of real temporal application, but it should be understood as conditional.

Key words: cognition of time, temporal course, space-time parameters.

Introduction. The material is in constant motion, and this movement occurs in a certain space and time. Space and time are forms of existence (being) of matter. Space determines the extensibility (geometric dimensions) of material objects and determines their interaction, while time determines the duration of existence of these objects and the sequence of their change. In other words, the content of matter is specific objects, as a form of their existence, like all matter, time and space, which are characterized by such characteristics as objectivity, irreversibility (for time) and recognizability. For many millennia, humanity has been trying to achieve the passage of time, to create a holistic system of knowledge about time, its properties, structure, to create theories of knowledge.

Purpose and objectives. In our daily lives we constantly feel the time factor in any field of activity. This applies to both economic and social relations and the sphere of knowledge of the various pages that reflect us. Material objects, socio-political relations, norms of law, ethical and aesthetic principles cannot be unchanged, they necessarily indicate a temporary meaning. Time is the all-encompassing factor that allows to make a significant connection, sharing and appearing that opens in space, giving them the necessary conclusions about their places in the system of interaction of various manifestations of specific interactions in space. For this temporary question, consider consideration in relation to space, while interaction has always been the best element of the study of the world. Undoubtedly, time and time in nature do not occur separately, they are indivisible. We do not know of any phenomenon that does not deal with parts of space and parts of time. Compared with logical convenience, it is possible to imagine a separate space and a separate time, only as our mind in general is accustomed to act in solving a problem. In fact, space and time will be shared only in our imagination. It is obvious that in nature there is only matter, which we disassemble into two main coordinates: space and time [1, p. 419].

Research methods. In science, the subject of construction is various concepts of the revision of the tile magazine and its connection with the phenomena of the material world, including the temporal dimensions of the development of legally significant phenomena for society. For the most famous with them – real, perceptual and conceptual space and time are divided. Real space-time is postulated as objective forms of existence of matter, conditions of coexistence of objects. Perceptual space and time of expression of conditions of existence and change of our representations and other mental acts of the subject. Finally, conceptual space and time are abstract mathematical structures that can model real space-time relations [2, p. 24]. Therefore, the study of the ontological vision of temporal processes, for which the material as a philosophical category is perceived not because of its specific properties, but because of the general, comprehensive and abstract nature of its manifestations, are relevant. This will allow, both at the general theoretical level and in the practical plane, the realization that time has a continuous manifestation, which is created in the feeling and transition of a particular person to real material phenomena reflected in the internal duration, creating time of the outside world. Duration – an attribute by which we understand the existence of created things, as they are in reality. Time is not a state of affairs, but only a module of thinking used to explain duration [3, p. 278–279].

Results. People have long tried to understand the passage of time. Time, like space, is an essential attribute of any manifestation of being. After all, every knowledge of a process, material object or other phenomenon is associated with the definition of its spatio-temporal parameters. At the beginning of human history, the importance of spatio-temporal organization of society was, above all, to ensure the survival of the individual. It should be noted that at this stage of awareness of the natural essence of the universe, the emphasis was on the knowledge of space, and only then – time. In the mind of the observer at first there was a clear spatial representation of the phenomenon, while its temporal features to some extent remained uncertain. Therefore, since ancient times in the history of mankind, temporal issues were considered in relation to space, this interaction was an important element in the study of the world. Already in the compilation of ancient myths, the concept of time (along with the concept of space) was not just a coordinate of a phenomenon, but was depicted by powerful forces that control everything. Thus, in the ancient Indian Vedas (about VIII century BC) time (kala) was defined as the personified root cause of existence and a destructive phenomenon. In Hinduism and other dharmic religions, the cyclical nature of time is metaphorically depicted as a kalachakra (“wheel of time”). In the religious and philosophical current of Zoroastrianism – Zervanism, time (in the person of God Zervan) was defined as the basis of the foundations that give rise to all other things [4]. Proponents of Orphic teachings in ancient Greece believed that Chronos (the personification of time) created the egg of peace from Chaos and the Aether, gave birth to fire, air and water, and from these elements arose several generations of gods. A serious role in the development of knowledge of time belongs to medieval researchers. They proceeded from the fact that all the temporal stages of existence are due to a higher power (god), so any phenomenon evenly passes through the stages of creation, development and termination. Thus, the time and events that exist in it are irreversible and

directed to the future. Cognition can occur taking into account the sequence and unfolding of events, and temporal changes are conditioned and predictable [5, p. 14–15].

Throughout the historical progress of mankind, much research has been devoted to temporal issues and the influence of time on the motion of matter. The question of the temporal arrangement of matter at all times to pay attention to philosophers, or those who considered themselves so, from Confucius [6, p. 33] to Kim Chen Ir [7, p. 6–7] Problems of space-time organization of matter were studied not only within the framework of philosophical science, but also special: mathematics, physics, other exact sciences, because they are general in nature. In particular, the development of the concept of time and its awareness by man is an integral part of the methodology of historical sciences. Taking into account these scientific developments, special terms appeared that characterized the essence of the temporal properties of the object of observation: biological time, social time, psychological time, etc. In fact, the development of our ideas about the space-time motion of matter are successive stages in the development of human cognition. The cognitive approach is used in the study of the properties of time within physical science. The special science of relationships in time is called chronometry, the interaction of conceptual time with space is studied within chronogeometry.

Scientific research of temporal properties has historically taken place within the notions of time as an absolute, homogeneous phenomenon that has the same parameters at all points in space. Such provisions in science formed the basis of the so-called substantial concept of time, formulated in general by I. Newton in his work “Mathematical principles of natural philosophy”. According to its paradigms, absolute space remains motionless and the same everywhere regardless of something external, and time also exists independently in the objective universe, it is a certain substance, pure length, the course and properties of which are determined by itself. The scientist believed that time, like space, can exist independently of objects and phenomena [8, p. 53]. Strictly speaking, if we evaluate the category of time in terms of its absoluteness, taking into account the uniformity and homogeneity of its flow regardless of the movement of system objects, we will inevitably come to the conclusion of unidirectionality and actual immobility of absolute space, which is not true.

In absolute time, science adopts a certain homogeneous quantity, the same for all points in space, which changes continuously from the past through the present to the future. This time is homogeneous, the same at all points in space and does not depend on the motion of matter. According to Newton, absolute time in itself and in its essence, without any relation to something external, flows evenly and is called duration. Absolute time is constant during its motion. The same state, the same duration correspond to the existence of all objects, regardless of the speed of their movement or rest. This theory rejects any connection between the passage of time and the human person, absolute time in its motion cannot be changed, regardless of external circumstances, time floats evenly despite differences in the state, position or motion of objects. These properties, inherent in absolute time, do not follow from anywhere, they are introduced by humans themselves and are axiomatic. This approach to the application of absolute time in science is quite common, first of all, given its rationality, some real processes are eventually studied in science with the help of these tools. However, we must note that it is still conditional and does not fully reproduce the very essence of such a phenomenon as time, as it considers it as a separate category that does not depend on the material world.

Within the so-called substantial approach to the study of time, the space in which these properties are studied is postulated as three-dimensional, while time is accepted in the classical absolute form as a one-dimensional, homogeneous, objective and continuous property of matter. Relativistic theory assesses the dimension of physical diversity (continuum) somewhat differently. According to her ideas, there is a formal relationship between the order of entry into the laws of nature of spatial coordinates, on the one hand, and the time coordinate, on the other [9, p. 280]. In the process of developing scientific thought, studies of space have been conducted within both the generally accepted three-dimensional system (some researchers believe that it is more correct to talk about a six-dimensional system due to the presence of negative coordinates) and multidimensional systems. As a result, it was concluded that from a cognitive point of view, the coordinate system should correspond to the physical state of the object. In particular, in some cases, the study should be conducted in general in one-

dimensional space, taking into account the linearity of the process, which is observed, for example, in the study of individual substances of the microworld, although, of course, should take into account the conditionality of such construction. Thus, the idea was developed that time as a temporal characteristic of the existence of the same matter in space should correspond in its characteristics to the dimensionality of the latter. Each coordinate has its own dependence on time, so in three-dimensional space and time is three-dimensional, in one-dimensional – one-dimensional. In linear consideration, time brings the gaze into the plane, in the plane gaze makes it four-dimensional, in the three-dimensional gaze – six-dimensional.

The subsequent development of scientific thought has radically changed the general idea of the laws of motion of matter and the form of such motion. In particular, it was found that the dimensions of objects and the duration of processes do not constitute objective principles, they are determined by various internal and external forces (eg, gravity and repulsion) and interactions. Time began to be seen as an ordered sequence of changing events, without change there are no processes, and therefore no time. The question of moving away from the classical notion of time, taking into account the growth of inertia at a speed approaching the speed of light, was first posed by A. Poincare in 1904 [10, p. 575]. Subsequently, a radical revision of the physical essence of the concept of time was made by Albert Einstein, who substantiated the scientific concept according to which the order of time is determined by specific material processes. Newtonian absolute time was replaced by the system's own time [11, p. 96–97], which is not an independent entity, but a derivative. The revision of the substantial theory of time, the change of concepts about the essence of space and time led to the creation of a special theory of relativity, which considers time in inseparable connection with the motion of material objects and their interaction [12]. This approach is one of the main principles of the so-called relativistic concept. Thus, based on the fact that all terrestrial phenomena depend on the position of stars and planets, science has introduced the concept of astronomical time, the meaning of which is reduced to the thesis that at each point in space there is a clearly defined time that differs from time at other points [13, c. 43].

Today, most of the exact sciences operate with the concept of “real” time, which is conceptually based on the thesis that time is uneven, multidirectional, multidimensional and depends on the properties of the system of accounting and motion of matter. Moreover, this approach is used not only by supporters of Einstein's theory of relativity (this is understandable, since the theory itself postulates time as a variable that depends on a number of factors), but also by researchers in classical mechanics. When changing distances, masses, displacements, the nature of motion, in other words, when changing the properties of the system, the time scale also changes. In classical mechanics, time depends on the nature and velocity of bodies much more than defined by A. Einstein's postulate, if we consider time as an unknown quantity, because it mainly depends on specific distances and velocities in the inertial systems themselves, and not on speed of light and speed of relative motion of systems. In other words, time in an inertial system depends on velocity much more complexly than in special relativity.

As we can see, the fundamental difference in the assessment of the temporal manifestation of matter in classical mechanics and the general theory of relativity lies in the different initial idea of time. Within the substantial concept, the properties of time are in no way related to the motion of matter and are not conditioned by such motion. The concept of time is primary, absolute, such that it does not depend on the nature and form of relations of specific bodies inside the system and outside. Instead, recognizing the existence of at least minor or even instantaneous interactions leads to the need to use relativistic time theory, which, in turn, requires establishing the nature of such interactions between different points in space to give physical meaning to the concept of time.

The theory of relativity inextricably linked space and time with matter, reducing them to the form of being the last in its motion [14, p. 1–2]. Spatial-temporal relationships are determined by material interactions between physical bodies, which, in turn, constitute the causal relationship between phenomena and, ultimately, establish their sequence in time. If, say, there are several objects at different points in space, the internal order of the processes within each of them is determined by the course of its own time and does not correlate with the course of relations in another system. Instead, tem-

poral relationships between several phenomena can exist only when the latter are related to specific physical processes. It follows that the localization of the event in space and time, ie the presence of coordinates x, y, z, t , is determined by the existence of such an interaction; the event, which is not affected by anything, would remain a specific localization [15, p. 233].

When the ratios within the system change (distances, masses, directions of movement of bodies, etc.), the time scale also changes. Moreover, as proved by Albert Einstein, such patterns are general in nature, including the mathematical regulation of actual interactions by the methods of classical mechanics. Thus at application of the specified regulatory toolkit time depends on character and speed of movement of bodies much more difficult, than by rules of the special theory of relativity at identical set values of unknown search quantity of time. It certainly depends on the specific distances and velocities within each inertial system, and depending on the order and principle of measurement, real time can differ significantly from the absolute. However, despite the perception of this fact by scientists around the world, the error at speeds of inertial motion, far from the speed of light, is quite small. Thus, based on the greater simplicity of absolute time and ease of use, the associated mechanism is widely used in systems of not very precise sciences and everyday life. In this case, absolute time is used quite successfully as the simplest model of real temporal application.

However, by and large, the conceptual questions of the essence of time are problems of philosophy. This is due to the fact that time has a special place in the lives of societies and each individual. This is one of the fundamental categories of the world around us, which concerns general concepts that express sensitive perception and its connection with reality. Awareness of events that occur in time means knowing being as such. The discontinuity of time and space has the reproduction in reality that material objects have a relative discreteness of their existence. In other words, there is a temporal and spatial differentiation of bodies. But the motion of objects is still continuous, it cannot be reduced to the sum of discrete moments. That is, time movement has a certain connection, there are no gaps in it. From the study we can draw some **conclusions**. Through the definition of the essence of such categories as space and time, a person learns about the world. Space is a form within which the interaction of specific material phenomena. Whereas time is the content of such relationships of these objects. We should note the scientific differences on the fundamental question of the mutual comparison of such defining categories as time and being. To overcome the obvious difficulties that arise in understanding the above provisions, it is necessary to move away from standard material estimates of such a phenomenon as time. In most sciences, the subject of the study of temporal characteristics is mainly the main property of time – duration. It is along with postulated qualitative factors such as homogeneity, continuity, focus on the future is the basis of all ideas about time. Based on greater pragmatism and ease of use, the scientific concept of absolute time and the associated mechanism is widely used in systems of applied sciences, including jurisprudence. Absolute time is used quite successfully as the simplest model of real temporal application, but it is necessary to understand the conditionality of the accepted application.

Bibliography

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. Москва : Наука. 1988. 520 с.
2. Солдатов А.В. Понятия пространства и времени в структуре естественнонаучной теории. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1981. 72 с.
3. Спиноза Б. Основы философии Декарта, доказанные геометрическим способом. Приложение, содержащее метафизические мысли. Избр. произв. в 2-х т. Москва, 1957. Т. 1. 632 с.
4. Глоба П.П. Зерванизм – сокровенное учение зороастризма 1-й Международный Зороастрийский Конгресс, Санкт-Петербург, 28.05.2000 г. URL: http://www.asha-piter.ru/03_02_statji/03_02_ppg_zervanizm_na_kongresse_01.htm.
5. Абасов А.С. Пространство. Время. Познание. Баку, Элм, 1986. 122 с.
6. Мудрость Конфуция / Под ред. В.П. Бутромеева, В.В. Бутромеева. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2011. 448 с.
7. Ким Чен Ир О философии чучхе. Пхеньян : 91 чучхе, 2002. 202 с.

8. Аскин Я.Ф. Проблема времени: ее философское истолкование. Москва : Мысль, 1966. 199 с.
9. Эйнштейн А. Автобиографические заметки. Собрание научных трудов. Т. 4. Москва : Наука, 1967. С. 259–293.
10. Пуанкаре А. Настоящее и будущее математической физики. Доклад. Избранные труды. Т. III. Москва : Наука, 1974. С. 559–575.
11. Базаров В.А. Пространство и время в свете принципа относительности. Теория относительности Эйнштейна и ее философское истолкование. Сборник науч. Статей. Москва : 1923. С. 93–99.
12. Эйнштейн А. К электродинамике движущихся тел. Собр. науч. трудов Т. 1. Москва : Наука, 1965. С. 7–35.
13. Чижевский А.Л. Космический пульс жизни: Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия. Москва : Мысль, 1995. 768 с.
14. Петров В. «Релятивистское» замедление времени и относительность одновременности. 2002. URL: <http://n-t.ru/tp/iz/rzv.pdf>. 15 с.
15. Александров А.Д. По поводу некоторых взглядов на теорию относительности. *Вопросы философии*. 1953. N. 5. С. 225–245.

References

1. Vernadskij V.I. (1988). *Filosofskie my'sli naturalista*. [Philosophical thoughts of a naturalist]. Moskwa: Nauka. [in Russian].
2. Soldatov A.V. (1981). *Ponyatiya prostranstva i vremeni v strukture estestvennonauchnoj teorii*. [The concepts of space and time in the structure of natural science theory]. Leningrad : Izd-vo LGU. [in Russian].
3. Spinoza B. (1957) *Osnovy' filosofii Dekarta, dokazanny'e geometricheskim sposobom*. [Foundations of Descartes's philosophy, proven by a geometric method.]. Prilozhenie, soderzhashhee metafizicheskie my'sli. Izbr. proizv. v 2-kh t. Moscow. 1957. T. 1. [in Russian].
4. Globa P.P. (2000) *Zervanizm – sokrovennoe uchenie zoroastrizma*. [Zervanism – the innermost teaching of Zoroastrianism.] 1-j Mezhdunarodny'j Zoroastrijskij Kongress, Sankt-Peterburg. URL: http://www.asha-piter.ru/03_02_statji/03_02_ppg_zervanizm_na_kongresse_01.htm.
5. Abasov A.S. 1986) *Prostranstvo. Vremya. Poznanie*. [Space. Time. Cognition]. Baku, E'lm, [in Russian].
6. *Mudrost' Konfucziya* [Wisdom of Confucius]. / Pod red. V.P. Butromeeva, V.V. Butromeeva. Moscow : OLMA Media Grupp, 2011. [in Russian].
7. Kim Chen Ir. (2002) *O filosofii chuchkhe*. [On the Juche philosophy]. Pkhen'yan: 91 chuchkhe, [in Russian].
8. Askin Ya.F. (1966) *Problema vremeni: ee filosofskoe istolkovanie*. [The problem of time: its philosophical interpretation]. Moscow: My'sl'. [in Russian].
9. E'jnshtejn A. (1967) *Avtobiograficheskie zametki*. [Autobiographical notes]. *Sobranie nauchny'kh trudov*, T.4. Moscow : Nauka, [in Russian].
10. Puankare A. (1974) *Nastoyashhee i budushhe matematicheskoy fiziki*. [Present and future of mathematical physics]. *Doklad. Izbranny'e trudy'*. T. III. Moscow, Nauka. [in Russian].
11. Bazarov V.A. (1923) *Prostranstvo i vremya v svete principa otноситel'nosti*. *Teoriya otноситel'nosti E'jnshtejna i ee filosofskoe istolkovanie*. [Space and time in the light of the principle of relativity. Einstein's theory of relativity and its philosophical interpretation]. *Sbornik nauch. Statej*. Moscow. [in Russian].
12. E'jnshtejn A. (1965) *K e'lektrodinamike dvizhushhikhsya tel*. [On the electrodynamics of moving bodies]. *Sobr. nauch. trudov T. 1*. Moscow : Nauka. [in Russian].
13. Chizhevskij A.L. (1975) *Kosmicheskij pul's zhizni: Zemlya v ob'yatiyakh Solнца*. *Geliotaraksiya*. [Cosmic pulse of life: Earth in the arms of the Sun. Heliotaraxia]. Moscow : My'sl'. [in Russian].
14. Petrov V. (2002) “*Relyativistskoe*” *zamedlenie vremeni i otноситel'nost' odnovremennosti*. [“Relativistic” time dilation and the relativity of simultaneity]. URL: <http://n-t.ru/tp/iz/rzv.pdf>. 15 s.
15. Aleksandrov A.D. (1953) *Po povodu nekotory'kh vzglyadov na teoriyu otноситel'nosti*. [Concerning some views on the theory of relativity]. *Voprosi filosofii*. N. 5. S. 225–245.

Гуйван Петро Дмитрович

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор

Полтавського інституту бізнесу

Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая
вул. Сінна 7, Полтава, Україна

ПРОБЛЕМИ ПІЗНАННЯ ЧАСУ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЗОВНІШНЬОГО СВІТУ

У статті досліджене актуальне питання про сутність часового перебігу у просторі та його сприйняття людиною. В роботі наголошується, що матеріальні об'єкти, суспільно-політичні взаємини, норми права, етико-естетичні принципи не можуть бути незмінними, вони обов'язково зазнають темпорального впливу. Час є тим всеохоплюючим чинником, який дозволяє здійснити сутнісний зв'язок подій і явищ, що відбуваються у просторі, надавши їм належної перцепції щодо їхнього місця у системі взаємодій різних явищ у просторі. Підкреслюється, що простір і час в природі окремо не зустрічаються, вони неподільні. Проаналізовано зміст різних наукових концепцій стосовно вивчення самого перебігу часового плину та його зв'язку з явищами матеріального світу, у тому числі щодо темпоральних вимірів розвитку юридично значимих для суспільства явищ. Оцінено наукові підходи, за якими простір і час розділяються на реальний, перцептуальний та концептуальний. Проведене дослідження онтологічного бачення темпоральних процесів, за яким матерія як філософська категорія сприймається не через окремі конкретні її властивості, а через загальний, всебічний та абстрактний характер своїх проявів. У роботі здійснений історичний аналіз генезису пізнання часу людиною, її усвідомлення факту, що час, як і простір, є неодмінним атрибутом будь-яких проявів буття. Вивчено наукове бачення часового перебігу, яке полягає передусім у зовнішніх змінах матеріального об'єкта чи іншого явища, що пов'язані з визначенням його просторово-часових параметрів. Розглянуті основні наукові моделі та уявлення про час: Ньютонівська субстанційна концепція, за якою абсолютний простір залишається всюди нерухомим і однаковим незалежно від чогось зовнішнього, а час також існує самотійно в об'єктивному Всесвіті, це певна субстанція; та релятивістська концепція Ейнштейна, котрий довів, що порядок у часі зумовлюється конкретними матеріальними процесами. З огляду на більший прагматизм та зручності користування, наукова концепція абсолютного часу широко застосовується в системах прикладних наук, в тому числі юриспруденції. Абсолютний час доволі успішно використовується як найпростіша модель реального темпорального застосування, але при цьому слід розуміти її умовність.

Ключові слова: *пізнання часу, темпоральний перебіг, просторово-часові параметри.*

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК [002+004+316.42](476)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-2>**Аксьонова Віра Ігорівна**

доктор філософських наук,

доцент кафедри профпедагогіки та соціально-гуманітарних наук

Льотної академії

Національного авіаційного університету

вул. Добровольського 1, Кропивницький, Україна

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА – ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Термін «глобальне інформаційне суспільство» включає в себе глобальну уніфіковану інформаційну індустрію, для розвитку якої необхідний розвиток інфосфери (інформосфери). На наших очах створюється єдиний інформаційний простір – глобальна мережа Інтернет, зростає все більша роль засобів теле-і радіокомунікацій, що сприяє розвитку мережевого та онлайн-суспільства. Не випадково інфосфера розглядається як новий соціальний концепт міжкультурної комунікації в умовах глобального інформаційного суспільства. У сучасних умовах відбулася реактуалізація терміну концепт, відкритого ще за добу Середньовіччя віки, який сьогодні починає активно використовуватися самими різними сферами знань, дозволяючи висвітлювати сучасні моменти міжкультурної комунікації. Завдяки концепту, відтворюється зв'язок мислення і тропів, концепт дистанції хаос мовного культурного середовища від конкретної екзистенції людського існування, демонструє багатоманітність індивідуальності, підкреслює суверенність кожної «монади».

Концепт – свого роду «охоронна грамота» будь-якої креативності, який бере на себе функції того, що дозволяє говорити про процеси смислопородження і «смислоуправління», залишаючи за смислом суб'єктивний (особистісний) характер. У контексті концепту інфосфера = ноосфера = семіосфера = техносфера відбувається акцентуація на феномені: інформацію (інфосфера), раціональність (ноосфера), знаковість, смисл, значення (семіосфера), технологічна інструментальність (техносфера). Продовжуючи ряд термінів – антропосфера, соціосфера, ми можемо означити планетарну = глобальну сферу взаємодії природи і суспільства, у межах якої розумна людська діяльність стає головним визначальним фактором розвитку. Являючись визначальним фактором розвитку людей, становлення феномену соціальної активності особистості, інформація виступає найважливішим ресурсом суспільства і засобом побудови інформаційного суспільства поряд з матеріальними і енергетичними ресурсами планетарного значення. Розширення сфери дії і прискорення інформаційних процесів планетарного значення у ХХ ст. перетворює на наших очах техносферу (інформаційне середовище: 1. інформаційні фонди; 2. інформаційні технології; 3. інтеракції (між людьми і обладнанням) - в оптимальному розумінні його феноменології – гіпероб'єм, що вміщує зміст накопичених знань (інформаційного простору). Знання-techne (часткове, технологічне знання) стає інтелегібельним інструментом вираження і втілення знання–episteme (загального, філософського) знання, у чому і проявляється феноменологія суті гіпертрансформатизму інфосфери. Питання про онтологію інформаційного середовища (техносфери) означає морально-етичний імператив космічного статусу людини у кожному інформаційно-комунікативному акті і свідчить про епістемологію інфосфери. Аксиологічна позиція погляду на інфосферу висуває ментальну інструментальність (ризоматика: побудова із зв'язків) у якості адекватного способу розуміння минулого- теперішнього – минулого як одного часу. Ризоматика (структура) інформацій-

ного середовища практично розсуває інтерактивну здатність людини знаходитися у стані діалогу з цією системою а динамічна структура даного діалогу направлена на розуміння Іншого та на діалог з Іншим.

Ключові слова: глобальне інформаційне суспільство, інфосфера (інформосфера), ре актуалізація.

Вступ. Сучасний суспільний аналіз аспектів громадянської гідності вказує на те, що пошук критеріїв софократії має стати постійно діючим поштовхом осмислення суперечок етносоціальної реальності, бо сюди спрямована пізнавальна активність цивільних носіїв духу істини з метою її оптимального блага, навіть під час ситуативно-міфологічного розуміння. Об'єктна суб'єктивність в тому, що міфологічне знання серед ідейних знаків філософії, природи, соціуму та освіти; термін «надія» тоді висуває як сенс-статус словосполучення «Хазяїн-раб»: несе на собі реальний відбиток часу екзистенції, тому що наближається епоха відмови цивілізованих патріотів від духу «бунту мас», що залежить також від (нащадків) особистісних якостей і громади, і «батьків нації».

Мета та завдання. Мета статті – розкрити очікування соціуму на стабілізацію переможного козацького розуміння дійсності, що поступово освітило свій патріотично-комунікативний контекст демократизації національної державності. Парадигма філософії є реальний відбиток ідейних знаків часу: в освіті починає «свій біг» з перемоги війська Б. Хмельницького в битві на Жовтих Водах (1648 р.); поступово освітило свій патріотично-комунікативний контекст, долаючи провінційні неповноцінності в демократизації національної державності (Є. Борінштейн, В. Ворников, В. Кантор, О. Шморгун).

Результати. Метафізичний вимір міжнаціонального спілкування в Україні є властивістю складної сентенції в горизонтах (оновлення) історіософської комунікації і власної футурологічної самоідентифікації українства (П. Григоренко, О. Тихий, В. Чорновіл ...) як патріотичної дії, впливає на відродження «гетьмансько-козацького типу цивілізації» на рубежі ХХ–ХХІ століття. Становлення благородної козацької думки є також специфічним втіленням в парадигму принципів футурологічного становлення феноменології національного духу (Платон, Г. Скворода, Т. Шевченко, М. Гоголь, В. Вернадський, І. Франко, В. Розанов, Д. Донцов, О. Лосев). Еволюційні відтворення особистості зумовлює її державно-саморегулятивний сенс, символ і значення Духу інформ-соціуму (В. Аксьонова, В. Ворников, Є. Бистрицький, Є. Борінштейн, В. Кізіма), гуманізує в освіті як традиції «гетьмансько-козацького типу цивілізації», так і постнекласичний дискурс, вплинувши на взаємозбагачення європейських цінностей з їх збагаченням шляху Євроінтеграції. Духу соціуму після електоральної революції буття (2019 р.) в площині української ідеї, є надією цивілізованого відновлення, попри охлократично-олігархічні перешкоди, розвитку європейської держави, сім'ї, суспільства, освіти тощо.

Втім постнекласичне дослідження не може зводиться ні до рівня історико-політологічного літописання або звичайної реконструкції історії політичної думки, ні до літописної реконструкції еволюції процесу націєсотворення, відкинувши в «архів» спадщину духовних лідерів нації (корифеїв). Треба виявити і метафізичний аспект футурології, що визначає процесуальну логіку елітосотворення як «чудовий» контекст освіти, який в разі розуміння витоків філософії історії стає оптимальним засобом її розуміння «Субстанційної» – трансцендентної глибини проникнення представників духовної еліти в сутність і структуру самого національного буття – охоплює дух нації в житті і долі видатних осіб як ідейної глибини нашої мрії у творчості корифеїв, так і їх конкретної ролі в історичному процесі. Дослідження «малоросійської меншовартості», яке зачіпає також положення про трансцендентний вплив носіїв природної патріотичної діяльності, виявляє цілісність дій в екоософському вимірі ознак «ноосфери», духовної повсякденної атмосфери, на що вперше вказав В. Вернадський як ініціатор опредметнення екоонтологічної значущості елітних і маргінальних груп впливу, що дає можливість певним чином наблизити розуміння якості сучасної стратегії «партії влади» і подолати еволюційну інерцію впливу носіїв так

званої «малоросійської меншовартості», виявляючи цілісність цивілізованого суспільного дійства і статус буття в контексті громадського поля метафізичного дискурсу історичних етносів тощо [4, С. 90–95].

Ноосфера як філософське розуміння екзистенціалов Вічносущого невинувато у екософії привертає європейські фігури російської та української філософії (В. Вернадський, В. Розанов), щоб номінувати сучасний прояв патріотичного ненасильства як ознаку метафізичного відгалуження штучного розвитку інтелектуальної гри по створенню постнекласичних правил через виявлення так званого громадського суб'єктного опору, стосується як суб'єкта влади (навіть у формі висміювання), так і у ролі носія проімперських нормативів.

Іншою прикметою «надії на ненасильство» є елітний вибір достоїнств вищого носія української державної ідеї: навіть альтернативне російське суспільство зумовлює його поважати, включаючи військових носіїв української ідеї, як сучасну патріотичну цінність щодо універсального осмислення націократичних міфологем. Патріотичною елітою використовується розуміння станів буття як аксіологічного сенсу духу козакофільства, історично виділивши підходи М. Гоголя, Т. Шевченка та І. Франка, важлива прикмета сучасного метафізичного пізнання, благородної критики, проти імітації втілення прогнозів корифеїв, або половинчате висвітлення проблем політичної нації та елітоутворення, оскільки козакофільство стимулює поширення нормативних ознак національних ідеалів «по всіх кутках».

У Платона вже, наприклад, з'являється термін «філософія», де як основна субстанційна ознака виставляється прагнення кращих носіїв людської душі до гносеологічного розуміння метафізично-самодостатньою спільнотою істини, яку благородна людина осмислює за допомогою «розумного пристрою звичайного і надзвичайного смислів» як національного духу в бутті взагалі. [10, с. 46]

Античні мислителі, на думку А. Лосева, завжди намагалися об'єднати безперервне становлення з переривчастими структурами буття.

Постнекласичний підхід до тлумачення теоретичних основ соборного існування вплинув як феномен філософії перемоги, поваги до героїчних предків з Києво-Руської, козацько-руської доби; соціокультурні концепції Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка є історіософське тлумачення теорії пізнання національно-визвольних змагань і досвіду розвитку Української державності в умовах «казарменого соціалізму».

Складниками цієї моделі є шлях до софократії:

– вільний етносоціальний простір, що самоорганізується, семіотичний і у символічній взаємодії особистості та суспільстві, бо самореалізує цивілізовані підстави національної ідеї;

– структура софократії необхідна для фахового і громадського обговорення (філософії перемоги) спільнотою, запропонував цілісне системне уявлення про взаємодію влади та опозиції, відтворення феномену згоди, намагаючись розкрити роль плюралізму думок, еволюційного впровадження етносоціальних правил колективного пошуку стану правової держави і цивілізованого суспільства.

Відтворюється особистісно-патріотичний пріоритет сучасності, бо Господар несе державні «вериги» «духовної ноші соборної нації», повинна представляти видатна особистість, що усвідомлює головну (одну) концепцію з числа виконаних сповна, взаємодопомога українських етноконфесійних груп, що мають своє державне призначення бути складовою української спільності – цивілізаційне «Я». Ось чому свідомий українець протестує, коли його «називають» в посттоталітарному просторі в образливій (хохол, малорос) формі (або в асоціації незнатного «чужинця – кацап, лях, жид, азер...»), образивши призначення рівня власної гідності, європейської державності тощо. Це стосується подальшої долі і України, і Росії.

Спроби і консерваторів, і лібералів на межі тисячоліть вивести, наприклад, імперську Росію до «європеїзації», проводячи «косметичний антибільшовицький ремонт» виявилось неприйнятним ділом. «Боротьбу з більшовизмом змінила в ситуації розпаду імперії - боротьба за виживання кожної людини окремо і всієї Росії загалом... І в свідомості російського радянської людини, начебто є віра в свою перевагу над усім іншим світом, раптом стався переворот і

відмова від бачення Росії як богообраної країни, яка висловила магістральну тенденцію людського прогресу» (В.К. Кантор) [8, с. 24]. Але в Україні ні патріотична, ні націоналістична еліта вчасно на цей феномен не звернули уваги, хоча в основі цієї міфології було постмодерністське тлумачення тези «Москва – третій Рим». Аналіз реалій наступної екологічної парадигми має відповідати «тепер і тоді» розгляду характеру «історичного етносу».

Громадський сенс «електоральної революції (2019 р.) показує сенс духовних інтенцій, що відображають самотність і буття «інформ-суспільства – пост», бо мета «постлюдини» дотягується від кліше «Хазяїн – раб» до «Хазяїн – слуга» в «парадокси переможного духу». Тут і ризики переходу від перманентного «бунту мас», до прояву тотального контексту будь-якої «електоральної революції» в соціокультурних горизонтах європейської української державності (Є. Борінштейн) [3, с. 102–103]

У цьому полягає внутрішня суперечність поверхової етносоціальної діяльності, як боротьба сутнісного і ефемерного суверенітету по виявленню справжньої національної сутності. Метафізичний сенс розумної політики лібералізації та добросусідства можливий тільки на підставах дієвої моральності, коли в «надії» цивілізовані патріоти засуджують «гріх фанатизму і пасивності» в боротьбі зі злом як гріховним проявом «антигромадського лиху анархістської свободи». Внутрішня безглуздість національного егоїзму та націонал-нігілізму як форм соціального зла в історіософському контексті визначається тим, що є соборний стрижень, як пріоритет цивілізованого націєгенеза, оскільки метафізика надії погоджує принципи Вічносущого (добро) з європейськими (загальнолюдськими) цінностями.

Обрану демократами-патріотами тему негайної реалізації української ідеї вважають відомі європейські експерти досить актуальною. «Метафізика надії» вже в близькій перспективі розкриває «етносоціальні зміни на рубежі тисячоліть», тому що розвиток української держави неможливий без громадянського рівня уваги до особливостей становлення загального політичного самовизначення українського народу як «європейської політичної нації». Для того щоб суверенний представник етнічної різноманітності, наприклад, українські євреї, поляки чи росіяни, караїми або татари вважали себе гідними участі в становленні цивілізованості української політичної нації і вільно представляли б духовну силу соборної ідеї, необхідно знайти якийсь інтегруючий фактор.

Саме освіта, зможе і еволюційно, і соборно об'єднати різні політичні, етнічні і конфесійні традиції як компоненти громадського перетворення в єдину політичну націю. Саме цей метафізичний фактор і мається на увазі, коли соборно обговорюється державна мова, чи втілюються історичні (компоненти) обставини вищих сенсів, що трансцендентно виділяють українську ідею як надію реформаторів-патріотів на облік її в собі і в усьому українському соціумі тій мірі людської досконалості (щоб проявилася Божа справедливість для еволюційної ходи націєгенезу). Але як національна ідея може історично когось об'єднати, коли в нашому суспільстві немає єдності ні в розумінні її самої, ні до соборного розуміння терміна соціокультурна чи етнічна або «конфесійна єдність».

Річ у тім, що є принципові позиції і лібералів, і патріотів, які спираються на європейський гуманізм, тобто нові конституційні принципи, оскільки вони якісно відрізняють себе від «воєвничих націоналістів» або «націонал-нігілістів». Це надзвичайно складне питання, яке «червоною ниткою» проходить через дослідження філософів української ідеї на рубежі ХХ–ХХІ ст. (О. Шморгун) [13, с. 262–270].

Усвідомлюючи теоретичні і практичні складності лібералізації, відмітимо її протилежність тлумаченню проблеми патріотизму, відтворення «нових українців» на тлі соборного духу нового (після гібридизації війни у 2014–2019 рр.) громадянського суспільства. Треба не лише в історіографії дослідити історичні етапи становлення української політичної нації, крізь призму козакофільства як оптимальної соціокомунікативної діяльності мас (нащадків козацьких героїв) і окремих, найбільш видатних представників нескореної України, які і заклали фундамент її (політичної нації) суспільно-політичної самосвідомості. Метафізика нації – прогнотований засіб як орієнтир сутнісного виживання автохтонів і нацменшин, навіть під час

посилення негативізму носіїв етносоціальної «деструкції», тобто громадянського осмислення руйнівних наслідків зовнішньої або внутрішньої політики, що значно зіпсує сучасну атмосферу соборності етносоціального буття.

Протягом ХХ – початку ХХІ століття і людство, і українська нація підійшли до розуміння становлення й розвитку конвенціональності, як ознаки якості відкритого, цивілізованого суспільства, народжуються нові форми спілкування особистості та суспільства, що самоорганізуються. Тут великий сенс має громадський діалог, заснований на партнерстві та здоровій конкуренції, на правових та соціальних засадах довіри й рівності усіх членів інформаційного суспільства. Міжособистісні взаємини і взаємодії наповнюються гуманістичним, довірчим і моральним змістом і при цьому набувають юридичної, правової або договірної форми на підставі, передусім довіри (В. Ворников).

Виявлення феноменальності інтерпретації національної ідеї патріотичною інтелігенцією значно ефективніше формує дух патріотичного самовизначення захисників пам'яті про «козацьку особистість або її толерантне ставлення до всіх «учасників громадянського руху», до носіїв правдолюбства будь-якого етнічного походження, зокрема з числа носіїв свідомої шани й поваги цивілізованих європейських цінностей. Захист суверенітету держави, наприклад, буде сприяти втіленню духу соціокомунікативної надії, представляє настрої всіх регіонів на користь збереження соборного характеру сучасної України. Тоді підхід до націєсотворення знімає спірні моменти євроінтеграції, оскільки духовна еліта повинна еволюційно заглиблюватися у смисл екстремізму і сепаратизму, осмислення української ідеї йде через узагальнення ідеалів і тих спільнот, які представляють російськомовний опозиційний громадський рух.

Сценарій актуалізації соціокомунікативного духу надії для реалізації футурологічно-позитивного сенсу нашої мрії в тому, щоб духовна еліта Сходу і Заходу могла з'ясувати якою мірою міфологічне знання (про козацьку минувшину) несе на собі реальний відбиток сучасної метафізики національної ідеї, як часу героїчної екзистенції, періоду відмови і від духу перманентного провокування «бунту мас», і від поверхового уособлювання сукупних особистих якостей того чи іншого лідера «етносоціальної гілки» в націєгенезі, так і його відмови від духу войовничого націоналізму, бо він завжди гальмує творчий початок ідеалів козакофільства.

Метафізичне освоєння гуманістичної спадщини «батьків нації» наштовхується на дії радикалів будь-якого кольору, заважають процесу визначення європейських етносоціальних правил, але криза виявляє ідеальну сукупність цивілізованого рівня громадської відповідальності тих, хто у деякий час некритично прийняв бунтівні перманентні гасла. Тоді філософія української ідеї є не лише мілітарно-поверхневим «покривалом» псевдопатріотів, завжди відтворює з кола бунтівників цивілізовану частину молодих осіб. Удосконалення суспільної життєдіяльності «нащадків великих предків» не може йти лише вільно-мимоволі. Існує ступінь етносоціального та духовного становлення суверенітету історичної нації (така модель, за рівнем духовній реалізації інтенцій Вічносущого, лише відтворює критерії софократії).

Софократія як парадигма критикує радикалізм, але не обмежує ні дух козакофільства, ні метафізики надії, і, вдало може бути використана для створення в площині історичної пам'яті наступних генерацій патріотів, тобто розуміємо необхідність дослідження інших аспектів цієї важливої проблеми.

У козакофільстві іноді ховається такий же вульгарний спосіб «адептів войовничого осмислення майбутнього», однобічно тлумачать інтенції національної ідеї; вкотре поняття «етнос» і «нація» підноситься взагалі в бюрократичний спосіб, героїчна загибель часто-густо є ситуативно-виняткова необхідність для історичного виживання носіїв благородства, а не тільки для деякого здійснення зовнішніх бажань біомаси, що не гідна до вищих шаблів європейського рівня цивілізованої держави.

Історична необхідність збереження пам'яті про «дух козакофільства» Великий Кобзар, як відомо, пов'язував з поняттям «великої родини». Так є в «Заповіті». Рефлексує над цим поняттям, він рішуче відкидає дух вульгарного соціологізму, що відтворює «повзучу» деструкцію. На цьому наполягали і інші українські корифеї: потрібно перемогти деструктивні

обставини («після нас хоч потоп») інерція полуколонізованої дійсності, створюють з «деяких уламків» гетьманату ... філософеми «людини-хохла» або «малороса»; треба щоб завжди патріотичний чоловік «розміщував» перед собою щось ідеальне для духовного тлумачення «вищих смислів буття», - в контексті історичного Логосу. Ми аналізуємо «філософію деструкції» з духовних витоків, зокрема на основі твору Д. Донцова «Націоналізм» (1926 р). Деструкція завжди викривляла дух природи, етносу, освіти примітивізованим абстрактом як «необхідне зло». Радикалізм діє спекулятивно, бере його (козакофільство) героїчну складову, коли Вічно суще (ситуативно) піднімає амбіції лише «отаманів» як черговий призов до бунту, а не як загальну підставу пізнання субстанційних ідеалів європейського генезису. Але поступово, «по краплині», малоросійське суспільство позбавляється і бунтарства, інших рабських комплексів на дорозі громадянського «дорослішання» та громадського ненасильства.

Зняття «комплексу малоросійства» - тягаря історичного і політичного зла (ми їх намагаємося, виходячи з метафізичних смислів, уникати), щоб не було непорозумінь між філософським і політичним значенням суті цивілізованого державного суверенного становлення в процесі метафізичного осмислення комунікативного сценарію здійснення національної ідеї.

Висновки. Там, де є патріотична еліта, дуже раптово виявляються нібито «чудесним» чином рушійні сили національної справи або футурологічні ознаки подальшої ходи інтенсивної архетіпізації духовного розвитку майбутнього: у вимірі форм цивілізаційної комунікації тез лібералізації і демократизації, зокрема, виявивши особливості (ментального) і підґрунтя активності «середнього класу». Тут національне буття, як показує хід безперервних ознак «метафізики надії», виявляє футурологічну правомірність не стільки в відмові від пошуку стереотипів войовничого націоналізму, скільки від примітивізму в політичній філософії держави, тому що є логіка відмови від міфологем, і від еkleктики «націософії», оскільки потрібно виявити дух «нової онтології» в її вищих номінаціях сенсу буття. Відтворення підвалин «цивілізованої козацької нації»; за своєю футурологічною спрямованістю вдало протистоїть етнічно – варварським проявам націоналізму (цинізму чи нігілізму), носіями якого в нашому дослідженні виступає «малоросійська еліта», яка чомусь захищає свої амбітні плани «перелицьовування» минулого досвіду», завдяки націонал-егоїзму або регіональному відчуженню, не розуміючи, що ніякі благі наміри не зможуть (негайно) завершити соборне державотворення попри волі регіонів.

Список використаних джерел

1. Аксьонова В.І. Український дух, як феномен патріотизму в контексті парадигми комунікативного суспільства. *Перспективи. Науковий журнал: ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського»*. 2015. № 1 (63). С. 13–18.
2. Антоненко-Давидович Б. Там, де тіні забутих предків. Запорожці. До історії козацької культури. Упор. Ігор Кравченко. Київ : Мистецтво, 1993. 400 с. С. 140–154.
3. Боринштейн Е.Р. Самореализация личности в трансформирующемся украинском обществе. *Перспективы*. 2005. № 3. С. 102–107.
4. Вернадський В. И. Украинский вопрос и русское общество. Родина, 1990. № 4. С. 90–95.
5. Ворников В.І. Конвенциональная модель самоорганизующегося общества будущего С. 37–44, URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konventionalnaya-model-samoorganizuyuschegosya-obschestva-buduschego/viewer> (дата звернення: 8.12.19).
6. Григоренко П. Спогади. Пер. з англ. Детройт: Укрвісті, 1984. 747 с.
7. Зеленько-Розумівський І.-З. І., Скловський І.З. Проблеми оновлення політикуму в руслі софократії (з досвіду відтворення цивілізованого патріотизму в Україні). Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства. Одеса: ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», 2019. С. 23–24.
8. Кантор В. К. Западничество как проблема «русского пути». *Вопросы философии*, 1993. № 4. С. 24–34.
9. Кізіма В. Ідея та принципи постнекласичної освіти. Вища освіта України, 2003. № 2. С. 20–30.

10. Платон. Діалоги. Пер. с. древнегреч. Сост., авт. вступит. стат'ї А. Ф. Лосев. Авт. примеч. А.А.Тахо-Годи. М.: Мысль, 1986. 607с. (Филос. наследие). 605 с.
11. Розанов В. От чего не удался памятник Гоголю? Сочинения. М.: Сов. Россия, 1990. С. 345–351.
12. Тихий О. Про рідний донецький край. Голос України. 1990. № 50. С. 12–13.
13. Шморгун О.О. Етнонаціональний вимір антикризової моделі розвитку та Україна. Ліберальна версія європейського державотворення. Європейський Захід проти Сходу. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей. Зб. наук. пр. Львів: Ун-т банків справи НБУ, 2014. С. 262–279.
14. Чорновіл В. М. Твори: у 10-ти т. Упор. і комент. Валентини Чорновіл. Ред.кол.:А. Пашко та ін. Київ: Смолоскип, 2003. Т. 2. 903 с.

References

1. Aks'onova V.I. (2015). *Ukrayins'kyydukh, yak fenomenpatriotyzmu v konteksti paradyhmy komunikatyvnoho suspil'stva [Ukrainian spirit as a phenomena of a patriotism in the context of a paradigm of communicative society. Perspectives. Scientific magazine].* Perspektyvy. Naukovyy zhurnal: DZ «PNPU imeni K.D. Ushyns'koho». [in Ukrainian].
2. Antonenko-Davydovych B. (1993). *Tam, de tinizabutykhpredkiv. Zaporozhtsi. Do istoriyikozats'koyikul'tury. [The were shadows of forgotten. To history of cossacs culture. K.: Art] Upor.IhorKravchenko. Kyiv: Mystetstvo.* [in Ukrainian].
3. Borynshteyn E.R. (2005). *Samorealizatsyya lychnosti v transformyruyushchemsya ukraynskom obshchestve [Self-realization of the personality in transforming Ukrainian society. Perspectives].* [in Ukrainian].
4. Vernads'ky V. Y. (1990). *Ukraynsky vopros y russkoe obshchestvo [Ukrainian question and Russian society. Motherland].* Rodyna. [in Russian].
5. Vornykov V.I. *Konventsional'naya model' samoorhanyzuyushchegosya obshchestva budushcheho [Conventional model self organization society of the future]* S. 37-44, URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konventsionalnaya-model-8.12.19>. [in Russian].
6. Hryhorenko P. (1984). *Spohady [Recollections. K.: Ukrnews].* Per. z anhl.Detroyt: K.:Ukrvisti. [in Ukrainian].
7. Zelen'ko-Rozumivs'ky I.-Z. I., Sklovs'ky I.Z. (2019). *Problemy onovlennya politykumu v rusli sofokratiyi (z dosvidu vidtvorennya tsyvilizovanoho patriotyzmu v Ukrayini). Kontsepty sotsiokul'turnoyi transformatsiyi suchasnoho suspil'stva [The problems of refurbishment of the politicum in sofocracy from the experience of civilized patriotism in Ukrfine. Concept of socio-cultural transformation of modern society. Odessa: SNP].* Odesa: DZ «PNPU imeniK.D.Ushyns'koho. [in Ukrainian].
8. Kantor V. K. (1993). *Zapadnychestvo kak problema «russkoho puty» [Westernization as a problem «Russian way». Philosophy questions].* Voprosy fylosofiy. [in Ukrainian].
9. Kizima V. (2003). *Ideiy ta pryntsypy postneklasychnoyi osvity [The ideas and principles of postneoclassical education. Higher education of Ukraine].* Vyshcha osvita Ukrayiny. [in Ukrainian].
10. Platon. (1986). *Dialohy [Dialogue. M.: Think] Per. s. drevnehrech.Sost.,avt. vstupyт. stat'y A. F. Losev. Avt.prymech. A.A.Takho-Hody. M.: Mysl'. [in].*
11. Rozanov V. (1990). *Otcheho ne udalsya pamyatnyk Hoholyu? Sochynenyua. [Why can't exist Hohol's monument].* М.: Sov. Rosyya. [in Russian].
12. Tykhyy O. (1990). *Pro ridnyy donets'kyy kray [About nation Donetsk land].* Holos Ukrayiny. [in Ukrainian].
13. Shmorhun O.O. (2014). *Etnonatsional'nyy vymir antykrizovoyi modeli rozvytku ta Ukrayina. Liberal'na versiya yevropeys'koho derzhavotvorennya. Yevropeys'kyy Zakhid proty Skhodu. Filosofiya finansovoyi tsyvilizatsiyi: lyudyna u sviti hroshey [Ethno-national measurement of anti-crisis model of development and Ukrainian liberal version of European West is against the East. Philosophy of financial civilization. A human being in the world of finance].* Zb. nauk. pr. L'viv: Un-t bankivspravy NBU. [in Ukrainian].
14. Chornovil V. M. (2003). *Tvory: u 10-ty t. [Works. K.: Smoloskeep] Upor. I koment. Valentyny Chornovil. Red.kol.:A. Pashko ta in. Kyiv: Smoloskyp.* [in Ukrainian].

Aksonova Vira Ihorivna

Doctor of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Professional Pedagogy
and Social Sciences and Humanities
Flight Academy
of the National Aviation University
1, Dobrovolskoho str., Kropyvnytskyi, Ukraine

SOCIO-CULTURAL CONTEXT OF THE INFORMATION SOCIETY – A PHENOMENON OF SOCIAL ACTIVITY OF THE PERSON

The term “global information society” includes a global unified information industry, the development of which requires the development of the infosphere (informosphere). We are witnessing the creation of a single information space - the global Internet, the growing role of television and radio communications, which contributes to the development of network and online society. It is no coincidence that the infosphere is seen as a new social concept of intercultural communication in a global information society. In modern conditions it took place reactualization of the term concept, discovered during the Middle Ages, which today is beginning to be actively used in various fields of knowledge, allowing to cover modern moments of intercultural communication. Thanks to the concept, the connection between thinking and tropes is reproduced, the concept distances the chaos of the linguistic cultural environment from the concrete existence of human existence, demonstrates the diversity of individuality, emphasizes the sovereignty of each “monad”.

The concept is a kind of "protection letter" of any creativity, which assumes the functions of what allows us to talk about the processes of meaning generation and "sense capture", leaving the meaning of subjective (personal) nature. In the context of the concept of the infosphere = noosphere = semiosphere = technosphere, the emphasis is on phenomena: information (infosphere), rationality (noosphere), significance, meaning, meaning (semiosphere), technological instrumentality (technosphere). Continuing a number of terms - anthroposphere, sociosphere, we can define the planetary = global sphere of interaction between nature and society, within which intelligent human activity becomes the main determining factor of development. Being a determining factor in the development of people, the formation of the phenomenon of social activity of the individual, information is the most important resource of society and a means of building an information society, along with material and energy resources of planetary importance. Expanding the scope and acceleration of information processes of planetary importance in the twentieth century. transforms before our eyes the technosphere (information environment: 1) information funds; 2) information technology; 3) interactions (between people and equipment) - in the optimal sense of its phenomenology – a hyperobic volume that contains the content of accumulated knowledge (information space). -techne (partial, technological knowledge) becomes an intelligible tool for the expression and embodiment of knowledge-episteme (general, philosophical) knowledge, which is the phenomenology of the essence of hypertransformatism of the infosphere. The question of the ontology of the information environment (technosphere) means the moral and ethical imperative of the cosmic status of man in each information and communicative act and testifies to the epistemology of the infosphere. The axiological position of the view of the infosphere puts forward mental instrumentality (rhizomatics: construction from connections) as an adequate way of understanding the past-present-past as one time.

The rhizomatics (structure) of the information environment practically pushes the interactive ability of a person to be in a state of dialogue with this system and the dynamic structure of this dialogue is aimed at understanding the Other and the dialogue with the Other.

Key words: global information society, infosphere (informosphere), re-actualization.

УДК 101.1:316

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-3>**Гансова Емма Августівна**

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

ЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена значенню філософської методології для здійснення соціальної політики. Автор показує, яким чином утворюються певні моделі соціальної політики. Головна мета дослідження – звернути увагу на роль системної теорії, структурного функціоналізму та діалектики не тільки для наукової діяльності, але й для повсякденної. Повсякденна діяльність за своїм змістом залежить від тих норм та цінностей, які свідомо чи несвідомо впливають на поведінку актора. Соціальна політика держави повинна відповідати головним потребам особистості, яка є представником певних соціальних груп – професійних, етнонаціональних, вікових, гендерних. Соціальна політика є також елементом управління. Спираючись на системне бачення об'єкту, суб'єкт управління формує стратегію управлінської діяльності. Приклади застосування системної методології ми знаходимо також у сфері освіти. Система в цьому разі має такі елементи: викладач, студент або учень, дисципліна, яка є об'єктом вивчення, методи викладання та контролю. Останні залежать від моделі навчання, обраної викладачем.

Ще однією концепцією, яка виконує роль методології, є структурний функціоналізм. Роль функції належить елементові, який «працює» на мету організації. В контексті методології виникає таке питання: які засоби впливу слід застосовувати по відношенню до учнів, студентів або рядових співробітників, щоб заохотити їх ефективно функціонувати. Для цього треба засоби впливу спрямувати на головні механізми людської поведінки, а саме на потреби, інтереси, цінності. Функція стимулів полягає в їх спрямованості на задоволення фізіологічних, екзистенціальних, соціальних потреб.

Таким чином, системна методологія має свої переваги. Але необхідно вказати й недоліки. Система передбачає цілісність, стабільність й не враховує зовнішнього втручання чи впливу середовища.

Ще однією загальнонауковою методологією слід вважати діалектику.

Значення методології для управління полягає в тому, що суб'єкт управлінської діяльності свідомо застосовує ту чи іншу методологію. Але це потребує спеціальної підготовки майбутніх фахівців.

Ключові слова: методологія, соціальна політика, система, право, демократія, модель.

Вступ. Проблема соціальної політики стосується буденної, повсякденної життєдіяльності людини. Саме це відрізняє останню від інших видів політики. Соціальна політика залежить не тільки від держави, але й від активності пересічних громадян. Саме активність громадян впливає на вибір моделі соціальної політики держави.

Соціальна політика – це управління соціальним розвитком у соціальній сфері. Соціальними є сфери освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та безпеки.

Особливістю філософського мислення є здатність знаходити спільні для різних речей, явищ риси, ознаки, які дозволяють зрозуміти сутність об'єкту дослідження. Філософія таким чином пропонує певну логіку не тільки для наукових досліджень, але й для повсякденної діяльності. В останньому разі зазвичай це результат вже набутого досвіду.

Мета та завдання. Бачення суспільного системоутворення багато в чому залежить від ідеології. Основу головних моделей політики сьогодні вбачають не лише в економічному факторі. Навіть більше, рівень економічного розвитку залежить від тієї моделі, на яку орієнтується ін-

ститут влади. Це, зокрема, ліберально-демократична, консервативна та соціал-демократична моделі. Кожна з них як системоутворюючий елемент має той чи інший вид прав людини, а саме політичні, громадянські або соціальні права. Статистика кількості бідних та безробітних громадян зумовлена тими видами прав людини, які державна влада вважає найбільш важливими. Тому доцільним з погляду визначення ефективності політики розглянути такі моделі, як ліберальна, консервативна та соціал-демократична.

Правова база ліберальної демократії зосереджена на громадянських правах, зокрема, на принципі рівноправності громадян незалежно від расових, етнічних, статевих та інших ознак. Системоутворююча роль цього виду права дозволяє соціальні та економічні права «перекладати» на громадські організації. Наслідком цієї політики є 11% (відсотків) бідних та 4% (відсотки) безробітних.

Результати. Системоутворюючу функцію консервативної моделі утворює податкова політика держави. Через гнучку податкову політику здійснюється перерозподіл доходів. Тому майнова нерівність вигідна державі. Кількість бідних та безробітних однакова і дорівнює 10%.

Соціал-демократична модель є характерною для Скандинавських країн. Соціалістична ідеологія залишається вірною своїм головним принципам: рівності доходів, централізованій системі управління, державним соціальним гарантіям. Певним результатом цієї політики є 0,1 відсотка тих, хто знаходиться за межею бідності, та 4% безробітних.

Системний підхід ми знаходимо й у політиці соціальної безпеки. Мета соціальної безпеки залежить від того, джерелом яких соціальних загроз є держава. Це може бути загроза матеріальному добробуту громадян, їх свободі, соціальній захищеності. В сучасному демократичному суспільстві є дві моделі, які отримали такі назви: «Держава загального добробуту» та «Соціальна держава».

У «Державі загального добробуту системоутворюючим фактором є рівень доходів громадян. Тому завданням державної соціальної політики є максимальний перерозподіл прибутків.

«Соціальна держава» має на меті стимулювати активність громадян. Елементами системи соціальної держави є приватна власність, соціальний захист вразливих груп населення, залишковий принцип фінансування.

Сьогодні українська держава визначила як системоутворюючий елемент захист головних прав та свобод громадянина (ст. 3 Конституції України). Це – життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість, безпека. Згідно з цими принципами людина як громадянин виконує системоутворюючу роль.

Таким чином, спираючись на системне бачення об'єкту, суб'єкт управління формує стратегію управлінської діяльності.

Приклади застосування системної методології ми знаходимо також у сфері освіти.

Система в цьому разі має такі елементи: викладач, студент або учень, дисципліна, яка є об'єктом вивчення, методи викладання та контролю. Останні залежать від моделі навчання, обраної викладачем. Системоутворюючу функцію може виконувати один з цих елементів.

Якщо ми звернемося до вітчизняного досвіду, то системоутворююча роль найчастіше належить викладачеві.

Модель освітньої діяльності в вищих закладах Європи виглядає інакше. Системоутворюючу функцію виконує студент. Саме він (вона) обирає професора та дисципліни. Викладач пропонує тему та проблеми. Студенти утворюють групи, в яких обговорюють проблему. Вони самостійно знаходять необхідну інформацію, використовуючи інтернет або відповідну літературу.

Таким чином, системна методологія має свої переваги. Але необхідно вказати й на недоліки. Система передбачає цілісність, стабільність й не враховує зовнішнього втручання чи впливу середовища.

Інша концепція, яка виконує роль методології, – це структурний функціоналізм. Роль функції належить елементові, який «працює» на мету організації. В контексті методології виникає таке питання: які засоби впливу слід застосовувати по відношенню до учнів, студентів або рядових співробітників, щоб заохотити їх ефективно функціонувати.

Для цього треба засоби впливу спрямувати на головні механізми людської поведінки, а саме на потреби, інтереси, цінності. Функція стимулів полягає в їх спрямованості на задоволення фізіологічних, екзистенціальних, соціальних потреб.

Методологічне значення класифікації потреб для соціальної політики полягає в тому, що залежно від пріоритетності для держави певних потреб держава обирає ліберальну, консервативну або соціал-демократичну модель. Цей принцип впливає й на такі показники, як рівень бідності та безробіття.

Частіше за все згадують матеріальні стимули – премії, зростаючу заробітну платню, стипендії. Але досвід показує, що актор сприймає ці стимули як засіб задоволення тільки матеріальних потреб.

Іншим фактором стимулювання менеджмент вважає кар'єру. Цей вид стимулювання дозволяє задовольнити одночасно потреби та інтереси, які мають комплексний характер. Кар'єрне зростання підвищує рівень самовпевненості, самооцінки. Цей вид стимулювання примушує вдосконалювати професійні якості, відкриває перспективу.

На відміну від системи, структура має вертикальну та горизонтальну спрямованість. Структурно-функціональна методологія дозволяє зрозуміти підстави соціальної мобільності. На відміну від системної методології, в цьому разі переміщення громадян пов'язують з економічними, культурними, соціальними факторами та наслідками.

Ще однією загальнонауковою методологією слід вважати діалектику.

Це приклад застосування класичної філософії як методології. Закони та категорії філософії утворюють логіку інтерпретації причин та сутності соціальних явищ.

Закон єдності та боротьби протилежностей є методологією формування доходів. Одна з характеристик цієї сфери фіксує рівномірність або нерівномірність їхнього розподілу. Нерівномірність доходів стає джерелом податкової політики, сутність якої полягає в залежності розміру податків від розміру доходів. Держава таким чином здійснює рух грошей від забезпечених прошарків до найменш забезпечених.

Закон єдності та боротьби протилежностей в системі освіти виглядає як закон взаємодії учнів та викладачів. Важливо, щоб ці протилежності не ставали протиріччями. Саме ці протилежності спонукають до появи у студентів нових знань, нової інформації.

Певне значення має також методика викладання. Завдання викладача – показати можливості застосування цієї інформації в майбутній діяльності учнів або студентів.

Висновки. У сфері освіти не важко побачити й прояви закону переходу кількісних змін в якісні. На рівні середньої освіти актор набуває основи гуманітарних, природничих, математичних наук. Вища освіта – це вже якісно новий рівень, який дозволяє студентові в майбутньому зайняти певні позицію та статус. Є різниця між цими категоріями. Позиція – це місце в професійній структурі, тоді як статус – це оцінка, яку надають керівники, громадськість особі, що виконує певну функцію.

Перетворення знань на практичну професійну діяльність потребує спеціальної методики.

Вища професійна освіта – це якісно новий рівень. Після переходу до нього особа може вже свідомо підготуватись до майбутньої професійної діяльності.

Закон заперечення заперечення вимагає свідомого ставлення до минулого. В цьому контексті багато прикладів ми можемо знайти, аналізуючи різні галузі соціальної політики. Ще в XIX столітті соціологи розуміли під культурою бідності певний стиль життя. Бідні не поділяють суспільних цінностей, мають низький рівень організації. В їх свідомості домінують почуття залежності від інститутів влади держави. Згідно зі статистикою в Україні 30% відсотків бідних та 11% відсотків безробітних. Причину такого становища слід вбачати не лише в сфері економіки. Український політиком досі не визначився стосовно моделі соціальної політики.

Що стосується населення, пересічних громадян, то в їх свідомості досі живе «пострадянський синдром» залежності від влади. Наслідком такої суспільної свідомості є недовіра навіть до тих, кого вони обирають. Тільки 8% відсотків громадян є членами громадських організацій.

Значення методології для управління полягає в тому, що суб'єкт управлінської діяльності свідомо застосовує ту чи іншу методологію.

Але це потребує спеціальної підготовки майбутніх фахівців.

Список використаних джерел

1. Князева Е. Законы эволюции и самоорганизации. Москва : Наука. 1994.
2. Скуратівський В. Соціальна політика. Київ : УАДУ, 1997.
3. Теория и методика социальной работы. Под ред. Жукова В.И. Москва, 1994.
4. Ивакин А.А. Диалектика как ценность и самоценность. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. 2008. Випуск 40.
5. Психологія масової політичної свідомості та поведінки. Київ : Основи, 1997.
6. Новіков В. Потенціал стабільної соціальної політики. *Україна: аспекти праці*. 1999. № 1.
7. Наумова Н.Ф. Социальная политика в условиях запаздывающей модернизации. *Социологический журнал*. 1994. № 1.
8. Тернер Дж. Структура социологической теории. Москва : Прогресс. 1985.
9. Энциклопедия социальной работы. Москва, 1994.
10. Україна. Людський розвиток. Звіт. Київ : ПРООН, 1999.

References

1. Knyazeva E. (1994) *Zakony évoljutsyy u samoorhanyzatsyy [Evolution and self-organization laws]*. Moscow : Nauka. [in Ukrainian].
2. Skurativ's'kyu V. (1997) *Sotsial'na polityka [Social policy]*. Kiev: UADU.
3. Teoryya y metodyka sotsyal'noy raboty (1994) [*Theory and methodology of social work*]. Pod red. Zhukova V.Y. Moscow. [in Russian].
4. Yvakyn A.A. (2008) *Dyalektyka kak tsennost' y samotsennost' [Dialectics as value and intrinsic value] Aktual'ni problemy polityky: zbirnyk naukovykh prats'.* Vypusk 40. [in Ukrainian].
5. *Psykhohohiya masovoyi politychnoyi svidomosti ta povedinky (1997) [Psychology of mass political consciousness and behavior]*. Kiev: Osnovy. [in Ukrainian].
6. Novikov V. (1999) *Potentsial stabil'noyi sotsial'noyi polityky [The potential of a stable social policy]*. *Ukrayina: aspekty pratsi*. 1999. № 1. [in Ukrainian].
7. Naumova N.F. (1994) *Sotsyal'naya polytyka. v uslovyakh zapazdyvayushchey modernyzatsyy [Social policy in the context of delayed modernization]* *Sotsyolohychesky zhurnal*. 1994. № 1. [in Ukrainian].
8. Terner Dzh (1985). *Struktura sotsyolohycheskoy teoryy [The structure of sociological theory]*. Moscow: Prohress. [in Russian].
9. *Éntsyklopedyya sotsyal'noy raboty (1994) [Encyclopedia of social work]*. Moscow. [in Russian].
10. *Ukrayina. Lyuds'ky rozvytok. (1999). [Ukraine. Human development]*. Zvit. Kiev : PROON [in Ukrainian].

Hansova Emma Augustivna

Doctor of Philosophy,

Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-cultural Activity
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

THE MEANING OF COMMON METHODOLOGY FOR SOCIAL POLITICS

The article is devoted to the consideration of the philosophical methodology for the social politics. The author shows the meaning of system methodology. structural functionalism; dialectics for people activity. Every day activity depends of norms and values. Social politics of the state must correspondent to main needs of a personality and social groups. Social politics is the element of management. Based on the system vision of the object, the subject of management forms a strategy of management. We also find examples of the application of system methodology in the field of education. The system in this case has the following elements: teacher, student or pupil, the discipline that is the object of study, methods of teaching and control. The latter depend on the model of learning chosen by the teacher.

Another concept that plays the role of methodology is structural functionalism. The role of the function belongs to the element that "works" for the purpose of the organization. In the context of the methodology, the following problem arises: what means of influence should be applied to pupils, students or ordinary employees to encourage them to function effectively. To do this, the means of

influence must be directed to the main mechanisms of human behavior, namely the needs, interests, values. The function of stimuli is to focus on meeting physiological, existential, social needs.

Thus, the system methodology has its advantages. But it is necessary to point out the shortcomings. The system provides integrity, stability and does not take into account external interference or environmental influences.

Dialectics should be considered another general scientific methodology.

The value of methodology for management is that the subject of management consciously applies one or another methodology. But this requires special training for future professionals.

Key words: *methodology, social politics, system, law, democracy, model.*

УДК 130.1:[316.324.7:37]

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-4>**Зінкевич Василь Іванович**

кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри менеджменту та підприємництва,
доцент кафедри економіки та менеджменту
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
вул. Івана Франка 24, Дрогобич, Львівська область, Україна

УМОВИ ЕТАПУ ЗРОСТАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ У ДИСКУРСІ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті аналізуються умови етапу саморозгортання системи індустріальної освіти, до яких автором віднесено: дух епохи, філософію, наукову картину світу, світогляд, ідеологію. Пізнавальна робота спирається на два інструменти: цивілізаційний підхід і парадигму життєвого циклу соціальних систем. Період зростання системи індустріальної освіти займає час з 1700 по 1895 рік. Умови сприймаються як сукупність факторів зовнішнього середовища, що впливають на саморозгортання системи індустріальної освіти. Підкреслюється, що дух епохи починаючи з Нового часу був просякнутий вірою в силу людського розуму, його невичерпні можливості пізнання світу. Новий подих в нього вніс рух Просвітництва і капіталізм з соціалізмом. Підкреслюється визначальна роль філософії, у структурі якої Г. Гегель виокремив такі риси, як неспокій, внутрішнє бродіння, динаміка, диференціація і відокремлення, яке поєднується з устремлінням до об'єднання та інтеграції, утвердженням принципу «суб'єктивності», який розшифровували через свободу, індивідуалізм, раціональність, автономію діяльності. Підкреслюється, що на зміст і форму буття цього етапу суттєво вплинула зміна наявної наукової картини світу. Зазначається, що світогляд цього періоду пройшов декілька метаморфоз. На початку етапу суспільство було під впливом ідеї гуманізму Відродження, що сформувало нове ставлення до людської особистості, визнало індивідуальність однією з найцінніших людських якостей; зазначається, що світогляд цього періоду закономірно поступово набував статусу наукового. На це вплинув розвиток науки, що концептуалізувалась і набрала соціальної ваги; ідеологічне забезпечення розбудови системи індустріальної освіти у буржуазних і соціалістичних країнах спрямовувалось різними ідеологемами. Якщо у першому разі привалювала ліберальна ідеологія, то у другому – «працював» марксизм-ленінізм, а у наступному періоді деякі інші країни керувались вченнями власних керівників. Загалом же ідеологія за цей час пройшла довгий шлях трансформації від раціоналізму до появи перших ознак технократизму, що на наступному етапі саморозгортання системи індустріальної освіти набрав зрілості і став агресивним. Світ потрапив у пастку раціоналізму і тим самим наблизив індустріальну цивілізацію до саморозпаду. На цьому ж етапі вже на розвиток освіти почала повною мірою впливати й нова культура, що утворила ціннісно-сміслову поле власне індустріальної цивілізації.

Ключові слова: індустріальна цивілізація, освіта, життєвий цикл, зростання, підстава, умови, дух епохи, філософія, наукова картина світу, світогляд, ідеологія.

Вступ. Освіта як суспільне явище має подвійне буття або є явищем дихотомічним, тобто веде подвійне життя. Одна його частина схована у соціальному тілі планетарного організму і відома нам як соціальний інститут освіти, а інша – представлена у суспільстві соціальною системою освіти. У першому разі ми не можемо напряму впливати на його стан і рух, у другому – можемо її проєктувати і перепроєктовувати безкінечно, оскільки вона – це продукт рукотворний.

На початку XXI століття ми знаходимося у міжцивілізаційному просторі. Це означає, що він, міжцивілізаційний простір, одночасно утримує елементи системи індустріальної освіти і новоутворення, що несуть у собі елементи інформаційної доби. Тому нас цікавлять умови, за яких здійснюється вихід нового виду освіти з глибин соціального організму планети. Для цього ми вважаємо за доцільне звернутися до аналізу умов етапу зростання системи індустрі-

альної освіти і прослідкувати, які саме елементи склали умови саморозгортання цього явища і яким був їх зміст. Потім, діючи за аналогією, можемо сформулювати власне бачення, що рухає систему інформаційної доби в планетарне життя у структурі Світового суспільства знань. З цієї причини вважаємо, що дослідження умов етапу зростання системи освіти у дискурсі життєвого циклу індустріальної цивілізації є актуальною проблемою сучасності, що потребує теоретичної уваги з боку дослідників освіти.

Мета та завдання статті полягає у системному відтворенні зовнішніх умов сприяння зростанню системи освіти індустріальної доби.

Методи дослідження. Обов'язковими елементами методологічного комплексу дослідження мають стати два інструменти: цивілізаційний підхід і парадигма життєвого циклу соціальних систем. Перший потрібен для періодизації індустріальної доби з метою виокремити етап саморозгортання цього явища, а другий – для того, щоб встановити специфіку його зростання відповідно до стану суспільних відносин.

Результати. Умови – це сукупність факторів зовнішнього середовища, що впливають на саморозгортання системи індустріальної освіти. До них нами на попередньому етапі вивчення освітньої проблеми віднесено: «дух епохи», філософію, наукову картину світу, світогляд, ідеологію. У такій послідовності і розглянемо їх у період з 1700 року до 1985 року. За нашою періодизацією життєвого циклу індустріальної освіти етап зростання системи індустріальної доби має саме такий часовий вимір.

Починаючи з Нового часу «Дух епохи» був просякнутий вірою в силу людського розуму, його невичерпні можливості пізнання світу. І в науці, і в філософії, і в мистецтві цього історичного відрізка становлення людського суспільства здійснюються спроби побудувати всеосяжні замкнені філософські, наукові системи Всесвіту, які б претендували на повне знання про світ, людину, її природні і розумові здібності.

Новий підхід у нього вніс рух Просвітництва. Просвітництво – це широка ідейна течія, яка відображала, як відомо, антифеодальний, антиабсолютистський настрій освіченої частини населення, головним чином Європи, в другій половині XVII – XVIII століть.

Представники цієї течії – вчені, філософи, письменники – вважали метою суспільства людське щастя, шляхом до якого є переустрій суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом, і були прихильниками теорії природного права. Несправедливість та поневолення, які панують у суспільстві, вони вважали наслідком накинених можновладцями законів, релігійних забобонів та нестачі справжніх знань. Просвітники мали широкий світогляд, у якому виокремлювалися концепція освіченого абсолютизму, ідея цінності людини, критика церкви, патріотизм, утвердження самосвідомості й самооцінки особи. Цим просвітники відрізняються від просвітителів, якими є всі носії освіти і прогресу. Просвітництво зародилося практично водночас у країнах Західної Європи – Британії, Франції, Нідерландах, Німеччині, Італії, Іспанії, Португалії, але швидко поширилося по всій Європі, включно з Річчю Посполитою і Російською імперією. Велику роль у його становленні відіграв швидкий розвиток природознавства та книгодрукування [1].

Таким чином, була створена позитивна духовна атмосфера для руху вперед шляхом еволюції наявного на той час європейського сегменту соціального світу. Для цього потрібно було розбурхати, як виявилось, протягом XIV–XV ст. ідеями Реформізму затхлий дух Середньовіччя, а протягом другої половини XVII–XVIII ст. внести в духовний простір Європи інноваційні ідеї Просвітництва.

Над формуванням духу нової доби активно працювала в цей період більшість мислителів, що опікувалися конкретно-науковими пошуками, філософськими проблемами і літературою та мистецтвом. Серед них: Галілей (1564–1642), Декарт (1596–1650), Локк (1632–1704), Гоббс (1588–1679), Лейбніц (1646–1716), Ломоносов (1711–1765), Ньютон (1643–1727), Кант (1724–1804), Гегель (1770–1831), Гете (1749–1832), Кант (1798–1857), Спенсер (1820–1903), Еддінгтон (1882–1944), Ейнштейн (1879–1955), Карнап (1891–1970), Максвелл (1831–1879), Рассел (1872–1970) та інші. Тому далеко не випадково, що за таких обставин освіта здобула потужного поштовху для подальшого зростання.

Сила цієї семантичної сентенції – «Дух епохи» – полягає, як зазначив Г. Гегель у праці «Политическое произведение», у тому, що «якщо тільки дух народу піднімається на більш високий рівень, всі моменти державного устрою, пов'язані з попередніми рівнями його розвитку, втрачають свою усталеність, вони повинні занепасти, і не існує сили, здатної їх утримати» [2, с. 379].

Про специфіку «Духу епохи» останнього періоду, маються на увазі стадії капіталізму, можна дізнатися з праці М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму» (нім. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*) (1905). Переклад українською мовою вийшов 1994 року у видавництві «Основи» [3, с. 269]. «Протестантська етика і дух капіталізму» є спробою пояснення зв'язку між віросповіданням і соціальними розшируваннями, яка аналізує комплекс психологічних й культурних факторів, що сприяють поширенню капіталізму та утвердженню ринкових відносин в економіці. Особливу увагу М. Вебер приділяє, як відомо, вивченню професійної етики протестантизму, зокрема, пуританського аскетизму та Лютерівської концепції покликання як фактора, що сприяв інтенсивній раціоналізації господарського й політичного життя Заходу. Отже, він – «Дух епохи» – є найпотужнішим семантичним (духовним чинником) рушієм соціального розвитку планетарної спільноти. Саме вона, духовна атмосфера, сприяла тому, що людина увірувала спочатку в силу свого розуму, а згодом й у безкарність, що зіграло з нею врешті-решт поганий жарт.

Філософія Нового часу в горизонті становлення системи індустріальної освіти, що дала сузір'я видатних мислителів різних країн і народів, відіграє ключову роль у формуванні «духу індустріальної епохи», оскільки зумовлює напрями наукового мислення, методи науки, відтворює наукову картину світу, формує світогляд, що породжують відповідну ідеологію саморозгортання планетарної спільноти у певних умовах її буття. «Цей період отримав назву «класичний», і саме з цим вихідним поняттям пов'язується уявлення про взірці філософствування. «Класичний тип філософії тут розуміється у двох смислах: 1) у широкому – як етап, що існує в кожну історичну епоху і є взірцем для неї, зберігаючи цінність і для наступних епох; 2) у більш вузькому – як філософська традиція XVII–XIX століть» [4, с. 132].

Для нас важливим чинником є поява соціальної філософії, що оформилася в XVIII ст., завдяки якій розвинулась філософія науки і техніки, а також, що важливо, філософія людини Просвітництва (ідеї «духу законів», суверенітету та освіти народу, суспільного договору, здорового глузду і таке інше).

Філософія Нового часу зробила значний внесок у вироблення фундаментальної картини світу, тісно пов'язаної, з одного боку, з математикою і природознавством, а з іншого боку, з метафізикою. При цьому в XVII ст. Р. Декарт, Б. Паскаль, Г.В. Лейбніц були водночас математиками і природознавцями, а створена ними філософська картина світу була природничо-науковою. До середини XIX ст. філософська і природно-наукова картина світу до певної міри відокремлюються одна від одної, проте протягом всього Нового часу філософія, що розуміє себе найчастіше цілісною системою, включала філософію природи як свою системно-методологічну частину.

Суперечки про сутність і специфіку філософії Нового часу, або «епохи модерну» (нім. – *die Moderne*, англ. – *Modernity*), почалися ще в самій цій філософії. Ю. Габермас вважає, що найбільш зрілу її самосвідомість можна зустріти у Г. Гегеля, який виокремив такі її риси, як неспокій, внутрішнє бродіння, динаміка, диференціація і відокремлення, яке поєднується з устремлінням до об'єднання та інтеграції, утвердження принципу «суб'єктивності», який розшифровували через свободу, індивідуалізм, раціональність, автономію діяльності.

Поряд з цим Г. Гегель та інші мислителі XIX ст. підкреслюють відчуження індивідів від суспільства і від самих себе – моменти, що стали головними у К. Маркса і в неомарксизмі. Критично налаштовані С. К'єркегор і Ф. Ніцше акцентують такі негативні моменти «проекту модерну» як інструментально-маніпуляторську владу розуму, науки, офіційної релігії, лицемірство моралі тощо. Критика «класичної» думки була підхоплена в XX ст. Е. Гуссерлем, М. Гайдеггером, Б. Расселом, К. Поппером та іншими дослідниками, зрештою, у наступному періоді представниками «постмодернізму».

Отже, філософська думка переформатувала дух аграрної цивілізації на дух індустріальної цивілізації, що докорінно оновило науку про природу, людину і суспільство, методи пізнання, загальну картину світу, свідомість людини, ідеологію поведінки людини щодо науки, техніки, культури, освіти, управління технічними і соціальними процесами.

Суперечності, що виникли у сфері філософського пізнання світу на етапі становлення системи індустріальної освіти, пронизали собою наскрізь усе духовне життя світової спільноти і, більше того, розкололи його навпіл і породили низку кривавих протистоянь у суспільстві з різних причин – ресурсних, матеріальних, фінансових, етичних, національних, расових тощо.

У надрах філософської думки відбувся розкол на класичну і неklasичну філософію. Саме так: крім неklasичної науки, існувала і неklasична філософія, яка сформувалася під впливом бурхливих соціальних подій кінця XIX – початку XX століть та зміни стилю мислення в природничих науках. Розвиток філософської думки об'єктивно зумовлював значні зміни в горизонті науки, світогляду і ідеології цього етапу, оскільки він був надзвичайно тривалим.

На зміст і форму буття наукової картини світу доби модерну суттєво вплинула зміна наявної наукової картини світу. Якщо на першому етапі життєвого циклу навколишній світ сприймався як статична картина, а її образом був годинник, то наразі вона прийшла у спонтанний рух, що мав вектор розвитку, опанувати яким стало можливо завдяки філософським працям Г. Гегеля, передусім завдяки його діалектиці як якісно новому інструменту пізнання навколишнього світу. «Картина світу цієї епохи формується навколо трьох основних тем: розум, природа і прогрес» [5, с. 27–32].

На цю обставину в науці звернув увагу В.І. Вернадський, який писав: «Ще недавно зведення явища до руху всіма вважалося основною, кінцевою метою наукового знання. Це прагнення проникло в науку ззовні з широких ідей італійської натурфілософії XVI століття і остаточно опанувало нею в кінці XVIII і, головним чином, у першій половині XIX століття. У цей час все глибше і сильніше піднімаються заперечення проти самої цієї задачі, і цілком можливо, що це прагнення, яке проникає в сучасний науковий світогляд, є такою ж фікцією, науково важливою і корисною, як шукання *perpetuum mobile* або квадратури кола за старих часів» [6, с. 197].

Отже, становлення системи індустріальної освіти відбувалось під патронатом вже зміненої наукової картини світу, оскільки в кінці XVIII і в XIX століттях поширюється образ гідродинамічних потоків з властивими їм безперервністю, нескінченністю, динамічністю. Цей образ використовується в еволюційній геології (теорія рідкої Землі), термодинаміці та електродинаміці.

Отже, наукова картина світу цього періоду, завдяки якій пересічна людини знаходить своє місце у суспільстві і світі, виявилася принципово іншою, ніж вона була на етапі зародження системи індустріальної освіти. Тому сприйняття нею капіталістичного світу, бачення перспектив свого життя в ньому і планування практичної поведінки в техногенному суспільстві було принципово іншим. Тому далеко не випадково у повітрі запахло світовою революцією. Його інтенсивно продукував дух капіталізму того часу і непримиренність робочого класу, що інтенсивно формувався головним чином з сільського населення.

Світогляд етапу становлення системи індустріальної освіти пройшов декілька метаморфоз. Він, як виявляється, річ дуже тонка і мінлива. Загалом вважається, що світогляд є кінцевим продуктом впливу філософії і науки на свідомість особистості. Але на практиці навіть під час першого погляду на це явище стає очевидним той факт, що «Деякі частини навіть сучасного наукового світогляду були досягнуті не шляхом наукового пошуку або наукової думки – вони увійшли в науку ззовні: з релігійних ідей, з філософії, з суспільного життя, з мистецтва. Але вони втрималися в ній тільки тому, що витримали пробу наукового методу» [6, с. 181].

На початку етапу становлення системи індустріальної освіти суспільство було під впливом ідеї гуманізму Відродження, що сформував нове ставлення до людської особистості, визнав індивідуальність однією з найцінніших людських якостей. «Реабілітація» природи означала підхід до неї як до об'єкта наукового дослідження й початок розвитку нового природознавства на основі нової методології. Остання обставина потужно вплинула на зародження нового під-

ходу до системи освіти того часу. Нова методологія породила якісно нову освіту в горизонті загального прогресування філософії гуманізму.

Водночас варто зазначити, що світогляд цього періоду закономірно поступово набував статусу наукового. На це вплинув потужний розвиток науки, що концептуалізувалась і набрала соціальної ваги в горизонті впливу на соціальний розвиток європейської спільноти. На цей процес потужно вплинули науковці. Так, відомо, що «фундатором науки називають Джордано Бруно, який у протистоянні з церквою доводив право науки бути панівним напрямом світогляду та її можливості у перетворенні світу. На вівтар наукових істин Дж. Бруно приніс у жертву своє життя. Він глибоко вірив, що наука зробить людину щасливою, людство буде процвітати завдяки використанню наукових досягнень. Через сто років після страти Дж. Бруно здійснилося його пророцтво – наука перемогла [7].

Далі на цьому етапі становлення життєвого циклу індустріальної освіти світогляд почав відігравати роль провідного мотиватора і регулятора у просторовій і часовій орієнтації і поведінці людини в науковій, освітянській, технічній, сімейній і навіть особистісній сферах її життєдіяльності.

Його потужний вплив на людину і стан суспільства пояснюється тим, що світогляд – це не просто знання, а деяке інтегральне духовне утворення, оскільки: 1) він повинен надавати людині не стільки поглиблені знання про закони тих чи інших сфер реальності, а знання разом із оцінкою, відношенням, людським ставленням до явищ дійсності; 2) предмет світогляду – відношення «людина – світ» – постає майже неозорим, безмежним і тому певною мірою невизначеним. Звідси і випливає те, що світогляд ніби синтезує цілу низку інтелектуальних утворень, таких як знання, бажання, інтуїція, віра, надія, життєві мотиви, мета тощо. Через це складниками світогляду постають погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи.

Тому, за нашим баченням логіки розвитку світогляду на етапі становлення індустріальної освіти під впливом тогочасної науки і філософії, слід розглядати через два моменти: перший з них торкається загального онтологічного розвитку цього елемента духовної сфери на початковому відрізку часу під натиском революції в науковій сфері; другий – розходження і наростання суперечності між так званим ідеалістичним і матеріалістичними його крилами, що набуло розмаху з появою на історичній арені марксистів.

Формування наукових засад світогляду, що надали йому на початку рис наукоцентризму і раціоналізму, що є загальноновизнаними ознаками новочасної філософії, зумовили вибір як головного філософського сюжету проблему наукового методу пізнання. Матеріалістичний емпіризм (Ф. Бекон), з'ясування досвідної природи пізнання (Дж. Локк), раціоналістична концепція пізнання (Р. Декарт, Б. Спіноза), дослідження можливостей одержання правильного знання, тобто ідеалістичний емпіризм (Д. Юм і Дж. Берклі), надійно започаткували наукове розроблення філософських світоглядних ідей.

Заслугою філософів Нового часу є розроблення філософської концепції людини – її соціального статусу, свободи і шляхів розвитку (Т. Гоббс; діячі французького Просвітництва (друга чверть XVIII ст.) – Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо; енциклопедисти – французькі матеріалісти Д. Дідро, Ж.-О. де Ламетрі, П.-Ж. Гольбах, К.-А. Гельвецій)»[8, с. 280]. Тут явно на формування світогляду Нового часу переважно впливала наука.

На другому відрізку етапу становлення індустріальної освіти провідна роль закріпилася за філософією, що диференціювалась і отримала своїх носіїв. Одна частина індустріального суспільства стала носієм переважно ідеалістичного світогляду, а інша – матеріалістичного, одна переважно релігійного, а інша – атеїстичного. Цьому певною мірою сприяла новоявлена класова структура індустріального суспільства, що складалася з буржуа і робітничого класу.

На кінець XIX століття світоглядні погляди явно почали домінувати над іншими елементами духовної сфери індустріального суспільства. Саме зважаючи на світоглядне протистояння класів у тогочасній Європі увесь світ на порозі XX ст. опинився на краю кривавих подій. «Не лише політика, а й культура формувалася цим розколом, тому що він утворював таку цивілі-

зацію, яка багато думала про гроші й була найбільш тверезомислячою та комерціалізованою в історії. Можна й не бути марксистом, але погодитися з відомим звинуваченням у «Комуністичному маніфесті», що в новому суспільстві «не залишилося жодних відносин між людьми, крім голого особистого інтересу, крім бездушної «оплати готівкою». Особисті відносини, сімейні обов'язки, кохання, дружба, сусідські й громадські стосунки набули відтінку або присмаку комерційного егоїзму» [8]. Освіта цієї доби мала виконувати свою просвітницьку функцію і готувати маси людей до буремних подій «кривавого століття».

Таким чином, на цьому етапі зі світоглядом відбулось декілька серйозних метаморфоз. Він, по-перше, вийшов на перший план у духовній сфері індустріального суспільства; по-друге, набув рис науковості, тобто став науковим світоглядом; по-третє, змістив на другий план антропоцентризм і, як наслідок, людина поступово стала зводити до духовного життя індустріального суспільства.

Ідеологія етапу становлення системи індустріальної освіти як самостійна форма склалася в тісному зв'язку з двома процесами, що розгорнулися в країнах Західної Європи в XVII–XVIII ст.: становленням буржуазного суспільства і виникненням науки. У період коли в низці країн відбулися революції, які вивели на арену політичного життя маси людей, коли почалися радикальні перетворення в продуктивних силах і суспільних відносинах, коли авторитет науки став тіснити авторитет релігії і церкви, виникла усвідомлена потреба в цілеспрямованому впливі на поведінку людей за допомогою впливу на їх свідомість. З'явилася потреба у виробленні концепцій, які б не тільки пропонували розуміння змін, що відбуваються, а й через саме це розуміння служили інструментом управління свідомістю людей, спрямовуючи їх активність в бажане для певної соціальної спільності русло.

Ідеологія завжди є, як відомо, продуктом спеціальної наукової праці. «Будь-яка досить багата інтелектуально ідеологія спирається на певну філософську концепцію. Якщо відповідна філософія була відсутня, творці ідеології нерідко самі створювали її. Подібним чином формувалася ідеологія французького Просвітництва, філософський фундамент якої заклали Вольтер, Монтеск'є, Руссо, Дідро, Гельвецій. В обґрунтуванні ідеології німецького Просвітництва величезну роль зіграли філософи Лессінг, Гердер, Гете, Шиллер. Філософською основою марксистської ідеології став створений Марксом і Енгельсом діалектичний і історичний матеріалізм, який отримав подальший розвиток у працях Каутського, Плеханова, Леніна, Грамші, Лукача, інших філософів [9, с. 792].

Своєрідність ідеології в порівнянні з філософією полягає передусім у тому, що вона зосереджена переважно на осмисленні соціальної реальності в тісному зв'язку з інтересами і потребами певних спільнот людей (соціальних верств, етносів, класів, населення тієї чи іншої країни, всього людства). Вона висловлює їхнє ставлення до цієї дійсності за допомогою формулювання прийнятих, поділюваних цією спільністю ідеалів і цінностей.

Інша відмінна риса ідеології полягає в тому, що вона орієнтує окрему людину, спільності людей на соціально-практичну діяльність, на вирішення конкретних проблем, завдань, від яких залежить реалізація інтересів, цінностей, ідеалів цієї спільноти. Можна сказати сильніше: ідеологія не тільки формулює цінності і ідеали, не тільки орієнтує на їх досягнення, а й пропонує напрями, шляхи, що ведуть до здійснення цієї мети. Вона вчить, в ім'я чого жити, як слід чинити, діяти.

Третя риса ідеології: вона ставить за мету вироблення певного розуміння дійсності, але це розуміння не приймає форму наукової теорії. Ідеологія не є наукою ні за формами та методами мислення і обґрунтування, ні за остаточними результатами, що використовуються нею, оскільки сукупність ідей, з яких складається ідеологія, не піддається процедурам перевірки, що застосовуються в природничих і гуманітарних науках. Цей момент слід особливо підкреслити, оскільки в сучасному світі є величезна кількість ідеологій і дуже багато з них претендують на науковість, на те, що саме вони є єдино вірними, єдино істинними» [9, с. 791].

Становлення індустріального суспільства конче потребувало розробки специфічної ідеології як практичного засобу саморегуляції поведінки усіх учасників соціального процесу, зокрема й у сфері професійної освіти.

За таких умов ми розглядаємо ідеологію як сукупність семантичних фільтрів або системи «поглядів і ідей, в яких усвідомлюються і оцінюються відношення людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну (розвиток) даних суспільних відношень» [10, с. 206].

Ідеологія в розбудові індустріальної освіти відіграла систему семантичних фільтрів, завдяки яким формувався її образ, технологія навчання і виховання, а головне – вимальовувався образ індустріальної людини, який вона мала сформувати разом з іншими чинниками духовного виробництва для потреб конвеєрного виробництва.

Ідеологічне забезпечення розбудови системи індустріальної освіти у буржуазних і соціалістичних країнах спрямовувалось різними ідеологемами. Якщо у першому разі привалювала ліберальна ідеологія, то у другому – «працював» марксизм-ленінізм, а у наступному періоді деякі інші країни керувались вченнями власних керманічів, наприклад, у Китаї – вченням Мао дзе Дуна, на Кубі – Фіделя Кастро, у Північній Кореї – Кім Ір Сена.

Завершується розгляд метаморфоз ідеології від її породження на перших стадіях етапу становлення індустріальної системи і до набуття нею сталого імперативу поведінки класу багатих і класу бідних на європейській і світовій арені у вигляді двох непримиренних форм: лібералізму і марксизму. Протистояння їх з самого початку мало ідейний характер і тому примирення його було принципово неможливим. Під наступний етап розвитку світової спільноти було закладено міну уповільненої дії, що базувалась на абсолютизації технічного і експериментального знання.

Загалом же ідеологія за цей час пройшла довгий шлях трансформації від раціоналізму до появи перших ознак технократизму, що на наступному етапі саморозгортання системи індустріальної освіти набрав зрілості і став агресивним. Завдяки агресивності технократизму соціальний світ на етапі зрілості системи індустріальної освіти потрапив у пастку раціоналізму і тим самим наблизив індустріальну цивілізацію до саморозпаду.

Висновки. Таким чином, духовна атмосфера індустріальної освіти до якої ми віднесли: «Дух епохи», філософію, наукову картину світу, світогляд, нарешті, ідеологію, на етапі зростання не тільки пережили суттєві метаморфози у власному просторі, а й встигли розколотись на дві ідеологічно непримиренні світові системи – ліберальну і комуністичну.

На цьому ж етапі вже на розвиток освіти почала повною мірою впливати й нова культура, що утворила ціннісно-сміслове поле власне індустріальної цивілізації. До цього моменту на людину і суспільство впливала культура аграрної доби, що була консервативним чинником і тому утримувала суспільство в старому режимі функціонування.

Зрозуміло, що довготривале протистояння цих двох ідеологізованих підсистем у соціальному тілі планетарного організму принципово було не можливим. Їх співіснуванню не сприяло, як мінімум, три чинники, а саме: 1) подальший розвиток науки, що вимагав інших форм комунікацій і системного управління соціальним розвитком; 2) принципова несумісність двох світоглядів і двох ідеологічних сил, що керувались більше практикою класової боротьби, ніж колективними потребами забезпечення консолідованого життєустрою планетарної спільноти; 3) ідеологія молодого на той час технократизму, що швидко набирала силу і вела до силового вирішення соціального конфлікту. Віра у всемогутність ідеології технократизму спиралась на віру у всемогутність наукового знання.

Список використаних джерел

1. Гегель Г. Политические произведения. Москва : 1978. С. 379.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілого. Київ : 1994. 269 с.
3. Дротянко Л.Г. Феномен фундаментального і прикладного знання (Постнекласичне дослідження). Київ : 2000. С. 132.
4. Водопьянов В.Н. Формирование мировоззрения Нового времени. *Концепт: науч.-метод. электронный журнал*. 2017. Т. 23. С. 27-32. URL: <http://e-koncept.ru/2017/770427.htm>.

5. Вернадский В.И. Научное мировоззрение. На переломе. Философские дискуссии 20-х годов: Философия и мировоззрение. Москва : Политиздат, 1990. С. 197., С. 181.
6. Культурологія: Культура Нового часу / Британ В.Т., Бруй Т.О., Висоцький О.Ю. та ін. URL: <http://libr.org.ua/book/220/3307.html>.
7. Філософія Нового часу. Пазенок В.С. Філософія : навч. посіб. Київ : 2008. 280 с. URL: https://pidruchniki.com/1935061052076/filosofiya/filosofiya_novogo_chasu.
8. Философия: учеб. для вузов / под общ. ред. В.В. Миронова. Москва : Норма, 2005. С. 791–792.

References

1. Hehel H. (1978). *Polytycheskye proyzvedeniya [Political works]*. Moscow.
2. Veber M. (1994). *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu / per. z nim. O. Pohoriloho [Protestant ethics and the spirit of capitalism]*. Kiev. 269 s. [in Ukrainian].
3. Drotianko L.H. (2000). *Fenomen fundamentalnoho i prykladnoho znannia (Postneklasychne doslidzhennia) [The phenomenon of fundamental and applied knowledge]*. Kiev. S. 132. [in Ukrainian].
4. Vodopianov V.N. (2017). *Formyrovanye myrovozzreniya Novoho vremeni. Kontsept: nauch.-metod. elektronnyi zhurnal [Formation of the worldview of modern times]*. T. 23. S. 27–32. URL: <http://e-koncept.ru/2017/770427.htm>. [in Russian].
5. Vernadskiy V.Y. (1990). *Nauchnoe myrovozzrenye. Na perelome. Fylosofskye diskussyy 20-kh hodov: Fylosofiya y myrovozzrenye [Scientific worldview. At the turning point. Philosophical Discussions of the 20s: Philosophy and Worldview]*. Moscow : Polytyzdat, S. 197., S. 181. [in Russian].
6. *Kulturolohiia: Kultura Novoho chasu [Culturology: Modern Culture]*. / Brytan V. T., Brui T. O., Vysotskiy O. Yu. ta in. URL: <http://libr.org.ua/book/220/3307.html>. [in Ukrainian].
7. Pazenok V.S. (2008). *Filosofia Novoho chasu. Filosofii: navch. posib [Philosophy of the New Age]*. Kiev. 280 s. URL: https://pidruchniki.com/1935061052076/filosofiya/filosofiya_novogo_chasu. [in Ukrainian].
8. *Fylosofiya: ucheb. dlia vuzov / pod obshch. red. V. V. Myronova [Philosophy: textbook. for universities]*. Moscow : Norma, 2005. S. 791–792. [in Russian].

Zinkevych Vasyl Ivanovych

Candidate of Agricultural Sciences,

Associate Professor at the Department of Management and Entrepreneurship,

Associate Professor at the Department of Economics and Management

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

24, Ivana Franka str., Drohobych, Lviv region, Ukraine

GROWTH STAGE CONDITIONS OF THE EDUCATION SYSTEM IN THE LIFE CYCLE DISCOURSE OF INDUSTRIAL CIVILIZATION

The article analyzes the self-deployment conditions of the industrial education system, referred by author to: the spirit of the era, philosophy, the scientific picture of the world, worldview, ideology. Cognitive work is based on two instruments: the civilizational approach and the paradigm of the life cycle of social systems. The growth period of the industrial education system is includes 1700-1895. Conditions are perceived as a set of environmental factors that influence the self-deployment of the industrial education system. It is emphasized that since the New time the spirit of the era has been imbued with faith in the power of the human mind, its inexhaustible possibilities of knowing the world. The Enlightenment movement and capitalism with socialism brought new breath to it. The decisive role of philosophy is emphasized. In its structure H. Hegel distinguished such features as anxiety, internal fermentation, dynamics, differentiation and separation, combined with the aspiration towards unification and integration, the affirmation of the principle of "subjectivity", which was deciphered through freedom, individualization, rationality, autonomy of activity. It is emphasized that the content and form of being at this stage were significantly influenced by the change in the existing scientific picture of the world. It is noted that the world view of this period

has undergone several metamorphoses. At the beginning of the stage, society was influenced by the idea of Renaissance humanism, which formed a new attitude towards the human personality, and recognized individuality as one of the most valuable human qualities; it is noted that the worldview of this period gradually acquired the status of scientific. This was influenced by the development of science that conceptualized and gained social weight; ideological support for the development of the system of industrial education in bourgeois and socialist countries was directed by various ideologists. If liberal ideology prevailed in the first case, then marxism-leninism "worked" in the second, and in the following period some other countries were guided by the doctrines of their own governors. On the whole, ideology has undergone a long journey of transformation from rationalism to the emergence of the first signs of technocratism, which matured and became aggressive at the next stage of self-deployment of the industrial education system. The world has fallen into the trap of rationalism, thus bringing industrial civilization closer to self-destruction. At the same stage, a new culture began to fully influence the development of education, which formed the semantic value field of industrial civilization.

Key words: *industrial civilization, education, life cycle, growth, basis, conditions, spirit of the era, philosophy, scientific picture of the world, worldview, ideology.*

УДК 303

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-5>**Кузнецов Анатолий Юрьевич**

доктор философских наук, профессор,
профессор кафедры философии
Национального аэрокосмического университета имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»
ул. Чкалова 17, Харьков, Украина

Свящук Андрей Леонидович

кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии
Национального аэрокосмического университета имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»
ул. Чкалова 17, Харьков, Украина

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЕ УРОВНИ СОЦИАЛЬНОГО. К МЕТОДОЛОГИИ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИХ ПРОБЛЕМ

Актуальность рассматриваемой проблемы диктуется постоянно меняющимся миром, в котором общество и различные социальные группы ищут свою идентичность. Данные поиски требуют новых методологических подходов и анализа выдвигаемых теоретических конструкций, позволяющих описывать изменчивую социальную действительность.

Наиболее адекватной методологией, на наш взгляд, в данных условиях может послужить именно синергетический подход и его наработки. Следует напомнить, что в научной методологии наблюдается определенный водораздел двух крупных парадигм – классической и постнеклассической парадигмы. В общем виде классическая парадигма подчинена линейности и поиску единственных решений. В контексте же постнеклассической парадигмы специалисты синергетики считают нелинейность, а также мультивариативность и альтернативность скорее преимуществом. Реальный мир нелинеен, считают они. И процессы окружающей природы предстанут более сложными и впечатляющими, пусть и не предсказуемыми до конца, но осторожное к собственным трактовкам отношение предохраняет от мнимого понимания и делает готовым к появлению неожиданных «черных лебедей». Зачастую важнее не столько дать правильный прогноз, сколько предупредить об ошибочности узких выводов.

Конкретное событие на одном уровне перерастает в событие другого порядка, а также получает следующий импульс развития и сопровождение иными событиями на следующем уровне. Если на каждом этапе недооценить возможный синергетический эффект, то каждый финал оказывается полностью однозначно непредсказуемым. Наблюдаются нелинейные сценарии событий, а из недооцененности исходов вытекает невозможность точного предвидения – чем именно закончится сет на каждом уровне, поскольку в игру постоянно включаются иные уровни и их субъекты, и они также диктуют определенные условия.

Целью работы является демонстрация эвристичности редко используемых синергетических моделей, позволяющих прогнозировать развитие общества и моделировать вероятностные исходы сингулярных состояний общества. Принятые синергетические методологии позволяют рассматривать общество и его структуры как единство множества уровней, обуславливающих друг друга.

Ключевые слова: сложная система, иерархичность, эмерджентность, социальный субъект, цивилизационная идентичность.

Введение. Попытки анализа сложных социальных проблем в научном дискурсе требуют применения адекватных методологических приемов и подходов, отвечающих требованиям и уровню современной научной парадигмы. В качестве такой парадигмы на сегодняшний момент можно назвать *постнеклассическую*, инструментами которой выступают *синергетика* и *теория систем*.

Задача данной статьи показать возможности применения свойств, принципов, закономерностей синергетики и теории систем для экспликации тенденций протекания сложных, объемных социальных процессов. В этой связи и методы исследования апеллируют к синергетической методологии и компаративному анализу.

Актуальность исследования продиктована необходимостью уточнения теоретических конструкций, позволяющих описывать многомерные, многослойные процессы социальной действительности в условиях все возрастающей связности окружающего мира. На сегодняшний день в научном дискурсе осуществляются активные попытки применить синергетическую методологию к анализу явлений и проблем. Фундаторами применения синергетических принципов к пониманию сложных вещей, на наш взгляд, являются: Хакен Г. – «Самоорганизующееся общество» [1], Хайек Ф. – «Дорога к рабству» [2]. Из современных публикаций отметим статью Валерия Пекара «Семь уровней войны. Стратегическая рамка для Украины» [3]. В данной статье автор и не упоминает о синергетике, однако, на наш взгляд, очень удачно применяет подход деления на уровни масштабных событий и необходимости анализировать множество уровней, различие которых основано на понимании различных масштабов, измерений, длин, и всем тем, что отличает один уровень от другого в теории систем.

Мы хотим предложить свое видение применения синергетического подхода как **методологии** к анализу проблем социально-философских аспектов. Предположим, необходимо проанализировать последствия военного конфликта, происходящего на востоке Украины. Абстрагируясь от конкретной ситуации, понимаем, что взгляд на любой конфликт будет обусловлен классификацией и профессией специалиста, как правило, представляющего одну из сфер. Различные стороны ситуации требуют экспертной оценки самых различных специалистов: экономистов, социологов, военных аналитиков, политологов, культурологов, инженеров, экологов, медиков, психологов, социальных психологов, религиоведов, историков и так далее. И у каждой группы специалистов могут быть узко ориентированные подходы, могут возникнуть явные противоречия в видении с другими группами; практически по каждой ветке события имеются разночтения и противоречия в интерпретации происходящего даже среди специалистов одной сферы, например, относящихся к разным научным школам, находящимся в разных парадигмальных конструкциях, а тем более, к разным политическим, историческим, религиозным взглядам, отдающих предпочтение разным пониманиям причин и последствий происходящего. Подчас складывается впечатление, что ситуацию не понимает никто, настолько разрозненный анализ можно получить. А во-вторых, полученные разрозненные данные требуется, наконец, свести в единую картину, выстроив максимально полную модель.

Наиболее адекватной методологией, на наш взгляд, в данных условиях может послужить именно синергетический подход и его наработки. Следует напомнить, что в научной методологии наблюдается определенный водораздел двух крупных парадигм. Различие классической и постнеклассической парадигмы даны в научной [4] и учебной [5] литературе. В общем виде классическая парадигма подчинена линейности и поиску единственных решений. В контексте постнеклассической парадигмы специалисты синергетики считают нелинейность, а также мультивариативность и альтернативность скорее преимуществом. Реальный мир нелинеен, считают они. И процессы окружающей природы предстают более сложными и впечатляющими, пусть и не предсказуемыми до конца, но осторожное к собственным трактовкам отношение предохраняет от мнимого понимания и делает готовым к появлению неожиданных «черных лебедей». Зачастую важнее не столько дать правильный прогноз, сколько предупредить об ошибочности узких выводов. Согласно принципу *фаллибилизма* любая теория это всего лишь одна из интерпретаций, а никак не сама реальность. Принцип *эмерджентности* [4, с. 141] является следствием самоорганизации, когда при переходе на более высокие уровни организации у сложных объектов проявляются новые свойства. Именно поэтому для *сложных систем*, таких как общество, невозможно единственное описание на одном уровне.

Попытаемся аргументированно выделить несколько уровней анализа масштабного события, затрагивающего всю систему-общество.

В постнеклассическом подходе система представляется как сложный объект, согласно теории систем обладающий свойствами, прежде всего *иерархичностью*, что утверждает наличие у сложной системы как минимум трёх различных уровней.

Иерархичность означает организацию элементов, образующих систему на различных уровнях. Уровни соподчинены, высшие уровни детерминируют низшие. Иерархичность задается, например, масштабами времен, энергий, усилий, субъектов действия. Время на разных уровнях различно. Это значит, что на высоких уровнях формирование определенных тенденций может занимать столетия и тысячелетия, это долгоживущие уровни, а на низких уровнях события могут совершаться в течение дней и часов, эти уровни могут распадаться и появляться в новом виде. Происходящее на низшем уровне является эпифеноменом для уровня повыше и не задает тенденции высшего уровня, хотя и является фактором игры в жизни системы.

Попробуем проанализировать различные уровни сложнейшей социальной системы, исходя из различения по временам и масштабам.

1. Самым высоким уровнем для крупного социального процесса, на наш взгляд, является самый широкий уровень идентичности – цивилизационный, а стало быть, субъектом действия и объектом рассмотрения является цивилизация. Также синонимичным термином будет – геокультурный уровень. Выше этого уровня, как нам кажется, рассматривать нечто не представляется продуктивным. Мы утверждаем, что рассмотрение практически любых социальных процессов происходит с точки зрения зачастую молчаливого, конвенционального, разделяемого большинством цивилизационного мировосприятия. Этот уровень настолько долгоживущий, что его особенности становятся отчетливо заметны, чаще всего, только после его исторического прохождения или на сломе времен. Время этого уровня значительно превышает жизнь одного поколения людей, потому незаметно для себя мы думаем вместе со своей эпохой, живем в её ценностях, тенденциях, наше мышление находится в определенной парадигме, в соответствии с устоями, которые могут меняться порой на протяжении нескольких веков, а потому и зачастую незаметны для индивидуального мышления.

Религиозные и исторические тенденции формируются с участием огромного количества факторов, задевают такие элементы как историческая память, коллективное бессознательное, другие элементы, обращение к которым может всколыхнуть то, что не проявлялось в повседневности десятки лет и не было присуще в явном виде молодым поколениям, но, тем не менее, является мощным фактором, определяющим понимание настоящего и моделирование будущего. Синергетика объясняет свойство системы влиять на выбор альтернатив своего будущего в точках бифуркации тем, что будущее моделируется на основании понимания своего прошлого и осознания настоящего. Будущее в определенном смысле моделируется в настоящем. Таким образом, скорее всего, и реализуется связь времен.

Государства, цивилизации существуют в некоем канале эволюции, основой которой служит складывающаяся исторически как система ценностей, так и деятельность, общественные отношения и стереотипы, бытующие в обществе. Кроме этого, нам кажется, что то, что Юнг назвал *архетипами* – имеет самое непосредственное отношение к хранящемуся в ментальности общества и индивида отпечатку цивилизационного, долгого уровня. Так, обращение к образам предков, к ценностям, имеющим тысячелетнюю историю, может оказаться серьезным аргументом, проекция чего на понимание настоящего во многом определяет будущее. Обращение к прошлому психологически необходимо, поскольку является элементом континуальности, непрерывности бытия, психологической устойчивости в изменчивом мире. Сегодня мы наблюдаем как происходит обращение к истории и спор за право Киевской Руси, а вернее за право монополии на историю славянских народов, за право быть фундатором православной веры. Конкурируя в этом споре, участвующие в этом процессе государства наперегонки ставят памятники Владимиру Крестителю, на свой лад трактуют исторические даты и артефакты. Конфликты, происходящие на этом уровне представляются крайне важными, поскольку от высоких уровней зависят нижележащие. Применительно к цивилизационным войнам, выиграть такую войну – это значит выиграть войну идентичности, очертить границы народа и последую-

щих государственных образований. На этом уровне происходят хантингтоновские конфликты цивилизаций, прежде всего как различие и борьба сложившихся веками систем ценностей, способов мировосприятия, в которых воспроизводится народонаселение, и соответствующих присущих разным системам способов развития, способов производства. В таких системах по-разному осмысливают место человека в мире, его предназначение, стиль его жизни, его отношения с другими членами данного общества. Если государств на сегодняшний день несколько сотен, то цивилизаций до десятка (Хантингтон, «Конфликт цивилизаций») [6]. Настоящие границы, по мнению Хантингтона, проходят не между государствами, а между цивилизациями.

2. Второй уровень возможно представить уровнем понятий «народ», «этнос», «этос». Народы, этносы также представляют собой долговременное образование, существующее в определенной целостности, что обеспечивается рядом факторов, таких как: феномен существования единого языка, расовая общность, единство ценностных ядер и конституируемых мировоззренческих положений, закрепленных в том числе и типичными конструкциями языка. Народы в совокупности могут составлять цивилизацию, либо быть одним народом-цивилизацией. Так, западноевропейскую цивилизацию составляет большое количество народов, а японскую – один народ. Мощную роль играют заложенные в народных былинах и сказаниях образы, стереотипы, что также обеспечивают преемственность ценностей, способа мировосприятия, образа жизни, поведенческих норм.

Социальные детерминанты подобного рода тщательно выписаны в работах П. Бурдьё, одного из фундаторов современного понятия «габитус». Здесь данный термин выступает как продукт истории, который обеспечивает присутствие прошлого опыта [7]. Особенно это касается маргинальных периодов развития общества – Кузнецов А.Ю. «Философские дискурсы маргинальных хронотопов» [8].

3. Третьим уровнем нам представляется геополитический уровень государства и политической нации. Государства живут меньше народов и тем более цивилизаций, они могут зарождаться в их лоне и исчезать в силу политических или иных факторов. В любом случае государства подчинены уровню цивилизаций и народов и теоретически (теория происхождения государства) исходят из делегирования народом своих полномочий. История показывает, что некоторые народы могут жить и без собственного государства, дожидаясь исторического момента его образования. Такой пример показали древнейший народ евреи, построив свое государство Израиль в новой истории, всего лишь в 1948 году.

Советская история показывает, что государственный аппарат может навязывать социальному организму рамки и структуры. Государства могут позволять и поощрять формирование гражданского общества, либо отрицать и запрещать, увеличивая государственный аппарат контроля и репрессий. В целом модель единства нации предполагает выработку особой идеологической формы как условие коммуникации между индивидами и социальными группами, подчиняя их себе, нивелируя различия между «нами» и отличая «нас» от «них» [9, с. 111]. Проект государства должен обеспечивать определенный комфорт народу, нации. Существует конкуренция проектов государства, когда одни из них объявляются сильными и жизнеспособными, а другие “failed state” – провальным проектом, несостоявшимся государством.

4. Четвертым уровнем можно выделить геоэкономический уровень, или политико-экономическую систему внутри самого государства, что впоследствии образует саму устоявшуюся систему общественных отношений, а также противостояние таких систем и их возможностей между государствами. Имеются ввиду способы производства и способы развития, определяющие систему [10, с. 37]. Способом производства выступает, например, капитализм, социализм, а способом развития – индустриализм, постиндустриализм, как показал Кастельс. Эти способы организации общественного труда и государственного функционала в некотором роде производны от двух предыдущих уровней. Принадлежность к предпочитаемым системам может создавать власть и оппозицию, служить разделяющим элиту критерием. Политические образования предлагают/навязывают обществу различные программы, векторы развития.

На этом уровне происходит борьба нового со старым, инноваций и традиций. Обсуждаются конкретные экономические программы и векторы развития. В Украине на этом уровне мы

наблюдаем попытки модернизировать и сделать прозрачным систему управления, чиновничий аппарат и противостояние этому наследия советской системы, как закрытого централизованного аппарата. Модернизаторы сталкиваются с устоявшимся десятилетиями ядром системы и её правилами, сложившимися схемами. Старая система саботирует перемены и оберегает традиционные способы выживания. На этом уровне одни системы в одних ситуациях оказываются более успешными, другие менее. Например, советская модель управления в период второй мировой войны эффективно показала себя для задач мобилизации, концентрации людских и экономических ресурсов в процессе эвакуации заводов, налаживания оборонной промышленности и т.д. И эта же система в мирное, спокойное время оказывается неконкурентоспособной по сравнению с западными моделями в силу, например, отсутствия соревнования проектов, спекулятивных назначений на руководящие посты, негибкости, наличия жесткой централизованной сверху вертикали управления, отсутствия мотивации на нижних уровнях; авральное перераспределение и мобилизация в закрытых кластерах против западной конкуренции свободных открытых хозяйствующих субъектов [11, с.113].

5. Классы. Большие социальные группы, которые подчинены общей структуре политико-экономической системы, что задает архитектуру и самих политических элит и конфигурацию общества по политическим взглядам.

Данный уровень возможно представить, как гражданским обществом, что также в своем роде класс, так и противостоянием элит, умело манипулирующими через подконтрольные средства массовой информации общественным мнением, заказывающим определенные углы зрения на происходящие события и способными расколоть гражданское общество на враждебные лагеря, подготавливая электоральное поле для захода во власть или для сохранения власти.

6. Малые социальные группы, небольшие политические образования. На этом уровне возможно создание кратко живущих групп искусственных идентичностей, «вымышленных этничностей» [9, с. 112] как новообразований, зачастую поддерживаемых ситуативно и искусственно. Некоторым суждено выйти на уровень выше, увлечь за собой большие массы населения, некоторые умирают, как только прекращаются усилия по их поддержанию. Социологи считают, что каждый человек является представителем как минимум 5–6 малых и не менее 10–15 больших и средних, формальных и неформальных групп, в которых они объединены совместным социальным процессом и демонстрируют общее поведение [12]. Складывающееся массовое сознание и общественное мнение, как его частный случай, как раз и выражают отношение различных социальных общностей к тем или иным событиям и определяют поведение личностей, групп, масс.

Можно сказать, что этот уровень представлен непосредственно ареной самого социального конфликта и его игроками, в котором находят свое отражение все предыдущие уровни и факторы. Зачастую интересы и фаза активного действия данных групп измеряется несколькими годами, и, как правило, у них нет долгосрочных планов и видения в исторической перспективе. Без вышестоящих уровней данный уровень почти невозможен.

7. Индивидуальный, локальный уровень. Уровень единичных событий или их череды, область действия самых малых социальных групп, даже группировок, а также индивидуальных поступков и решений субъектов политической и социальной жизни. Чаще всего именно единичные события являются обсуждаемыми и видимыми.

Что дает такое деление на уровни для анализа социального целого? Прежде всего, предлагается рассматривать событие, происходящее на одном из уровней, в контексте того, что нижележащие уровни есть элементами вышестоящих. А значит, подчиняются логике более долгоживущих элементов. Обратимся вновь к свойству больших систем – *эмерджентности*, наличием которой и обуславливается нелинейное поведение системы. Подсистемы в своем взаимодействии в составе целого начинают рождать свойства, не присущие подсистемам по отдельности. Система *аутопоэтична*, способна достраивать саму себя, сохраняя свою идентичность [4, с. 105]. Готовность к нелинейным сценариям и понимание природы нелинейных исходов – главное отличие постнеклассического понимания, позволяющее уберечь систему

от распада, что в случае социальных систем становится критично важным. Победы на одном уровне могут ничего не означать для другого уровня, а то и вовсе привести к поражению в более глобальных масштабах. Можно выиграть сражение, но проиграть войну.

Конкретное событие на одном уровне перерастает в событие другого порядка, а также получает следующий импульс развития и сопровождение иными событиями на следующем уровне. Если на каждом этапе недооценить возможный синергетический эффект, то каждый финал оказывается полностью однозначно непредсказуемым. Наблюдаются нелинейные финалы событий, а из недооцененности исходов вытекает невозможность точного предвидения – чем именно закончится сет на каждом уровне, поскольку в игру постоянно включаются иные уровни и их субъекты, и они также диктуют определенные условия. Поэтому в современной “real politic” решения зачастую принимаются «с колёс», по ходу пьесы, отвечая текущим обстоятельствам. И крайне важным оказывается не уйти в область запоздалых решений, позволяя развиваться необратимым последствиям *структурного* кризиса.

В системах выделяют два типа кризисов, *структурный* и *системный*, отличающиеся между собой частичными видоизменениями и полной реструктуризацией, «перезагрузкой» системы с возможной сменой уровней, субъектов, иерархий. В социальной теории происходит поиск тех важнейших составляющих социального целого, что задают ее устойчивость, целостность, *гомеостатичность* как способность сохранять свои структуры. Управление будущим происходит в условиях сложности, порождающей нелинейную динамику [4, с. 145].

Применительно для Украины, как для социально-политической системы, важно понимание, что арена видимого военного конфликта на востоке страны может являться только площадкой для разрешения противоречий других уровней. А значит, сценарии дальнейшего поведения будут определяться другими уровнями. Таковыми могут быть – геополитический конфликт между мировыми экономическими игроками, например борьба за энергорынки. Цивилизационный конфликт, как борьба империй за выживание и попытки сохранить свое колониальное влияние на бывшие протектораты. Исходя из этого, для Украины важнейшими являются – сохранение структуры страны, прекращение войны на своей территории. Проходя точки невозврата – *точки бифуркации*, важно не поддаваться навязываемому состоянию хаоса, сохраняя целостность и устойчивость социального организма.

Список использованных источников

1. Friedrich A. von Hayek. The Road To Serfdom: reprint. Chicago : University of Chicago Press, 2007. 283 p.
2. Hermann Haken. Information and Self-Organization: A Macroscopic Approach to Complex Systems. New York : Oxford univ. press, 2006. 258 p.
3. Пекар В. Семь уровней войны: стратегическая рамка для Украины. Хвиля, електрон. період. вид. URL: <https://hvylya.net/analytics/geopolitics/sem-urovney-voynyi-strategicheskaya-ramka-dlya-ukrainyi.html>, дата звернення: 15.09.2014., 17:27:34.
4. Кочубей Н.В. Синергетические концепты и нелинейные контексты: монография. Сумы : Университетская книга, 2009. 236 с.
5. Лебедев С.А. Философия современного естествознания: учебное пособие. Москва : Фаир-Пресс, 2004. 304 с.
6. Huntington, Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York, NY : Simon and Schuster, 1996. 367 p.
7. Bourdieu, Pierre. Structures, habitus, practices. The Logic of Practice. Cambridge : Polity, 1990. 52 p.
8. Кузнецов А.Ю. Философские дискурсы маргинальных хронотопов: дис. д-ра филос. наук. – Харьков: Национальный аэрокосмический ун-т им. М.Е. Жуковского «Харьковский авиационный ин-т», 2008. 378 с.
9. Балибар Э., Валлерстайн И. Паса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. Москва : Издательство «Логос», 2004. 288 с.
10. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1. Oxford : Wiley Blackwell, 2010. 162 p.

11. Прохоров А. Русская модель управления. Москва : Издательство Студии Артемия Лебедева, 2017. 496 с.
12. Ритерман Т.П. Социология: Полный курс. Москва : АСТ, 2009. 128 с.

References

1. Friedrich A. von Hayek. (2007). The Road To Serfdom: reprint. Chicago : University of Chicago Press 2007. 283 p.
2. Hermann Haken. (2006). Information and Self-Organization: A Macroscopic Approach to Complex Systems. New York : Oxford univ. press.
3. Pekar V. (15.09.2014) Sem urovney voynyi: strategicheskaya ramka dlya Ukrainyi. [Seven levels of war: strategic framework for Ukraine]. Hvilya. URL: <https://hvylya.net/analytics/geopolitics/sem-urovney-voynyi-strategicheskaya-ramka-dlya-ukrainyi.html>.
4. Kochubey N.V. (2009). Sinergeticheskie kontseptyi i nelineynye konteksty: monografiya. [Synergetic concepts and nonlinear contexts: monograph]. Sumyi : Universitetskaya kniga [in Ukrainian].
5. Lebedev S.A. (2004). Filosofiya sovremennogo estestvoznaniya: uchebnoe posobie [Philosophy of modern natural science: textbook]. Moscow : Fair-Press [in Russia].
6. Huntington, Samuel P. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York : Simon and Schuster.
7. Bourdieu, Pierre. (1990). Structures, habitus, practices. The Logic of Practice. Cambridge : Polity.
8. Kuznetsov A.Yu. (2008). Filosofskie diskursyi marginalnyih hronotopov. [Philosophical Discourses of Marginal Chronotopes]. Harkov : Natsionalnyy aerokosmicheskiiy un-t im. M.E. Zhukovskogo [in Ukrainian].
9. Balibar E., & Vallerstain I. (2004). Rasa, natsiya, klass. Dvusmyslennyye identichnosti. [Race, nation, class. Ambiguous identities]. Mosow : Logos [in Russia].
10. Castells M. (2010). The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1. Oxford : Wiley Blackwell.
11. Prohorov A. (2017). Russkaya model upravleniya. [Russian model of management]. Moscow : Artemiy Lebedev [in Russia].
12. Riterman T.P. (2009). Sotsiologiya: Polnyiy kurs. [Sociology: Complete Course]. Moscow : AST.

Кузнєцов Анатолій Юрійович

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова 17, Харків, Україна

Свящук Андрій Леонідович

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова 17, Харків, Україна

СИНЕРГЕТИЧНІ РІВНІ СОЦІАЛЬНОГО. ДО МЕТОДОЛОГІЇ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ПРОБЛЕМ

Актуальність цієї проблеми диктується постійно мінливим світом, у якому суспільство і різні соціальні групи шукають свою ідентичність. Ці пошуки вимагають нових методологічних підходів і аналізу висунутих теоретичних конструктів, що дозволяють описувати мінливу соціальну дійсність.

Найбільш адекватною методологією, на наш погляд, у даних умовах може послужити саме синергетичний підхід і його напрацювання. Слід нагадати, що в науковій методології спостерігається певний вододіл двох великих парадигм – класичної та постнекласичної парадигми. У загальному вигляді класична парадигма підпорядкована лінійності і пошуку єдиних рішень. У контексті ж постнекласичної парадигми фахівці синергетики вважають нелінійність, а також мультиваріативном і альтернативність швидше перевагою. Реальний світ нелінійний, вважають вони. І процеси навколишньої природи постають більш складними і вражаючими, нехай і не передбачуваними до кінця, але обережне до власних трактувань відношення оберігає від уявного розуміння і робить готовим до появи несподіваних «чорних лебедів». Найчастіше важливіше не стільки дати правильний прогноз, скільки попередити про помилковість вузьких висновків. Конкретна подія на одному рівні переростає в подію іншого порядку, а також отримує наступний імпульс розвитку і супровід іншими подіями на наступному рівні. Якщо на кожному етапі недооцінити можливий синергетичний ефект, то кожен фінал виявляється повністю однозначно непередбачуваним. Спостерігаються нелінійні сценарії подій, а з недооціненості результатів впливає неможливість точного передбачення – чим саме закінчиться сет на кожному рівні, оскільки в гру постійно включаються інші рівні і їх суб'єкти, і вони також диктують певні умови.

Метою роботи є демонстрація евристичності рідко використовуваних синергетичних моделей, що дозволяють прогнозувати розвиток суспільства і моделювати ймовірні наслідки сингулярних станів суспільства. Прийняті синергетичні методології дозволяють розглядати суспільство і його структури як єдність безлічі рівнів, які зумовлюють один одного.

Ключові слова: складна система, ієрархічність, емерджентність, соціальний суб'єкт, цивілізаційна ідентичність.

Kuznetsov Anatoly Yurievich

Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of Philosophy
National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”
17, Chkalova str., Kharkiv, Ukraine

Svyashchuk Andriy Leonidovych

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”
17, Chkalova str., Kharkiv, Ukraine

SYNERGETIC LEVELS OF THE SOCIAL. TO THE METHODOLOGY OF ANALYSIS OF SOCIAL AND PHILOSOPHICAL PROBLEMS

The relevance of the problem under consideration is dictated by the constantly changing world in which society and various social groups are looking for their identity. These searches necessarily require new methodological approaches and analysis of the proposed theoretical constructs that allow describing the changing social reality.

The most adequate methodology, in our opinion, in these conditions can serve precisely the synergetic approach and its developments. It should be recalled that in scientific methodology there is a certain watershed between two major paradigms – the classical and post-non-classical paradigms. In general, the classical paradigm is subject to linearity and the search for unique solutions. In the context of the post-nonclassical paradigm, synergeticists consider nonlinearity, as well as multivariate and alternativeness, rather to be an advantage. The real world is not linear, they say. And the processes of the surrounding nature appear more complex and impressive, albeit not completely predictable, but a cautious attitude to one's own interpretations protects against imaginary understanding and makes us ready for the appearance of unexpected “black swans”. It is often more important not so much to give a correct forecast as to warn about the fallacy of narrow conclusions.

A specific event at one level develops into an event of a different order, and also receives the next development impulse and is accompanied by other events at the next level. If at each stage the possible synergistic effect is underestimated, then each ending turns out to be completely unambiguously unpredictable. Nonlinear scenarios of events are observed, and the underestimation of the outcomes implies the impossibility of accurate prediction – how exactly the set will end at each level, since other levels and their subjects are constantly included in the game, and they also dictate certain conditions. The aim of the work is to demonstrate the heuristicity of rarely used synergetic models that make it possible to predict the development of society and model the probabilistic outcomes of singular states of society. The adopted synergetic methodologies allow us to consider society and its structures as a unity of many levels that determine each other.

Key words: *complex system, hierarchy, emergence, social subject, civilizational identity.*

УДК 141.7

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-6>**Попков Василий Васильевич**доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедрой политологииОдесского национального университета имени И.И. Мечникова
ул. Дворянская 2, Одесса, Украина

МИР-СИСТЕМНАЯ ТЕОРИЯ ВАЛЛЕРСТАЙНА И СУДЬБА СИСТЕМНОЙ АЛЬТЕРНАТИВЫ

В данной статье мир-системная методология И. Валлерстайна дополнена авторским анализом контрсистемного фактора в мировой истории (конец XIX – начало XXI века). Автор останавливается на анализе ключевых этапов развития контрсистемы. Это: а) контрсистемный вызов, заключенный в теории К. Маркса; б) ленинская попытка глобальной контрсистемной революции; в) сталинская технология построения и экспансии контрсистемной структуры; г) саморазрушения социалистической контрсистемы в период горбачевского правления; д) развитие контрсистемных процессов в начале XXI века, в которых определяющую роль начинает играть Китай.

Первый (марксистский) этап характеризуется теоретической разработкой концепции альтернативной мир-системы, которая должна прийти на смену существующей.

Второй (ленинский) этап связан с попыткой полной ликвидации буржуазной мир-системы с помощью «мировой революции».

Третьим этапом развития мир-системной альтернативы стал сталинский Союз Советских Социалистических Республик с его структурными особенностями и жесткой мобилизационной технологией построения альтернативного будущего. Стратегический замысел И. Сталина заключался в последовательной проекции заранее подготовленной мир-системной модели (социализм советского образца) на весь остальной мир.

Логическим завершением инволюции постсталинской мир-системы стал четвертый (горбачевский) период. Социалистическая мир-система, дезориентированная стратегически, разложенная морально и распроданная собственной коррумпированной элитой, стала объектом поглощения со стороны победившей капиталистической мир-системы.

Однако с начала XXI века начинается пятый период мир-системных трансформаций. Основными «маркерами» этих процессов стали авиаудары исламистов по нью-йоркским «башням-близнецам», неоимперские амбиции России и – главное – появление китайской глобальной альтернативы.

Суть ее – в последовательном «встраивании» нового мир-системного кластера в существующую мир-систему с последующей ее содержательной трансформацией. Одним из проявлений такой новой конвергентной стратегии является проект «Пояса и Пути», в статье высказано предположение о формировании новой мир-системной реальности, завершающей 500-летнюю историю старой капиталистической мир-системы и открывающей новую сложную историческую эпоху.

Ключевые слова: мир-система, контрсистема, Валлерстайн, глобализм, революция, социализм, фашизм, либерализм.

Введение. Данную статью можно рассматривать как предварительный набросок гипотезы, которая сложилась у автора в ходе изучения работ Иммануила Валлерстайна. Сформулированные здесь предположения, безусловно, требуют дальнейшей проработки, критической рефлексии и уточнения. Но вопросы, поднятые в данной статье, являются частью наиболее актуальных вопросов, возникающих в ходе современного политического дискурса. И ответы на них необходимо искать.

Иммануилу Валлерстайну [см.: 1; 2; 3] удалось весьма убедительно обнажить скрытую механику глобальных перемен начиная с XV в. и кончая нашим временем. Введенное им в научный оборот понятие «мир-система» очень хорошо работает в этом плане. Действительно,

эпоха Хр. Колумба и Ф. Кортеса, Н. Макиавелли и М. Лютера, венецианских банков и ломбардских залоговых контор (ломбарды), первых колониальных захватов и первых маршрутов трансокеанской работоторговли стала манифестом новой системы отношений. Эта система стала стремительно разрастаться вглубь и вширь, проникая во все уголки старого мира. Психологической основой этой системы стал индивидуализм, а драйвером – страсть к наживе.

«Мир-системе», о которой столь красочно писал И. Валлерстайн, было суждено просуществовать свыше 500 лет. К. Маркс называл эту систему капитализмом, либеральные теоретики – «свободной рыночной экономикой». Сути это не меняло, поскольку главными ее отличительными чертами стали экспансивность, безудержность, безостановочность, жадность, способность немедленно утилизировать все, что имеет потребительский спрос. Вспомним известное «нет такого преступления, на которое капитал бы не пошел ради 300% прибыли». Эту мысль первым высказал Томас Джозеф Даннинг, британский профсоюзный активист. Позже его процитировал в своём «Капитале» Карл Маркс. Именно эта система превратила в обычный товар все мировые изобретения и открытия, все высокие идеи, все ценности. Ученые из чудаковатых отшельников, запертых в стенах своих лабораторий, превратились в «службу сервиса» промышленного бизнеса и финансовых структур.

Появление этой системы означало наступление *прагматизма и консьюмеризма* в глобальном масштабе, которые спустя два века заставили Г. Маркузе писать об «одномерном человеке» [см.: 11]. Первыми, кто забил тревогу по этому поводу еще в XVIII в., стали французские просветители, а вслед за ними и социалисты-утописты. В истории запечатлен обличительный пафос Ж.-Ж. Руссо, который видел в разрастающейся торгашеской миросистеме смертельную угрозу самим основам человеческого естества. Мы знаем и о том, насколько решительно Шарль Фурье противопоставлял одухотворенный ансамбль коммунистического фаланстера буржуазному зверинцу конкурирующих друг с другом особей. Мы читаем горькие признания А. Герцена об удушающей атмосфере мещанства, которая охватила Европу после буржуазных революций XIX в. Для нас весьма показательным является полный ужаса возглас раннего К. Маркса: «Филистеры (обыватели – В. П.) идут на меня!».

Результаты.

1. Контрсистемный вызов К. Маркса

Нам этот антифилистерский возглас К. Маркса говорит о главном: великий революционер начал критику капиталистической системы не как экономист, а, прежде всего, как нравственный обличитель. Тема отчуждения в работах раннего К. Маркса является далеко не случайной. Именно такое состояние – глубокого психологического и социального отчуждения – должен был испытать любой человек, помещенный в среду буржуазной миросистемы (если, конечно, его не сковал паралич души). Следовательно, возвращение человека в неотчуждаемое состояние «естественности и родства», возможно, по К. Марксу, только через ликвидацию капиталистической мир-системы. Но так как реальный мир – это в первую очередь мир экономический и политический, то, следовательно, и изменение его возможно прежде всего политико-экономическими средствами. Поэтому вполне логичными стали последующие шаги К. Маркса – политический, сформулированный в «Манифесте коммунистической партии» [см.: 8, с. 419–459], и экономический, сформулированный в его «Капитале» [см.: 9].

И все-таки подчеркнем: К. Маркс если и был «ликвидатором» капиталистической мир-системы, то *главным образом в теории*. Этику «взаимного использования», присущую этой мир-системе, он стремился заменить этикой «взаимного развития» как основы новой мир-системы. В «Манифесте Коммунистической партии» он говорит о том, что на место старого буржуазного общества с его классами и классовыми противоречиями должна прийти ассоциация, в которой «свободное развитие каждого является условием свободного развития всех». Сегодня мы бы назвали это «эффектом социальной синергии».

«Зловредность» буржуазной мир-системы, как утверждал К. Маркс, особенно заметно проявляется в отрыве средств и условий производства от непосредственных производителей. Весь этот гигантский отчужденный кластер (производство промышленной и продовольствен-

ной продукции, социальных отношений, услуг, идей, информации и т. д.), сосредоточенный в руках небольшой группы собственников, противопоставлен массе рядовых людей, манипулирует ими, программирует их поведение. Одновременно этот «суперкластер» программирует поведение самих его владельцев: втягивает их в гонку за максимальной прибылью, беспощадную борьбу с соперниками. Здесь уже отчетливо просматривается вся та неотвратимость мировых войн, экологических катастроф и валютно-финансовых коллапсов, которые потрясли и потрясают человечество вплоть до настоящего времени.

По мнению К. Маркса, этот процесс нельзя остановить апелляциями к разуму и совести власть имущих. Его можно остановить и развернуть в новом направлении только с помощью мощных, самоотверженных и скоординированных действий миллионов людей, особенно тех из них, кто в наибольшей степени пострадал от отчуждения и в наибольшей степени готов к самоорганизации ради спасения. Такой поворот, по К. Марксу, будет иметь революционный и, скорее всего, тиранический характер. Именно диктатура пролетариата, этого «радикального полюса пауперизации», способна, по К. Марксу, уничтожить олигархический «полюс паразитизма», с помощью преобразованного государственного механизма. То есть государство из аппарата, *обслуживающего* интересы отчужденного капитала, будет преобразовано в аппарат, *принуждающий* отчужденный капитал «вернуться в общество», в руки непосредственного производителя.

«Точкой сборки» новой мир-системы с новыми общественными отношениями, новой властью и новым государством, в соответствии с планами К. Маркса, должна была стать Западная Европа, прежде всего Германия. Именно там к концу XIX в. сформировался наиболее многочисленный и политически организованный пролетариат. Однако К. Маркс не сумел стать «боевым терминатором» капиталистической мир-системы, не успел перейти от «оружия критики» к «критике оружием» (как он сам любил высказываться). Но он сформулировал базовые принципы того, как должна быть реорганизована существующая мир-система, и сделал первые шаги к ее *практической* реорганизации. Им были подготовлены Учредительный манифест и Устав Международного товарищества рабочих [см.: 10, с. 3–15].

2. Ленинизм: попытка глобальной контрсистемной революции

Реальным «боевым терминатором» капиталистической мир-системы стал В. Ленин. Его центральной и всепоглощающей идеей была идея планетарной революции, которая «разрушит до основания» капиталистическую мир-систему. Он застал более позднюю, чем во времена К. Маркса, эпоху мутации капитализма со всем набором признаков «тяжелой наследственности» – паразитарностью элиты, жестким разделом мира на зоны колониального доминирования, хищническими войнами за территориальное господство, превращением самих этих войн в массовые «конвейеры смерти». В конвульсиях мир-системы, которая, следуя инстинкту глобальной экспансии, одновременно корчится в судорогах внутренних конфликтов, В. Ленин видел шанс для «мировой революции» [см.: 4].

Он реализует стратегию «слабого звена», делает ставку на ту часть человечества, которая еще не полностью «схвачена» капитализмом, но уже испытывает шок от «новой реальности». Именно здесь, по мысли В. Ленина, накапливается та колоссальная энергия, которая сможет разорвать всю цепь старой мир-системы. Он идет на все ради того, чтобы этот разрыв состоялся.

В. Ленин формирует «партию нового типа» – жесткую идеологически монолитную политическую организацию, способную применить весь диапазон средств (вплоть до самых радикальных и имморальных) для захвата власти. Он организует широкую революционную пропаганду и агитацию в России, стремясь формировать антисистемные настроения не только в рабочей среде, но и среди интеллигенции, студенчества, крестьянства, национальных меньшинств. Он видит в Первой мировой войне мощный триггер, способный «стряхнуть» прогнившие политические режимы (начиная с российского царизма и либерализма). Именно мировая война, по его мнению, может стать «повивальной бабкой» антисистемы, точнее, качественно новой мир-системы – дисциплинированной и динамичной модели трудовой социалистической

кооперации и трудового воспитания. Призыв к «живому творчеству масс» становится лейтмотивом многих его публикаций и выступлений.

Все его публикации и выступления говорят о том, что В. Ленин безоговорочно подчинил судьбу многонационального российского государства интересам «мировой революции». Его сверхзадачей было удерживать власть до тех пор, «<...> пока не придут рабочие всех передовых стран <...> на помощь <...>» [5, с. 109]. Он неоднократно подчеркивал, что национальные задачи российской революции должны быть подчинены интересам международной революции. Он настойчиво внушал, что «<...> интересы мирового социализма выше интересов национальных, выше интересов государства <...>» [6, с. 349]. «Мы приносим и должны принести величайшие национальные жертвы ради высшего интереса всемирной пролетарской революции» [7, с. 190].

Однако его ожидания (как и ожидания многих его последователей) не оправдались. Прорыв «слабого звена» не привел к уничтожению всей мир-системы, – в ней сработал инстинкт самосохранения. Деструктивные тенденции уступили место тенденциям системной регенерации. «Революционный вихрь», взметенный на полях российской гражданской войны, резко ослабел и улегся в тесных улочках послевоенной Европы.

Но, тем не менее, «слабое звено» лопнуло. Возникла новая конфигурация: в организме старой мир-системы появилось и стало стремительно развиваться контрсистемное *новообразование*. Оно несло в себе явные и притом необычные для старого мира антисистемные свойства. Возникла ситуация, о которой не писал К. Маркс, и которую не мог предвидеть В. Ленин. Началась эпоха развития и разрастания социалистической антисистемы в организме буржуазно-либеральной мир-системы. Началась эпоха сталинского Союза Советских Социалистических Республик (далее – СССР).

3. Сталинский СССР – контрсистемная структура и «жесткая» технология построения альтернативного будущего

И. Сталин первым из команды большевиков увидел новую реальность мир-системной жизни [см.: 13]. Он первым понял, что «кавалерийская атака» на глобализированную капиталистическую мир-систему – наивна и самоубийственна. Крах войск М. Тухачевского под Варшавой и провал миссии К. Радека в Германии научил его многому. Лозунги о скорой «победе мировой революции» он оставил на совести Л. Троцкого и его окружения. Сам же приступил к методичному построению мощной политико-экономической структуры – идеократического государства – суперсистемы (СССР). Он готовил эту суперсистему к планомерному наступлению «по всем азимутам», учитывая главный порок старой мир-системы – неизбежное обострение межимпериалистических конфликтов. Опыт Первой мировой войны был очевиден – крах четырех империй и появление социалистической контрсистемы. С учетом новых реалий он сформулировал стратегию новой мир-системы: «Полная гарантия от интервенции, а значит, и окончательная победа социализма возможна, ввиду этого, лишь в международном масштабе» [14, с. 118]. То есть «победа социализма в одной отдельно взятой стране» – только начало глобального наступления.

Стратегический замысел И. Сталина заключался не в провоцировании «мировой революции», а в последовательной глобальной экспансии, заранее сконструированной мир-системной модели (социализм советского образца). Именно для этого все пространство постреволюционной России превратилось в огромную стройплощадку, на которой создавалась мощная в военно-экономическом отношении и консолидированная духовно мир-система «нового типа». Этим объясняется сталинский тезис о «построении социализма в одной, отдельно взятой стране» и его сверхусилия по скорейшему созданию сильного, идейно монолитного государства, решительно отгородившегося от окружающей мир-системы.

Ленинский опыт формирования «политической армии социалистической революции» он перевел в практику формирования «политической армии социалистической глобализации». Масштаб задачи диктовал необходимость мобилизации всей общественной жизни для достижения глобальной цели: установления системы социализма во всем мире. Отсюда – «футуро-

кратия» (подчинение искусства, литературы, кино, всей жизни общества идеалам «светлого будущего» по проектам высшего кремлевского руководства), тотальная идеологизация всех сфер общественной жизни, экзальтация «воли к победе», система «идейно правильного» воспитания подрастающего поколения, нетерпимость к скептикам и сомневающимся, тотальный государственный контроль и коллективизация, беспощадный репрессивный аппарат. Именно таким образом и с помощью таких технологий выковывалась и готовилась к глобальному продвижению новая мир-система. По сей день ведутся острые дискуссии о «человеческой цене» новой мир-системы с ее ГУЛАГом, голодомором и массовыми репрессиями. Причем с такой же степенью интенсивности ведутся дискуссии о «человеческой цене» старой, либеральной мир-системы с ее работорговлей, геноцидом аборигенного населения, кровопролитными колониальными войнами.

Если же обратиться к международной политике 30-х гг. XX в., то там на некоторое время сложился особый тип «мирного сосуществования» – настороженного сосуществования новой мир-системы (СССР) и старой либеральной мир-системы. Этот период обе мир-системы стремились использовать, каждая по-своему. Новая мир-система активно усваивала достижения западного технологического модерна (при отсечении западных культурных влияний) для модернизации и подготовки к наступлению. Капиталистическая мир-система, в свою очередь, использовала этот период для возвращения радикальных сил, способных «взять на себя кровь» и уничтожить потенциальную угрозу.

Либеральный мир отчетливо осознавал эту угрозу, поскольку децентрализованному буржуазному империализму противостоял централизованный, выросший на почве СССР, социалистический империализм. При этом русская великодержавность не противоречила, а способствовала политтехнологиям социалистической глобализации, была ее ядром. Не случайно представители пролетарских партий в 30-е гг. прошлого века в своих пламенных речах говорили об СССР как о «родине всех трудящихся», «освободителе всего угнетенного человечества».

В данном аспекте очевидна логика самозащиты капиталистической мир-системы. Стратегический прием *«пожертвовать малым, чтобы победить в главном»* был применен в полном масштабе. На роль «малого», которое должно было стать «торпедой против Сталина», был избран германский нацизм, который был готов к тотальному уничтожению СССР, но в то же время не отождествлял себя с либеральным капитализмом. Для либералов он был удобен тем, что в риторике и практической практике отрекался от своей мир-системной либеральной «матрицы». В итоге усилиями либеральных держав был открыт «зеленый коридор» для канализации фашизма и нацизма на Восток.

Однако в реальности все получилось иначе, чем предполагалось: буржуазная мир-система взрастила не послушного «боевого пса», а неуправляемого «франкенштейна», который, прежде чем напасть на противника, набросился на своих хозяев. Это заставило самих хозяев искать поддержки у той самой социалистической контрсистемы, против которой и была инициирована вся игра. Так сложилась ситуативная «антигитлеровская коалиция», каждый из участников которой не терял из виду свою главную стратегическую цель – выйти победителем из тяжелейшего «квеста» под названием «Вторая мировая война». Так сложился ситуативный альянс не только разных стран, но разных мир-систем против вырвавшейся из-под контроля силы – мирового фашизма.

В конечном итоге обе конкурирующие мир-системы не достигли (каждая для себя) желаемого результата. Капиталистической мир-системе не удалось истребить и ассимилировать социалистическую мир-систему. Социалистической мир-системе не удалось тотально сокрушить капиталистическую мир-систему и «освоить» весь мир. Тем не менее победа над нацизмом принесла обеим мир-системам ощутимые результаты. Капиталистическая мир-система обновила свою валютно-финансовую основу. Бреттон-Вудское соглашение сделало американский доллар мировой резервной валютой, а американские сухопутные и военно-морские базы покрыли широкой сетью значительную часть мира, начиная с Западной Германии, кончая островами Японии и Океании. В свою очередь социалистическая мир-система вышла за пре-

делу СССР, продвинулась на Запад и Восток охватив своей сетью или по крайней мере своим влиянием такие страны, как Польша, Чехословакия, Румыния, Болгария, Венгрия, Восточная Германия, Албания, Югославия, Китай, Северная Корея, Северный Вьетнам и другие.

Начался затяжной процесс «перетягивания каната» между социалистической и капиталистической мир-системами, в котором каждая из сторон пыталась использовать в своих интересах противоречия, ошибки, просчеты, провалы противоположной стороны. С одной стороны, действовала Бреттон-Вудская модель, привязавшая все страны прозападной ориентации к долларовой эквивалентности. С другой стороны, развивалось взаимодействие стран Совета экономической взаимопомощи, сделавших условно-расчетный рубль основой своей экономической деятельности. При этом сталинская попытка полного сокрушения старой мир-системы и замены ее новой, социалистической, была предпринята последний раз после успешных революций на Дальнем Востоке (прежде всего Китайской Народной революции), а также в ходе прокси-войны между СССР и США на Корейском полуострове (начало 50-х гг.).

После смерти И. Сталина подобные попытки не возобновлялись. Сталинистские преемники погрязли в мелких политических интригах в недалеких и малоэффективных геополитических комбинациях, в имитациях «победного движения» к коммунизму. Остановившись в своем внешнем продвижении, социалистическая мир-система стала терять перспективу, окостеневать, утрачивать свой инновационный потенциал, следовательно, и конкурентоспособность.

На этом фоне гораздо более инициативным и «неформальным» выглядел Китай эпохи Мао, который провозгласил восстание «мировой деревни» (Юга) против «мирового города» (Севера). Примечательно, что в конце 60-х гг. XX в. Мао, наряду с Че Геварой, стал героем бунтующей молодежи Франции, Германии, США и многих других стран Запада.

Сам Запад в это время активно «мониторил» как ситуацию раскола двух антисистемных стратегий, маоистской и хрущевско-брежневской, так и постепенное превращение СССР в малоподвижный, хотя и грозный в военном отношении организм, который утратил свою глобальную «сверхзадачу», а вместе с ней и былую «волю к экспансии». Жесткий сталинский «железный занавес» постепенно ржавел и превращался в решето. А усиливающаяся зависимость СССР от западных кредитов и советской политической элиты от западного ширпотреба привела к «увязанию» советской контрсистемы в валютно-финансовой пучине Бреттон-Вудса.

4. Горбачевский курс – саморазрушение мир-системной альтернативы

«Вышибающим ударом» оказался М. Горбачев и его команда, полностью утратившая понимание исторического смысла социалистической мир-системы. Горбачевский кругозор позволял видеть только узкие конъюнктурные горизонты буржуазной мир-системы, о структурной обреченности которой писал еще К. Маркс, мировую революцию против которой затевал В. Ленин и к «системному вытеснению» которой готовился И. Сталин. Историческим шансом для либеральной мир-системы стало саморазрушение СССР – антисистемы, когда-то опасной для Запада, но утратившей свой изначальный исторический смысл. Эта система, дезориентированная стратегически, разложившаяся морально и задешево распроданная собственной коррумпированной элитой, стала объектом поглощения со стороны победившей капиталистической мир-системы.

5. XXI в. – новые антисистемные вызовы

Казалось бы, с конца 90-х гг. уцелевшей и воспрянувшей духом мир-системе можно было торжествовать победу. Все вновь, как и в конце XIX в., оказалось под ее контролем. Весь мир вписался в финансовые схемы Уолл-Стрита, а знаменем глобальной мир-системной экспансии стала концепция глобализации. Манифестом триумфалистских настроений глобального либерализма стала книга Ф. Фукуямы «Конец истории <...>» [см.: 15]. Однако с начала XXI в. в мире снова стали нарастать антисистемные настроения и раскручиваться антисистемные процессы.

Первым «ударом колокола» стал таран «боингами» двух «башен-близнецов» нью-йоркского Международного бизнес-центра. Этим чудовищным актом радикальный ислам заявил о своей предельной антисистемности по отношению к Западу (как, впрочем, и остальному неислам-

скому миру). *Вторым ударом* стал геополитический вызов России, вновь обозначившей свой курс на реанимацию «великой империи» и перешедшей к реальным военно-политическим действиям в различных точках мира. При этом запретительные западные санкции невольно стали акселератором возрастающей автаркии российской экономики.

Однако решающим, *третьим ударом* стало глобальное китайское самоутверждение. Поднявшаяся на дальневосточном горизонте громада полуторамиллиардного Китая стала демонстрацией принципиально новой миросистемной модели, и новой миросистемной стратегии. Она уже не походила на ультрареволюционное стремление взорвать миросистему с помощью «восстания мирового пролетариата» (В. Ленин). Это не было и стремлением с помощью силы заменить старую мир-систему новым, заранее подготовленным, новым мир-системным кластером (И. Сталин).

Китайская мир-системная альтернатива прибегла к новой стратегии, адекватной реалиям XXI в. Суть ее – в последовательном и неуклонном «встраивании» нового мир-системного кластера в существующую мир-систему с последующей трансформацией ее изнутри. При этом делается упор на особое качество этого кластера – его способность к открытости и адаптации при сохранении и усилении внутреннего смыслового ядра и иммунитета к «чуждым влияниям».

В начале 90-х гг. XX в. развитие китайского мир-системного кластера шло в соответствии с концепцией «таогуан янхуэй» (держаться в тени и стараться ничем не проявлять себя). Оценивая реальные возможности Китая того времени, Дэн Сяопин подчеркивал, что Китай должен был не брать на себя роль лидера, а воздерживаться от конфронтации и не присоединяться к противоборствующим группировкам. Но уже со второго десятилетия XXI в. преобразившийся Китай начинает по-новому открывать себя миру.

В свое время З. Бжезинский активно использовал тезис о «конвергенции» социалистической и капиталистической систем, подразумевая при этом полное поглощение социализма капитализмом. В случае с СССР это ему удалось. Однако он не мог предположить, что этот тезис в прямо противоположном смысле будет использован социалистическим Китаем. Сначала КНР осуществила «внутреннюю конвергенцию» – использование капиталистических методов стимулирования деловой активности в интересах социалистического стратегического планирования и эффективной социальной политики. Следующим шагом в осуществлении «конвергенции наоборот» стала китаецентричная стратегия, суть которой заключена в охвате и поглощении либеральной миросистемы глобальной системой рационального производственного кооперирования. Одним из проявлений такой новой конвергентной стратегии является проект «Пояса и Пути», способный превратить бескрайний евразийский континент в грандиозную стройку с огромным научно-техническим потенциалом.

Выводы. В итоге предпринятого здесь анализа мы видим несколько этапов в драматической судьбе капиталистической миросистемы, которую талантливо описал И. Валлерстайн. Однако отметим, что по тем или иным причинам он недоучёл роль прямых антисистемных или контр-системных действий, предпринятых с конца XIX в. вплоть до настоящего времени, которые, в конце концов, могут привести к глубоким мир-системным преобразованиям.

Первый антисистемный удар наносит продукт западной политической культуры в виде революционной теории К. Маркса и практики германского социал-демократического движения конца XIX в. Мир-система легко справляется с этими ударами, частично ассимилировав их, частично обрушив на оппонентов испытания Первой мировой войны.

Источник второго и третьего антисистемных ударов смещается восточнее, в Россию. Второй удар связан с ленинской стратегией «пожара мировой революции», который, разгоревшись на российских просторах, должен был перекинуться на остальной мир. Миросистема достаточно быстро справилась с этим вызовом, подавив вооруженные выступления рабочих и переключив внимание населения на необходимость решения своих рутинных жизненных вопросов в условиях экономической нестабильности.

Третий антисистемный удар оказался для мир-системы тяжелым испытанием. Она столкнулась уже не с фантазией, а реальной антисистемой, существующей в пространстве и во време-

ни, – сталинским социализмом. Эта антисистема была построена на иных принципах, с иным управлением и иной геополитической стратегией, чем либеральная мир-система. Попытки уничтожить ее с помощью спродуцированных либералами фашистских режимов оказались безуспешными. Впервые либеральная мир-система понесла существенные геополитические и экономические потери. Ряд стран восточной Европы и Восточной Азии в той или иной степени выпали из сферы ее влияния. Возникает экзистенциальная угроза существованию самой либеральной мир-системы.

И только спустя 40 лет напряженных усилий, игры на противоречиях социалистической системы, разложения ее политической элиты и мониторинга ее смысловой деградации, либеральной мир-системе удалось развалить и ассимилировать противника. Концепция «конвергенции», предложенная З. Бжезинским, была взята за основу с совершенно отчетливой коннотацией: не взаимная адаптация капитализма и социализма, а трансформация социалистической мир-системы в соответствии с либеральной моделью.

В наступившем втором десятилетии XXI в. можно ожидать нанесения четвертого анти-системного удара. Субъект этого удара сместился еще восточнее – в Китай. Тем самым известный еще с начала XX в. тезис о «перемещении центра революционной активности на Восток» получает свое дальнейшее подтверждение и развитие. В данном контексте современный – китайский – центр революционной активности приобрел новое качество. Современный Китай не занимается инспирированием «мировых революций» по типу Коминтерна, не мобилизует свои вооруженные силы для глобального насаждения своей политической модели по типу сталинского СССР. Он постепенно абсорбирует и переуплощает существующую либеральную мир-систему с помощью технологий плановой кооперации. Это делает излишней Бреттон-Вудскую пирамиду финансовых спекуляций.

Знаковой в этом аспекте является редакционная публикация агентства Синьхуа, в которой подчеркивается: «Си Цзиньпин предложил развивать новый тип международных отношений, базирующихся на принципах сотрудничества и общего выигрыша <...> Важной особенностью реформ Си Цзиньпина является интеграция продвижения внутренних реформ с участием в реформе глобального управления <...>» [см.: 12]. Из этого следует, что логическим продолжением внутрикитайских реформ станет реформирование управления всей существующей мир-системы.

Понятно, что успех в реализации такой стратегии зависит от уровня научно-технической модернизации и качества жизни того общества, которое претендует на роль эпицентра новой мир-системы. Однако впечатляющие успехи Китая в сфере науки, образования, здравоохранения и социальной инноватики, а также мощные технологические прорывы китайской индустрии говорят о том, что именно здесь формируется эпицентр новой мир-системы. Поэтому есть основания предполагать, что именно с Востока продвигается новая волна, символизирующая окончание 500-летней истории старой капиталистической мир-системы и начало новой исторической эпохи, с ее новыми проблемами и новыми перспективами. Каким будет содержание этой эпохи, сказать трудно. Вряд ли она станет «победой всего хорошего над всем плохим». Скорее всего такая смена эпох напоминает старое китайское представление об истории как «смене превратностей», когда на смену одной превратности приходит новая, неизведанная, историческая превратность. Но это означает только одно: назревающие процессы необходимо тщательно изучать, анализировать, чтобы делать адекватные прогнозы грядущих глобальных перемен.

Список использованных источников

1. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. Пер. с англ. Санкт-Петербург : Университетская книга, 2001. 416 с.
2. Валлерстайн И. Исторический капитализм. *Капиталистическая цивилизация* / И. Валлерстайн. Пер. с англ. Москва : КМК, 2008. 176 с.
3. Валлерстайн И. После либерализма. Пер. с англ. / под ред. Б. Кагарлицкого. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 256 с.

4. Ленин В. Империализм как высшая стадия капитализма. Москва : Эксмо, 2020. 160 с.
5. Ленин В. Речь на IV Чрезвычайном всероссийском съезде Советов 14–16 марта 1918 г. Т. 36. С. 89–123.
6. Ленин В. Доклад о внешней политике на объединенном заседании ВЦИК и Московского совета 14 мая 1918 г. Т. 36. С. 327–345.
7. Ленин В. Ценные признания Питирима Сорокина. Т. 37. С. 188–197.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. *Сочинения* / К. Маркс, Ф. Энгельс. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1955. Т. 4.
9. Маркс Карл. Капитал. Пер с нем. Москва : АСТ, 2019. 544 с.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Учредительный манифест и Устав Международного товарищества рабочих. *Сочинения* / К. Маркс, Ф. Энгельс. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1955. Т. 16.
11. Маркузе Г. Одномерный человек. Пер. с англ. А. Юдина. Москва : АСТ, 2003. 528 с.
12. Си Цзиньпин – человек, который ведет реформы Китая в новую эпоху. *Синьхуа : новости*. 18.12.2018. 23:23:03.
13. Сталин И. Марксизм и национально-колониальный вопрос. Ленинград : Политиздат, 1939. 128 с.
14. Сталин И. К итогам работ XVI Конференции РКП(б). *Сочинения* / И. Сталин. Москва, 1948. Т. 7.
15. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Пер. с англ. М. Левина. Москва : ООО «Издательство АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2004. 588 с.

References

1. Vallerstayn I. (2001) *Analiz mirovykh sistem i situatsiya v sovremennom mire [Analysis of world systems and the situation in the modern world]* / I. Vallerstayn; per. s angl. – SPb.: Universitetskaya kniga. [In Russian].
2. Vallerstayn I. (2008) *Istoricheskiy kapitalizm. Kapitalisticheskaya tsivilizatsiya [Historical capitalism. Capitalist civilization]* / I. Vallerstayn; per. s angl. – M.: KMK. [In Russian].
3. Vallerstayn I. (2003) *Posle liberalizma [After liberalism]* / Per. s angl.; Pod red. B.Yu. Kagarlitskogo. M.: Yeditorial URSS. [In Russian].
4. Lenin V.I. (2020) *Imperializm kak vysshaya stadiya kapitalizma [Imperialism as the Highest Stage of Capitalism]* / M.: EKSMO. [In Russian].
5. Lenin V.I. (1918) *Rech'na IV Chrezvychaynom Vserossiyskom S'yezde Sovetov 14–16 marta 1918 g. [Speech at the IV Extraordinary All-Russian Congress of Soviets on March 14–16, 1918]* (89–123). t. 36. [In Russian].
6. Lenin V.I. (1918) *Doklad o vneshney politike na ob'yedinennom zasedanii VTSIK i Moskovskogo soveta 14 maya 1918 g. [Report on foreign policy at the joint meeting of the Central Executive Committee and the Moscow Council on May 14, 1918]* (327–345). tam zhe, t. 36. [In Russian].
7. Lenin V.I. *Tsennyye priznaniya Pitirima Sorokina [Valuable confessions of Pitirim Sorokin]* (188–197) tam zhe, t. 37. [In Russian].
8. Marks K., Engel's F. (1955) *Manifest Kommunisticheskoy partii. [Communist Manifesto]* / K. Marks, F. Engel's Soch. – 2-ye izd. – T. 4. – M.: Politizdat. [In Russian].
9. Marks Karl. (2019). *Kapital [Capital]* / Karl Marks. Per s nem. – M.: AST, – 544 s. [In Russian].
10. Marks K., Engel's F. (1955) *Uchreditel'nyy manifest i Ustav Mezhdunarodnogo tovarishchestva rabochikh [Founding Manifesto and Statutes of the International Working Men's Association]* / K. Marks, F. Engel's. – Soch., 2 izd., t. 16. – M.: Politizdat. [In Russian].
11. Markuze G. (2003) *Odnomernyy chelovek [One-dimensional man]* / G. Markuze; Per. s angl. A.A. Yudina. M.: “AST”. [In Russian].
12. *Si TSzin'pin – chelovek, kotoryy vedet reformy Kitaya v novuyu epokhu [Xi Jinping – The Man Who Leads China's Reforms in a New Era]* // Sin'khua: novosti. 2018-12-18 23:23:03gŭnRussian. News.Cn. [In Russian].
13. Stalin I.V. (1939) *Marksizm i natsional'no-kolonial'nyy vopros* / I.V. Stalin. – Leningrad, Politizdat. [In Russian].
14. Stalin I.V. (1948) *K itogam rabot XVI Konferentsii RKP(b). [By the results of the work of the XVI Conference of the RCP (b)]* Sochineniya. T. 7. M. [In Russian].

15. Fukuyama F. (2004) *Konets istorii i posledniy chelovek [End of story and last person]* / F. Fukuyama; Per. s angl. M.B. Levina. – M.: OOO “Izdatel’stvo ACT: ZAO NPP “Yermak”. [In Russian].

Попков Василь Васильович
 доктор філософських наук, професор,
 завідувач кафедри політології
 Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
 вул. Дворянська 2, Одеса, Україна

СВІТ-СИСТЕМНА ТЕОРІЯ ВАЛЛЕРСТАЙНА І ДОЛЯ СИСТЕМНОЇ АЛЬТЕРНАТИВИ

У статті світ-системна методологія І. Валлерстайна доповнена авторським аналізом контрсистемного чинника у світовій історії (кінець ХІХ – початок ХХІ століття). Автор зупиняється на аналізі ключових етапів розвитку контрсистеми. Це: а) контрсистемний виклик, укладений у теорії К. Маркса; б) ленінська спроба глобальної контрсистемної революції; в) сталінська технологія побудови й експансії контрсистемної структури; г) саморуйнування соціалістичної контрсистеми в період горбачовського правління; ґ) розвиток контрсистемних процесів на початку ХХІ століття, у яких визначальну роль починає відігравати Китай.

Перший (марксистський) етап характеризується теоретичною розробкою концепції альтернативної світ-системи, яка повинна прийти на зміну існуючій.

Другий (ленінський) етап пов’язаний зі спробою тотальної ліквідації буржуазної світ-системи за допомогою «світової революції».

Третім етапом розвитку світ-системної альтернативи став сталінський Союз Радянських Соціалістичних Республік із його структурними особливостями і жорсткою мобілізаційною технологією побудови альтернативного майбутнього. Стратегічний задум Й. Сталіна полягав у послідовній проєкції заздалегідь підготовленої світ-системної моделі (соціалізм радянського зразка) на весь інший світ.

Логічним завершенням інволюції постсталінської світ-системи став четвертий (горбачовський) період. Соціалістична світ-система, дезорієнтована стратегічно, розкладена морально і розпродана власною корумпованою елітою, стала об’єктом поглинання з боку капіталістичної світ-системи, яка перемогла.

Однак із початку ХХІ століття починається п’ятий період світ-системних трансформацій. Основними «маркерами» цих процесів стали авіаудари ісламістів по нью-йоркських «вежах-близнюках», неоімперські амбіції Росії і – головне – поява китайської глобальної альтернативи.

Суть її – у послідовному «вбудовуванні» нового світ-системного кластера в існуючу світ-систему з подальшою її змістовною трансформацією. Одним із проявів такої нової конвергентної стратегії є проєкт «Пояси і Шляхи». У статті висловлено припущення про формування нової світ-системної реальності, яка завершає 500-річну історію старої капіталістичної світ-системи та відкриває нову складну історичну епоху.

Ключові слова: світ-система, контрсистема, Валлерстайн, глобалізм, революція, соціалізм, фашизм, лібералізм.

Popkov Vasilii Vasilevich
 Doctor of Philosophy, Professor,
 Head of the Department of Political Science
 Odesa I.I. Mechnikov National University
 2, Dvoryanskaya str., Odessa, Ukraine

WORLD-SYSTEM WALLERSEIN THEORY AND THE FATE OF A SYSTEM ALTERNATIVE

In the article, the E. Wallerstein world-system methodology is supplemented by the analysis of the counter-system factor in world history of the late XIX – the beginning of the XXI century. The author

dwells on the analysis of the key stages of the counter-system development. This is a) a counter-systemic challenge embodied in the K. Marx theory; b) Lenin's attempt to make a global counter-system revolution; c) the Stalinist technology of constructing and global expanding the counter-system structure; c) self-destruction of the socialist counter-system during Gorbachev's rule; d) the development of counter-system processes at the beginning of the 21st century, in which China begins to play a decisive role.

The first (Marxist) stage is characterized by the theoretical development of the alternative world-system concept, new world-system which should replace the existing one. Marx formulated the basic principles of how the existing world-system should be reorganized. He made first steps towards in practical reorganization of world revolutionary process. According to Marx, Western Europe and, above all, Germany (by the end of the 19th century) have the most numerous and politically organized proletariat. So exactly this region should have become the "assemblage point" of a new world system with new social relations, new state and new government.

The second (Leninist) stage is associated with an attempt through the "world revolution" completely eliminate the bourgeois world-system. However, this Lenin's installation was not fully realized, limiting itself only to a breakthrough of the old world system "weak link". Nevertheless, a new configuration arose: a counter-systemic neoplasm appeared and began to develop rapidly. It carried distinct signs of a historical alternative. Appeared situation about which Marx did not write and Lenin could not foresee.

The third stage in development of the world-system alternative was the Stalinist USSR with its mobilization technology for an alternative future constructing. Stalin's strategic plan was not in the spontaneous "world revolution", but in the consistent projection of a pre-prepared world-system model (Soviet-style of socialism) on the rest of the world.

This Stalinist project clashed with active resistance from the old world-system/ It generated German Nazism as a weapon of a global competitor eliminating. However, in reality, everything turned out differently than expected: before attacking his enemy, Nazism attacked his masters. This made them seek support from the USSR, their strategic adversary. So, the situational "anti-Hitler coalition" was established.

Ultimately, both competing world-systems did not achieve (each for himself) the full result. The capitalist world-system failed to destroy and assimilate the socialist world-system. The socialist world-system failed to totally crush the capitalist world-system and cover the whole world. The protracted process of "tug of war" between the socialist and capitalist world-systems has begun,

After the death of Stalin, the socialist world-system lost its strategic initiative. The Stalinist successors are mired in petty political intrigues in short-sighted and ineffective geopolitical combinations, in imitations of a "victorious movement" towards communism. Having stopped in its external advancement, the socialist world-system began to lose its innovative potential, and, consequently, competitiveness.

The logical conclusion to the involution of the post-Stalinist world-system was the fourth (Gorbachev's) period. The socialist world-system, strategically disoriented, decaying morally and cheaply sold out by its own corrupt elite, became an object of absorption of the victorious capitalist world-system.

However, from the beginning of the 21st century, the fifth period of world-system transformations had began. Anti-systemic moods are growing in the now-days world and anti-system processes are developing. The main "markers" of these processes were: a) Islamist air attacks on the New York "twin towers"; b) Russia's neo-imperial ambitions; c) most importantly, the emergence of the Chinese global alternative.

The Chinese world-system alternative embodies a new strategy that is adequate to the realities of the 21st century. Its essence lies in the consistent "embedding" of a new world-system cluster into the existing world-system. One of the manifestations of such a new convergent strategy is the "Belt and Path project". It can turn the Eurasian continent into a grandiose construction site with a huge scientific and technical scope. The article suggests that it is a new wave which is moving from the East. And that may symbolize the end of the 500-year history of the old capitalist world-system and the beginning of a new historical era.

Key words: world-system, counter-system, Wallerstein, globalism, revolution, socialism, fascism, liberalism.

УДК 124.5:316.362

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-7>**Поплавская Татьяна Николаевна**

кандидат философских наук,
доцент кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности
Южноукраинского национального педагогического университета имени К.Д. Ушинского
ул. Старопортофранковская 26, Одесса, Украина

Чекурина Оксана Валериевна

аспирант кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности
Южноукраинского национального педагогического университета имени К.Д. Ушинского
ул. Старопортофранковская 26, Одесса, Украина

СЕМЕЙНО-БРАЧНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ КАК ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМИРУЮЩЕГОСЯ СОЦИУМА

В последней трети XX и в начале XXI века в развитии семьи и брака появились новые тенденции. Происходит общее снижение рождаемости, увеличение числа разводов и удельного веса неполных семей, количество детей в семьях уменьшается, углубляется процесс нуклеаризации. Все это дает основание признать, что современная семья находится в кризисном состоянии, обусловленном не только экономическими сложностями, но и построением новой парадигмы духовных ценностей.

Представители разных гуманитарных наук активно изучают проблемы современной семьи, но рецептов выхода из глубокого кризиса, в котором она сейчас находится, пока нет. Поэтому философское осмысление этих проблем, а также различных способов их решения представляется авторам актуальным и своевременным.

Целью этой статьи является раскрытие глубинных причин кризиса современной семьи и семейно-брачных отношений для понимания динамики этих процессов в обозримом будущем.

Достижение поставленной цели потребовало анализа ряда психологических и социологических исследований проблем семьи и семейно-брачных отношений в странах бывшего соцлагеря.

Исследования показали наличие у современной молодежи противоречий в установках и устремлениях, противоречий в ожиданиях и образах будущих супругов, противоречий между традиционными патриархальными ценностями и современными преимуществами.

Наличие этих противоречий говорит об отсутствии у современной молодежи психологической и моральной готовности к семейно-брачным отношениям в результате отсутствия полноценного гендерного образования, что является причиной появления иллюзий по поводу семьи, брака, будущих партнеров, причиной формирования в массовой ментальности устаревших ценностей патриархального характера, мешающих адекватному восприятию своего жизненного сценария.

Авторы статьи считают, что тенденции развития семейно-брачных отношений ведут к формированию нового типа семьи – эгалитарно-персоналитарного, в котором высшей ценностью станет самобытность лица, творческое развитие каждого члена семьи (как взрослых, так и детей) на основе взаимоуважения, любви и согласия.

Ключевые слова: семья, брак, гендер, патриархат, феминность, маскулинность, трансформации, ценности.

Введение. Современное общество находится в состоянии перехода или трансформации, причем эти перемены происходят неравномерно как во времени, так и в пространстве. Одни страны находятся на пути к индустриальному обществу, другие – к постиндустриальному, третьи – к информационному и так далее. Соответственно этим этапам население разных стран переживает несколько отличные друг от друга процессы модернизации, которые происходят с разной скоростью и разными эффектами. Однако есть нечто общее, что объединяет все человечество, – это перемены климата, ухудшение экологии, экономические и политические кри-

зисы, локальные военные конфликты. На этом фоне проблемы семьи и брака кажутся несущественными, однако именно в семье происходит глубинное переживание всех перечисленных перемен. Ведь именно в семье человек имеет или не имеет возможность черпать силы и вдохновение для успешной адаптации к меняющимся условиям жизни, месту работы, жительства, переменам в личной жизни. Именно семья и схожесть процессов, происходящих в ней, у людей разных национальностей и вероисповеданий, делает всех нас людьми одной эпохи, землянами и выдвигает одни и те же проблемы.

Представители разных гуманитарных наук активно изучают проблемы современной семьи, но рецептов выхода из глубокого кризиса, в котором она сейчас находится, пока нет. Поэтому философское осмысление данных проблем, а также различных способов их решения представляется авторам актуальным и своевременным.

Проблема семьи, как первой среды обитания человека, всегда была в центре внимания философской науки. Однако характер постижения данного социального явления, отношение к нему и методы исследования менялись в зависимости от многих факторов.

Вопросы брака, семьи, пола были объектом изучения многих отечественных исследователей, представляющих различные научные направления и школы (Л. Абрамян, С. Агарков, И. Бестужев-Лада, С. Голод, В. Дружинин, И. Кон, М. Мацковский, И. Медведева, А. Меликсетян, Ю. Рюриков, Ю. Семенов, Н. Соловьев, А. Харчев, Н. Шимин, Т. Шишова, З. Янкова). Отечественные и зарубежные ученые нередко рассматривают тревожные для семьи явления в контексте общего кризиса цивилизации. По мнению М. Мацковского, Г. Дилигенского и А. Вишневого, сложные демографические, социально-статусные и структурные изменения в семейно-брачных отношениях являются типичными для всех индустриально развитых стран, совершающих переход к новому типу цивилизации.

Несмотря на то, что взгляды ученых на проблемы семьи отличаются значительным разнообразием, в них можно выделить некоторые общие положения. Так, стало общепризнанным понимание семьи и брака как непреходящих общечеловеческих ценностей. Получило признание положение о том, что в условиях социально-экономической и политической нестабильности общества, единственной надежной опорой человека является семья (И. Бестужев-Лада, А. Любимова, И. Медведева, Т. Шишова и др.). Наконец, ценным является то, что философы выработали достаточно целостное представление о семье как сложном социальном явлении.

Однако констатация факта – это еще не решение проблемы, поэтому на помощь философским и социологическим исследованиям пришли психологические, в которых предлагаются конкретные меры выхода из кризиса семейно-брачных отношений. Но и тут, как оказалось, не все так просто. Психологов интересуют такие проблемы, как медико-психологические аспекты подготовки к браку (С. Максименко, В. Каган, А. Хрипкова); морально-педагогические аспекты семейной жизни (З. Зайцева, В. Карпиков, Р. Лемехова, А. Сизанов, И. Трухин); особенности полового воспитания и полоролевого самоопределения (В. Астахов, О. Бацилева, Т. Титаренко, Л. Мороз, Д. Логвинова и др.). В последние десятилетия стали интересоваться гендерные особенности мотивов вступления в брак, гендерное равенство, а также гендерные особенности представлений о семейной жизни у современной молодежи (И. Клецина, И. Жеребкина, А. Усманова, В. Чумаков и др.).

Темы исследований и фамилии ученых можно долго перечислять, однако на положение семьи в трансформирующемся обществе это никак не сказывается. Дело в том, что человек может знать причину своих проблем, но не хотеть с ней работать, потому что любая психологическая работа требует от него перемен во внутреннем мире, перемен в мыслительной деятельности, перемен в эмоциональных реакциях на происходящее, перемен в личной жизни, в конце концов. Однако менее всего мы хотим перемен!

Одна из задач философии, всегда стоящая перед философами, – это объяснение причинно-следственных связей вещей и явлений, находящихся и проявляющихся в этой реальности. Человеку мало говорить, что он должен делать, ему необходимо объяснить, зачем он должен что-либо делать и что будет, если он это делать не будет.

Цель и задачи. Целью статьи является вскрытие глубинных причин кризиса современной семьи и семейно-брачных отношений для понимания динамики данных процессов в обозримом будущем.

Результаты. На протяжении всей обозримой учебниками человеческой истории кризисные периоды случались достаточно регулярно и по разным причинам: великое переселение народов, глобальные катаклизмы, войны, экологические бедствия, неизменным оставалось только одно – патриархальный тип культуры народов, создавших самые древние, по мнению историков, цивилизационные центры – Вавилон, Персия, Индия, Китай, Египет, Греция, Рим. Восточные мудрецы объясняли это наступлением эпохи Кали-юги, или Железного века с характерными для него особенностями – ростом эгоизма, гордыни, тщеславия, доминирования и стяжательства, что порождает такие формы управления, как тирания, деспотия, теократия, автократия, самодержавие, абсолютизм, а связывается это с распространением патриархата, следовательно, власти мужчин, как в семье, так и в государстве. Государства такого типа постоянно находятся в состоянии войны или готовности к войне, а идеология в форме государственной религии постоянно поддерживает такую политику, воздействуя на массовое сознание в нужном направлении.

Какова же роль семьи в таком государстве? Естественно репродуктивная! Правителям нужны налогоплательщики, а военачальникам – солдаты!

Что интересно, так это диаметрально противоположное понимание и толкование наступления Железного века, или эпохи Кали-юги в восточной и западной философской мысли. Если в первой, восточной, традиции данный процесс характеризуется всеобщим упадком и деградацией нравов, духовности, морали, культуры, то во второй, западной, очевидно под влиянием сначала библейской истории, а затем теории эволюции Ч. Дарвина, надолго и четко установилось представление о линейном развитии всего человечества от дикости к варварству и затем к цивилизации.

В соответствии с этой традицией, так называемый период матриархата считается детством человечества, то есть состоянием дикости, а переход общества к патриархальным формам – прогрессом, ведущим к рационализации и упорядоченности всех отношений, как в семье, так и в государстве. Автор этой концепции Ф. Энгельс так описывает общество, пришедшее на смену материнскому роду: «Ниспровержение материнского права было *всемирно-историческим поражением женского пола*. Муж захватил бразды правления в доме, а жена была лишена своего почетного положения, закабалена, превращена в рабу его желаний, в простое орудие деторождения. Это приниженное положение женщины, особенно неприкрыто проявившееся у греков героической и – еще более – классической эпохи, постепенно было лицемерно прикрашено, местами также облечено в более мягкую форму, но отнюдь не устранено. Первый результат установившегося таким образом единовластия мужчин обнаруживается в возникающей теперь промежуточной форме – патриархальной семье» [1, с. 139]. Существенным признаком такой семьи, как пишет Ф. Энгельс, является отцовская власть: «Цивилизации соответствует и вместе с ней окончательно утверждает свое господство новая форма семьи – моногамия, господство мужчины над женщиной» [1, с. 241].

Вот именно с тех самых пор в обществе закрепился миф о биологической предопределенности человека. Почитатели этого мифа – привилегированные социальные группы (в применении к нашей теме – мужчины), которые лично заинтересованы в сохранении отвечающего их интересам государственного, общественного, гендерного устройства, а в переменах видят угрозу своему социальному статусу и экономическому положению. «Консервативный дискурс «о естественном порядке вещей в мире» во многом основан на христианской идеологии. Поэтому встроенные в нее представления «о естественном предназначении женщины» являются очень устойчивыми и тяжело разрушаемыми. В рамках этих представлений женщине отводится особое место, как «хранительнице традиций, семейных ценностей и домашнего очага»» [2].

Пока советские гуманитарии мирно трудились в русле марксистской парадигмы, на Западе в 70–80-х гг. прошлого столетия развернулась волна критики научной методологии в истори-

ческой науке, в антропологии, психологии, философии, а также в культурных исследованиях. Опираясь на либеральный феминизм, заявившие о себе в эти годы академические междисциплинарные *women's studies* вскрыли и подвергли критике одну из базовых форм неравенства – неравенства по половому признаку.

Как известно, гуманизация любого общества тесным образом связана с преодолением любых форм неравенства и неравных возможностей самореализации разных групп населения. Начиная с конца XX в. на Западе стали вестись научные исследования неравенства, в основе которого лежит пол.

Взяв за основу эпистемологическую установку «Всё есть культура», феминистские теоретики доказали, что любой феномен имеет свою историю и наделен своим смыслом. Более того, они также доказали, что понятие «культура» так же, как и собственно понятие «природа», являются исторически и культурно сконструированными, социально и политически нагруженными, а вовсе не универсальными и уж тем более не врожденными категориями.

Как оказалось, феминность и маскулинность конституируются исключительно в культурных обстоятельствах наряду с национальными, социальными, возрастными, семейными и прочими факторами, поэтому то, что обычно описывалось как природное, на самом деле является культурно порождаемым. Например, сексуальность не может быть постигнута в чисто биологических терминах, потому что не является докультурной физиологической данностью или сферой инстинктов, как до сих пор считают многие отечественные исследователи. Теоретиками феминизма было убедительно доказано, что сексуальность конституируется в обществе, а не является биологически заданной. «Да, физиологическое различие первично (и предшествует любому другому – например социальному различию), но вопрос заключается в том, как культура пользуется этим изначальным биологическим различием, интерпретируя его, закрепляя с помощью различных конвенций, включая его в игру властных отношений» [3, с. 429].

Соответственно и проявления гендера в истории, науке и культуре (стереотипы, нормы, идентичность) не универсальны, а культурно детерминированы.

Полученные в результате гендерных исследований знания имеют непосредственное отношение к процессу социальных изменений. Как только выяснилось, что пол настолько же важен, насколько и класс, принципы инаковости, множественности и толерантности начали постепенно утверждаться в общественном сознании западных стран.

Что же касается общественного сознания стран бывшего соцлагеря, то здесь пока все обстоит довольно консервативно и причин тому несколько: отсутствие сколько-нибудь значимого интереса постсоветских чиновников от образования к гендерной проблематике, причем не столько к самим исследованиям, сколько к внедрению результатов этих исследований в учебную практику (написание учебников по истории, культуре, философии с использованием гендерного аспекта, введение в учебные планы гендерной психологии, гендерной антропологии, гендерной культурологии и так далее); как следствие – низкий уровень гендерного образования населения в целом и подрастающего поколения в частности; следующее следствие, вытекающее из первой и второй причин, – кризис семейно-брачных отношений, который выражается в высоком проценте разводов, увеличении количества неполных семей, увеличении гражданских браков, ослабление родственных связей, снижение качества семейного воспитания, обострение конфликтности (стрессы, депрессии), одиночество.

При этом психологи и социологи, занимающиеся исследованиями кризисных явлений, сформулировали целый ряд причин происходящего:

- девальвации традиционных, патриархальных семейных ценностей;
- неудовлетворенность потребности в признании значимости собственного «Я»;
- посягательство на чувства достоинства со стороны партнера, его пренебрежительное отношение;
- неудовлетворение сексуальных потребностей одного или обоих партнеров;
- отсутствие положительных эмоций;
- психологическое отчуждение супругов;

- пристрастие мужа, жены или обоих к алкогольным напиткам, азартным играм или другие увлечения, которые порождают расточительство;
- различия финансового характера, чрезмерные потребности одного из супругов;
- в связи с домашним благоустройством, разделением труда в семье, ведением домашнего хозяйства, уходом за детьми;
- различные интересы, вкусы относительно проведения свободного времени и тому подобное.

Однако, как видно из этого перечня, на глубинном уровне находится одна причина – это отсутствие психологической и моральной готовности к семейно-брачным отношениям в результате неправильного образования, порождающего иллюзии по поводу семьи, брака, будущих партнеров и неправильного воспитания, основанного на поддержании традиционных патриархальных ценностей.

Как показали исследования студенческой молодежи в Украине [4], Белоруссии [5] и России [6; 7; 8], состояние готовности к семейно-брачным отношениям оставляет желать лучшего. Более того, сами исследования дают очень приблизительную и во многом противоречивую картину. Как известно, цели и средства исследований выбирают исследователи, соответственно и результаты будут ожидаемыми. Так, российские ученые приходят к выводу, что у современной молодежи отсутствует ценность родительства и многодетности [7], в то время как белорусские утверждают обратное, причем ориентируются на тестирование студентов 3–4 курсов, которые еще не вступили в брак, но в анкете отметили высказывание «Родители обязаны делать все лучшее для своих детей, даже если это будет для них финансово затруднительно» (66,2% опрошенных, из них 32% – девушки, 34,2% – юноши) [5]. Было бы странным, если бы дети, а они еще дети, зависимые от своих родителей, высказались бы против такого утверждения!

Далее еще интересней, потому что у юношей и девушек наблюдается явное противоречие в желаемом наборе качеств будущих спутников и собственной готовности к партнерским отношениям. Девушки мечтают о маскулинном партнере, который должен быть: «<...> обаятельным, вызывающим доверие, уверенным в себе, социально активным и смелым, с чувством вкуса и хорошим образованием. При этом девушки полагают, что молодой человек должен уметь контролировать свои эмоции и уметь принимать рациональные, взвешенные решения, самостоятельно решать свои проблемы, не рассчитывая на помощь других», но в то же время при оценке личной готовности к выполнению партнерских ролей у девушек норму превышают такие показатели, как «социальная активность» (7,6 балла) и «эмоционально-психотерапевтическая функция» (7,2 балла) [8].

Таким образом, студентки считают брак средой, в которой они могут активно реализовывать себя как профессионалы и общественные деятели, занимать активную социальную позицию. При этом они видят себя и как эмоционального лидера семьи, человека, отвечающего за психологическое благополучие всех ее членов, выполняющего роль семейного «психотерапевта», оказывающего эмоциональную поддержку близким.

Юноши в свою очередь мечтают встретить не феминную девушку, что было бы естественно, а маскулинную партнершу, со следующим набором качеств: «привлекательная, активная, уверенная в себе, умная, организованная, умеющая себя контролировать, самостоятельная, при этом внимательная к потребностям других, вежливая и верная» [6]. Последние три качества явно не вписываются в образ маскулинной женщины, при этом наши юноши собираются занимать активную социальную роль, заботиться о социальном статусе семьи, реализуя свои профессиональные и общественные интересы, одновременно занимаясь воспитанием ребенка и уходом за ним!

Противоречивыми являются установки – «хозяйственно-бытовая» и «эмоционально-терапевтическая», потому что, с одной стороны, девушки считают, что именно они должны заниматься хозяйством и отвечать за психологический климат семьи, и что интересно, что юноши с ними в этом вопросе совершенно солидарны. Однако в шкале ценностей наши девушки на первое место ставят социальную активность, а стремление к профессиональной реализации значительно сильнее, чем хотят их потенциальные супруги.

Сами исследователи отмечают: «Конфликтность ситуации усугубляется тем, что девушки вступают в прямую конфронтацию с традиционными гендерными ролями, ожидая, что мужчины будут проявлять активность, в том числе экономическую, вне семьи меньше, чем они сами. Юноши эту идею отрицают, однако косвенно подтверждают вероятность ее осуществления, демонстрируя готовность в большей степени, чем девушки, заниматься воспитанием детей. Возможно, таким образом, современные мужчины пытаются обратить внимание женщин на ценность семьи, вернуть их к традиционным ролям, обещая оказывать при этом серьезную помощь и поддержку» [6].

Противоречия между установками и устремлениями – это противоречие между желаемым и действительным, которое, как правило, приводит к различным внутриличностным конфликтам, а те, в свою очередь, выливаются в конфликты внутрисемейные и так далее.

Желание девушек самореализоваться явно находится в конфликте с традиционными ценностями и это только доказывает тот факт, что современные женщины меняются гораздо быстрее, чем современные мужчины, явно заинтересованные в том, чтобы ничего в их жизни и положении не менялось.

В отличие от западных стран, страны бывшего соцлагеря относительно недавно вступили на путь демократических преобразований, на путь развития самой демократии – формы правления, обеспечивающей людям максимально широкую свободу выбора собственного жизненного пути. В возникновении и развитии демократических институтов ценностная ориентация всего общества или хотя бы его лучшей половины играет ключевую роль. Поэтому наблюдаемые трансформации в современном нам социуме превращаются в процесс общечеловеческого развития, который усиливает вероятность утверждения личной независимости, гендерного равенства и формирует общество нового типа, в котором институт семьи будет играть важную, но совсем другую роль, чем та, которую ему отводили в прошлом.

Авторы широкомасштабного социологического проекта “World Values Surveys” Рональд Инглхарт и Кристиан Вельцель в результате своего исследования обнаружили, что современные социальные изменения усиливают гуманистический характер общества, в котором все большее значение придается свободе и самовыражению личности. Они считают, что эти изменения в конечном счете приводят к усилению акцента на ценностях самовыражения, что, в свою очередь, «ведет к нарастанию в обществе требований в пользу гражданских и политических свобод, гендерного равенства и «отзывчивости» властей (responsive government), способствуя формированию и укреплению институтов, в наибольшей степени соответствующих максимальной свободе выбора, одним словом, демократии» [9, с. 5].

Выводы. Когда происходят кардинальные изменения в обществе и возникают новые социальные проблемы, как правило, изменяются и духовные ценности, среди которых ценность семьи является одной из приоритетных.

Одновременно встает вопрос о необходимости рассмотрения будущего семьи, её перспектив как очень древнего социального института, который обладает могучим механизмом выживания и адаптации к новым условиям. Именно благодаря такой адаптации реализуются возможности её существования.

Как было нами показано, для одних исследователей семья в современный период выступает оплотом традиций, служит «антиподом» и «психологическим противовесом» социальной отчужденности (при этом бывает, что уже отжившие этические нормы рассматриваются как своего рода моральные «абсолюты»). Для других исследователей семья в ее прежних формах оказывается тормозом на пути к будущему обществу, члены которого не должны быть «обременены» какими бы то ни было супружескими и родительскими обязанностями. Однако проблема заключается во взаимосвязи наследования семейных традиций и их существенного изменения вплоть до отмирания. Развитие семьи становится невозможным без соответствующей трансформации, без адаптации к новому положению человека в обществе, которое связано с перспективой раскрытия его творческого потенциала. В этой связи роль семьи существенно меняется, меняется и смысл её существования – от репродуктивной роли (продолжение рода

человеческого) к созданию условий для развития полноценной, духовно развитой и морально устойчивой личности.

В соответствии с этой новой функцией семьи требования к будущим супругам, их готовности к семейно-брачным отношениям также должны меняться, а вместе с ними необходимо менять и систему образования, как в школе, так и в университетах и колледжах.

Полученные в результате многочисленных гендерных исследований знания имеют непосредственное отношение к процессу переживаемых нами социальных изменений, потому что в них заложена гигантская сила индивидуального освобождения, как женщин, так и мужчин.

Внедрение в образовательный процесс гендерно акцентированных предметов может способствовать более мягкому сценарию трансформации не только семьи, но и общества в целом.

Список использованных источников

1. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. *Избранные сочинения* : в 9-ти т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. Москва, 1987. Т. 6. С. 139.
2. Чикалова Р. Женская и гендерная история. Состояние и перспективы развития. URL: <http://www.gender-cent.ryazan.ru/index-1.html>.
3. Усманова А. Гендерная проблематика в парадигме культурных исследований. *Введение в гендерные исследования*. Ч. I : учебное пособие / под ред. И. Жеребкиной. Харьков ; Санкт-Петербург : ХЦГИ ; Алетейя, 2001. 708 с.
4. Бацилева О., Астахов В., Пузь І. Дослідження психологічних аспектів готовності до шлюбу сучасної молоді. *Psychological*. 2019. Vol. 5. Iss. 10.
5. Бернгард Е. Ценностные ориентации студенческой молодежи Беларуси на брак и семью. *Вестник Мозырского государственного педагогического университета имени И.П. Шамякина. Серия «Педагогические науки»*. Минск, 2016. № 2 (48). С. 63–67.
6. Маленова А., Самойленкова А. Представления о брачно-семейных отношениях студенческой молодежи: социально-психологические риски и ресурсы. *Вестник Омского университета. Серия «Психология»*. 2014. № 1. С. 43–51.
7. Шаваева О. Трансформация семейных ценностей в современную эпоху. *Научный журнал Кубанского государственного аграрного университета*. Нальчик, 2014. № 99 (05). С. 1–12.
8. Бережная А., Лукьяненко Е. Особенности представлений о брачном партнере у современных девушек. *Russian Psychological Journal*. 2016. Vol. 13. Iss. 1. P. 29–39.
9. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва : Новое издательство, 2011. 464 с.

References

1. Engels, F. (1987). Family origin, private property and states: v 9tt. [Selected essay]. F. Engels, K. Marks. Moscow: 1987 [in Russian].
2. Chikalova, R.F. Women and gender history: [development status and prospects]. Reference: <http://www.gender-cent.ryazan.ru/index-1.html>
3. Usmanova, A. (2001). Gender in the cultural research paradigm: [introduction to the gender study]. A. Usmanova, I.A. Zherebkina. Kharkov: HZGI.
4. Batsileva, O.V. (2019). Research on the psychological aspects of the marriage readiness of young people today: v 10. [Psychological Journal]. O.V. Batsileva, V.M. Astahov, I.V. Puz. Kyiv, Paris: National Academy. [in English].
5. Bernhard, H.V. (2016). The value orientation of Belarusian students' youth towards marriage and family. H.V. Bernhard. Minsk: Vesnik MDPU M.P. Shamiakin. [in Belarusian].
6. Malenova, O.A. (2014). Presentation of marriage and family relations among young students. [Social and psychological risks and recourses]. O.A. Malenova, A.V. Samoilenkova. Omsk: Vesnik Omsk University.
7. Shavaeva, O.A. (2014). Academic journal: № 99 (5) [Transformation of family values in modern era]. O.A. Shavaeva. Kuban: Science Journal Nalchik.
8. Berezhnaya, A.M. (2016). Characteristics of marriage partner perceptions in modern girl [Russian Psychological journal]. A.M. Berezhnaya, H.S. Lukyanenko. Moscow: Russian Psychological Journal.

9. Englehart, R. (2011). Modernization, cultural change and democracy: [sequence of human development]. R. Englehart, K. Velzl. Moscow: New publishing company. Foundation Library [Liberal Mission].

Поплавська Тетяна Миколаївна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

Чекуріна Оксана Валеріївна

аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

СІМЕЙНО-ШЛЮБНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК ПРОБЛЕМА СОЦІУМУ, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ

В останній третині XX і на початку XXI століття в розвитку сім'ї та шлюбу з'явилися нові тенденції. Відбувається загальне зниження народжуваності, збільшення числа розлучень і питомої ваги неповних сімей, кількість дітей у сім'ях зменшується, поглиблюється процес нуклеаризації. Усе це дає підстави визнати, що сучасна сім'я перебуває у кризовому стані, зумовленому не лише економічними складнощами, але і побудовою нової парадигми духовних цінностей.

Представники різних гуманітарних наук активно вивчають проблеми сучасної сім'ї, але рецептів виходу із глибокої кризи, у якій вона зараз опинилася, поки немає. Тому філософське осмислення цих проблем, а також різних способів їх вирішення здається авторам актуальним і своєчасним.

***Метою** цієї статті є розкриття глибинних причин кризи сучасної сім'ї та сімейно-шлюбних стосунків для розуміння динаміки цих процесів в осяжному майбутньому.*

Досягнення поставленої мети зумовило проведення аналізу низки психологічних і соціологічних досліджень проблем сім'ї та сімейно-шлюбних стосунків у країнах колишнього союзу.

Дослідження показали наявність у сучасної молоді суперечностей у настановах і спрямуваннях, в очікуваннях й образах майбутнього подружжя, суперечностей між традиційними, патріархальними цінностями і сучасними перевагами.

Наявність цих суперечностей говорить про відсутність у сучасної молоді психологічної і моральної готовності до сімейно-шлюбних стосунків унаслідок відсутності повноцінної гендерної освіти, що є причиною появи ілюзій щодо сім'ї, шлюбу, майбутніх партнерів, причиною формування в масовій ментальності застарілих цінностей патріархального характеру, що заважають адекватному сприйняттю свого життєвого сценарію.

Автори статті вважають, що тенденції розвитку сімейно-шлюбних стосунків ведуть до формування нового типу сім'ї – егалітарно-персоналітарного, у якому вищою цінністю стане самобутність особи, творчий розвиток кожного члена сім'ї (як дорослих, так і дітей) на основі взаємоповаги, любові і згоди.

***Ключові слова:** сім'я, шлюб, гендер, патріархат, фемінізм, маскулінізм, трансформації, цінності.*

FAMILY AND MARITAL RELATIONS STEREOTYPES AS THE PROBLEM OF TRANSFORMING SOCIETY**Poplavskaya Tatiana Nikolaevna**

Doctor of Philosophical Sciences (Ph. D),
Assistant Professor at the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Sociocultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

Chekurina Oksana Valerievna

Postgraduate at the Department of Philosophy,
Sociology and Management of Sociocultural Activities
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

The article deals with family and marriage stereotypes as a problem of transforming society. In the last third of the 20th and early 21st century, new trends in family and marriage have emerged. There has been a general decline in the birth rate, an increase in the number of divorces and the proportion of single-parent families, number of children in families is decreasing, has been deepening of nuclearization. All this leads to the recognition that the modern family is in crisis not only economic difficulties but also the building of a new paradigm of spiritual values.

Representatives of different humanities actively study the problems of the modern family but there are no prescriptions from the deep crisis she's in.

Therefore, philosophical understanding of these problems, as well as the various ways, of solving their decisions, seems to the authors relevant and up-to-date.

The purpose of this article is to reveal the root causes of the crisis of the modern family and family relations to understand the dynamics of these processes in the near future.

Achieving the objective required a number of psychological and sociological analyses research on family and family relations in the countries of the former social camp.

Analysis have shown that today's young people have conflicting attitudes and aspirations, conflicting expectations and images of future spouses, contradictions between traditional, patriarchal values and contemporary preferences.

The existence of these contradictions shows that today's young people are missing psychological and moral preparedness for marital and family relations as a result of lack of full gender education, which gives rise to illusions about the family, marriage, future partners, the creation of patriarchal values in the mass mentality, that prevent an adequate perception of their life screenplay.

The authors of the article consider that trends in family and marital relations lead to the formation of That trends in family and marital relations are leading to a new type of family-egalitarian-personality-which will be the highest value of the personality, the creative development of each member of the family (both adults and children), on the basis of mutual respect, love and consent.

Key words: family, marriage, gender, values, patriarchy, masculinity, femininity, transformation.

УДК 17.02

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-8>**Скиба Елеонора Костянтинівна**

доктор філософських наук,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
просп. Гагаріна 26, Дніпро, Україна

ТЕОРІЯ ГЕНДЕРУ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ КУЛЬТУРИ

Актуальність проблеми зумовлена новою філософською парадигмою, де враховувати бачення сучасної картини світу неможливо без використання гендерної теорії як інструменту розуміння трансформацій українського та світового суспільства. **Мета** статті – дослідження джерел формування гендерної теорії як методологічного підходу під час здійснення критичної ревізії гендерних відносин. **Методи та результати дослідження.** У процесі дослідження були використані методи історизму, системного підходу, діалектичної єдності одиничного, особливого і загального, сходження від абстрактного до конкретного та компаративістський методи. Результати дослідження дозволили встановити, що філософія постмодернізму слугувала підґрунтям розбудови теорії гендеру, як теоретичного обґрунтування історично зумовленої необхідності подолання дихотомії та ієрархії в гендерних відносинах. Сучасна теорія гендеру, за всіх теоретичних відмінностей окремих концепцій, передбачає, що відмінності в поведінці і сприйнятті чоловіків і жінок визначаються соціалізованими механізмами, вихованням і поширенням у кожній культурі уявлень, стереотипів про сутність чоловічого і жіночого. Описуючи гендер як феномен, що «створений» суспільством, і феномен, що «створює» суспільство, стаття аналізує роботи філософі постмодернізму, дослідження яких надали можливість порушити питання штучного сформованого ієрархічного порядку гендерних відносин. Використання герменевтики як філософії розуміння дозволило дійти висновку, що зміст гендеру створений тією мірою, у якій він утворений і конституційований культурою й історичною ситуацією. У статті доводиться, що гендерні дослідження і постмодерністська теорія, які спочатку акцентувалися на різних завданнях, завдяки розширенню через зіткнення і взаємодію розробили нові концепти філософської критики. У процесі розвитку на академічному ґрунті останньої третини ХХ століття гендерна теорія не відокремлена від постмодернізму, точніше, постмодернізм і гендерна постмодерністська теорія розглядаються вченими як дві найбільш важливі культурно-політичні течії останніх десятиліть. І хоча на сучасному етапі між ними є певні розбіжності, є багато підстав для аналізу відносин та взаємовпливу між ними. Як відомо, феміністів і постмодерністів об'єднує глибоке критичне ставлення до розуміння «суб'єкта» й «іншого» у традиційній філософії.

Ключові слова: гендер, гендерна теорія, методологія гендерної теорії, постмодернізм, дихотомія гендерних відносин.

Вступ. У сучасному науковому пізнанні дійсності гендерна парадигма теоретико-методологічних засад соціально-культурних проєктів посідає провідне місце. Поки суспільство шукає реальні шляхи подолання криз, що постійно виникають, усе більше науковців доходять висновку, що витоки полягають у проблемі людської свідомості та ментального здоров'я, інших питань, які і формують поняття «феномен людини». Для сучасного українського суспільства першочерговим завданням є реформування всіх сторін соціального, політичного, культурного життя таким чином, щоб громадяни нашої країни – чоловіки і жінки – користувалися повною (не номінальною або частковою) свободою і рівністю щодо прояву своєї соціальної спрямованості. Це може бути досягнуто на основі істинного знання про людину і її компетентності в будь-якій сфері діяльності.

Проблема людини – чоловіка і жінки – були сформульована в концепціях філософії у другій половині ХХ ст. Наукові досягнення ХХІ ст. довели, що це явище багатопланове і надзвичайно важливе для цілої низки гуманітарних наук. Як аксіома сприймається нині твердження про те,

що значна роль у процесах розвитку активної, самостійної і творчої особистості незалежно від його / її статі належить гендерній теорії.

Мета та завдання. Метою дослідження є теоретичний розгляд філософських текстів, які стали підґрунтям гендерної теорії та визначити місце і роль традиційної філософії в розробці теоретичних положень гендерної теорії. Для досягнення цієї мети необхідно дослідити філософсько-методологічну взаємодію гендерної теорії і постмодернізму в західноєвропейській філософії.

Методи дослідження. У дослідженні використано принцип системного аналізу філософських джерел виникнення, формування та розвитку сучасної гендерної теорії, що допомагає зрозуміти гендер як складний конструкт різноманітних елементів: інтелектуальних, соціально-культурних, політичних і економічних. Завдяки методу деконструкції і дискурсивному автор дослідження намагався переосмислити традиційні принципи патріархального аналізу культури, довести через історико-філософський аналіз взаємовплив і взаємозв'язок гендерних і постмодерністських філософських і культурних текстів у широкому науковому розумінні цього терміна.

Результати. Гендерна теорія в сучасному суспільстві – це одна з форм мислення, яка в числі інших форм найкраще репрезентує наш час. Нова парадигма філософського мислення робить об'єктом своїх досліджень принаймні декілька питань, що стали найбільш проблематичними в сучасності, а саме: як розуміти і конституювати своє «я», які складові частини гендеру та гендерної ідентичності, яким чином вибудовувати систему цінностей та створювати нове знання, соціальні відносини і культуру, з урахуванням соціально-культурної зміни, не вдаючись водночас до лінійного, ієрархічно побудованого або бінарного філософського мислення [1, с. 559–583].

Оскільки дана робота присвячена одному з перелічених вище модусів мислення – гендерній теорії, то варто зазначити, що за останню чверть ХХІ ст. вчені багато міркували і дискутували про цілі, логіку і проблематику феміністського і гендерного теоретизування, включали його в загальний філософський контекст, що називають постмодернізмом.

В основі гендерних досліджень лежить, як відомо, поняття «гендер», яке досі спричиняє безліч суперечок і трактується по-різному різними концепціями феміністської теорії, якій він завдячує своєю появою. Наприклад, такі вчені, як У. Фаррел, вважають, що теорія, яка поєднує расу, клас і гендер, являє собою небезпечну форму політичного моралізму з тими самими тоталітарними характеристиками, які проявляють інші форми марксизму. Як наслідок, критика в основному спрямована проти «класових ворогів», тобто відбувається нова форма дихотомії, новий пошук «ворогів», нова форма протиставлення та протистояння. Звідси також виходить зручний для гендерної теорії привід розглядати західну філософію (культуру загалом) як продукт «давно померлих білих чоловіків», хоча, як зауважує У. Фаррел, для гендерного фемінізму дуже незручним залишається той факт, що близькосхідна (й інші) цивілізація тоді повинна розглядатися як продукт «давно померлих небілих чоловіків» [2].

Водночас поява гендерних досліджень як «конкуруючої школи» щодо фемінізму можна пояснити і загальним загасанням феміністського руху в 70-х рр., і «відходом» теорії фемінізму в академічні «жіночі дослідження» (Women's studies), їх локацією були університети і коледжі. Як зазначається, феміністська філософія, особливо у своїй академічній формі, корінням сягає традиційної філософії. Незважаючи на те, що традиційна філософія створена чоловіками, які вважали свій досвід, цінності та світогляд нормативними для всіх людей, академічні філософи-феміністи здобули свою філософську освіту саме в рамках цієї традиції. І, як підкреслюють учені, навіть нині філософська методологія і методи дослідження загалом не є феміністськими: це традиційно «чоловічі» методи, розділи і теми філософії також є традиційними.

Одна з небезпек традиційної методології, про яку часто говориться в гендерних дослідженнях, – це використання дихотомій. Дихотомічність мислення насильно та штучно розділяє ідеї, ролі, дисципліни і людей на жорсткі протилежності. В інтересах суворої логіки втрачається відчуття взаємозв'язку та взаємовпливу всіх феноменів суспільства, ігнорується складність

світу, що призводить до спотворення істини. Поділ на опозиції – найважливіший елемент структури патріархату. Принци методологічного плюралізму найбільш повно та науково доказово надає нам загальну картину світу. У нас немає необхідності робити висновок про якусь протилежність філософської методології та методології гендерних досліджень або феміністської філософії загалом.

І гендерно-постфеміністська теорія, і постмодернізм запропонували глибоку і далекосяжну критику інституцій філософії, розробивши аналітично-критичні перспективи відношення філософії до «великої культури». Вони, як відомо, прагнули розробити нові парадигми соціальної критики, що не спирається на традиційний філософський фундамент. Зазначимо, що, як підкреслюють дослідники, обидві тенденції розвивалися, виходячи із протилежних напрямів. Постмодерністи почали з розроблення антифундаціоналістської метафілософської перспективи, перейшовши до висновків про форму і характер соціальної критики. У гендерних дослідженнях філософські питання завжди мали другорядне значення щодо соціальної критики. Як пишуть Н. Фрезер і Л. Ніколсон, «постмодерністська рефлексія феміністської теорії викриває сліди есенціалізму, тоді як феміністська рефлексія постмодернізму викриває андроцентризм і політичну наївність» [3].

Як уважають дослідники, відношення між постмодернізмом і гендерною думкою повинні, безсумнівно, базуватися на компромісі критики, на використанні тих цінних ресурсів, які кожен із них може запропонувати для виправлення недоліків і помилок іншого. Саме в цьому полягає майбутнє того, що називають гендерними дослідженнями, гендерним фемінізмом чи постмодерністським фемінізмом.

Учені-феміністи, як і постмодерністи, увійшли у другу половину ХХ ст. потужною критикою фундаціоналістської епістемології, моральних і політичних теорій, викриваючи випадковий, умовний та історично зумовлений характер того, що розглядалося в культурі як необхідна, універсальна і позаісторична істина [3].

Феміністська критика традиційної філософії ілюструє те, яким чином феміністські філософи вербалізують і аналізують тенденційність певних традицій, філософів або підрозділів філософії. Роблячи невидимим життя жінок у процесі створення соціально-культурного середовища, філософія, таким чином, як наука втрачала певну цінність. Автори багатьох аналітичних робіт останніх років детально розкривають, як саме традиційні філософи замовчували суспільну цінність жіночого досвіду, ігнорували необхідність включення жінки в систему наукового знання. З'являються соціальні теорії – теорії історії, суспільства, культури і філософії, які претендують на ідентифіковані причин і конституювання тих рис сексизму, які діють крос-культурно.

Саме тому, як зауважують дослідники, ці теорії у своєму значенні є радше емпіричними, а не «суто філософськими». Але, як наполягають критики, це насправді квазіметанаративи. Вони імпліцитно припускають, що існують якісь загальні, прийняті суспільством есенціалістські припущення про природу людини й умови соціального життя. Навіть більше, вони припускають наявність методів і концептів, які не змодельовані темпорально або історично, а як такі, що функціонують *de facto* як постійні, нейтральні патерни. Отже, такі теорії поділяють деякі есенціалістські і позаісторичні властивості метанаративів: вони помилково універсалізують риси епохи окремого теоретика-дослідника, його / її суспільства, культури, класу, соціальної орієнтації, етносу і раси [4, с. 26–27]. Наприклад, коли С. Файерстоун використовує біологічні відмінності між статями для пояснення сексизму, вона стверджує тим самим, що гендерний конфлікт є найбільш базовою формою людського конфлікту і джерелом інших його форм, зокрема і класового конфлікту [5]. Останнє дуже проблематично з погляду постмодернізму, оскільки таке апелювання до біології для пояснення соціальних феноменів є есенціалістським і монокаузальним, проектує на всіх чоловіків і жінок якості, які з'являються та формуються в історично специфічних соціальних умовах.

Учені зазвичай не заперечують твердження про те, що гендерна теорія має витoki в постмодернізмі і як вид постмодерної філософії виявляє властиву постмодернізму невизначеність

щодо відповідних підстав і методів пояснення й інтерпретації людського досвіду [6, с. 45–67]. Сучасні теоретики гендеру приєднуються до філософів постмодернізму, порушують важливі фундаментальні питання про можливу природу і статус самого теоретизування щодо цієї проблеми [7, с. 39–62].

Попри ці дискусії дослідники підкреслюють: гендерна теорія належить простору постмодерної філософії. Гендерне розуміння «Его», загальна система знання і межі розуміння істинної картини світу надто суперечать логіко-філософським поняттям Просвітництва. Образи гендерного / феміністського майбутнього не можуть бути пов'язані з адаптацією до просвітницького концепту індивіда або знання. Те, що стосується метатеорії, зазвичай розбіжностей серед феміністів не викликає. Проблеми виникають у зв'язку з фундаментальною метою гендерної теорії, починаючи з головного її предмета – гендеру.

І зараз серед теоретиків немає згоди за такими, фундаментально важливими, питаннями, як: «Що є гендер? Як він співвідноситься з анатомічними статевими відмінностями? Як гендерні відносини конституюються і підтримуються протягом життя людини як соціально-культурна практика і досвід? Чи існують тільки два гендери? Які зв'язки між гендером, сексуальністю й індивідуальною ідентичністю? Як пов'язані форми чоловічого домінування і гендерні відносини? Які можливі соціальні прогнози щодо майбутніх гендерних відносин? Чи є щось чітко чоловіче чи жіноче в соціально-культурному сенсі? Якщо це так, то чи є ці відмінності внутрішньо притаманними окремому індивіду або вони соціально конституюються, залежать від середовища?». Але, незважаючи на ці (і багато інших) проблематичні питання, не можна знехтувати тим фактом, що фундаментальна трансформація у філософській та соціальній теоріях сталася: саме існування гендерних відносин артикулюється як важлива соціальна проблема вже понад чверть нашого століття [7, с. 43–44].

Багато в чому «труднощі гендерного мислення» пов'язані, як зазначається, з тим, що гендер – і як аналітична категорія, і як соціальний процес – має відносний характер і складається із внутрішньо взаємопов'язаних компонентів. Ці компоненти взаємозалежні і не мають значення – чи існування – без інших складових компонентів. Логіко-історичний підхід до вивчення цієї проблеми допомагає з'ясувати внутрішню сутність соціально-культурного концепту. Аналіз гендерних відносин доводить, що це диференційований і асиметричний соціально-культурний розподіл людей та надання соціально-культурних характеристик особистості, за допомогою якого конструюються два типи людей: чоловік і жінка як носії не біологічних ознак, а як носії певного засобу виразу своєї культурної та соціальної особистості. Чоловік і жінка позиціонуються як категорії, що виключають одна одну: індивід може представляти тільки один гендер як соціокультурний конструкт. Як відомо, гендер вивчає проблеми не з погляду біологічних відмінностей, а з погляду соціально-культурної реалізації особистості. Як було зазначено антропологами ще в першій половині ХХ ст. (М. Мід та інші), справжній зміст того, що означає бути чоловіком або жінкою в певному культурно-історичному середовищі, має високий рівень варіативності в межах культури і часу. Проте гендерні відносини розглядаються практично всіма дослідниками як відносини домінування, відносини влади. У західноєвропейському середовищі гендерні відносини визначаються і контролюються чоловіком (К. Міллетт, Ж. Ллойд, Л. Ніколсон, Е. Кіс та інші). Структуралізм як філософський підхід, що допомагає пізнати світ через структури як приховані, несвідомі або глибинні підстави, допоміг встановити ці відносини домінування, саме існування гендерних відносин маскується безліччю різноманітних способів, зокрема й визначенням жінки в терміні «Іншого» (Л. Ірігаре, М. Віттіг, Ю. Крістева), та визначення чоловіка як універсальної істоти або суб'єкта.

У цьому ключі, як підкреслюється, необхідна переоцінка системи цінностей, переосмислення того, що є важливим, високоморальним і гідним похвали в суспільстві. Під час такої «переоцінки» системи дуже важливо не віддавати переваги будь-якій гендерній ідентичності або протилежному гендеру. Саме метод плюралізму допомагає подолати не тільки дихотомічне бачення гендерних відносин, але загалом подолати проблему необхідності встановлення гендерної ієрархії на підставі владних відносин. Наприклад, у дискусії про материнство є тенден-

ція унікати обговорення жіночого гніву й агресії – того, як жінки висловлюють їх, можливо, щодо дітей, або інтернальному «Я» з погляду дихотомічного підходу [7, с. 55].

З іншого боку, сім'я і досі часто розглядається тільки як майданчик гендерної боротьби і репродукції – мініатюрна ілюстрація до політичної економії.

Водночас у суспільстві як середовищі, де постійно трансформується наше життя і відбувається переоцінка цінностей, надбання гендерної теорії, як і інші форми мислення, повинні навчити нас терпляче інтерпретувати амбівалентність, двозначність, множинність і вдумливо викривати прагнення до нав'язування певного ієрархічного порядку, визначеного владними структурами. Все вищевикладене змушує нас як на вихідну методологію спиратися на принцип системного аналізу філософського процесу, розглядати сучасну гендерну теорію як складний конструкт різноманітних елементів – інтелектуальних і соціальних. З'являючись не з монолітного концепту, але із взаємозв'язку різних чинників і сил, гендерні концепти найкраще осягаються не як дискретні позиції, але як узгодженість різних течій, які іноді частково збігаються, а іноді зовсім відмінні.

Звернення до культурного надбання постмодернізму дозволяє аналізувати результати феміністської критики як однієї з методологій постмодернізму, обґрунтовувати останнє теоріями К. Міллетт, Х. Сікс, Л. Ірігаре, Ю. Кристевой, Т. Мої, Л. Хатчеон та інших, доводити, що загалом історико-філософське осмислення теоретичної репрезентації гендерних категорій стало можливим завдяки методології феміністської критики культури. Феміністська критика, у свою чергу, мала за джерела прогресивні ідеї філософів постмодернізму, роботи яких базуються на скарбниці класичної філософії.

Адекватне відображення гендерних компонентів культури у філософії передбачає не тільки інтерпретацію текстів, а й розгляд культурних контекстів, у яких утворився і функціонує певний концепт. Феміністські філософи заперечують той факт, що філософська методологія не може існувати цілком незалежно від ідеології. Навіть більше, доводиться, що наша мова – сексистська, що втілює в собі поняття і концептуальні схеми панівної чоловічої ідеології. Отже, філософський аналіз, який не порушує питання про втілений у мові чоловічий суб'єктивний погляд на світ, не може бути об'єктивним. Тому наступна методологічна лінія, яка використовується в даному дослідженні, ґрунтується на постмодерністській парадигмі мови: і в аналітичній філософії, і в сучасній герменевтиці, і у французькому структуралізмі парадигма мови, як відомо, замінила в постмодерні парадигму свідомості (Ф. де Сосюр, Ч.З. Пірс, Л. Віттгенштейн). «Лінгвістичний поворот», який означав, що у фокусі уваги перебуває не епістемний суб'єкт, не його особиста свідомість, але те, що означає діяльність зборів суб'єктів, наприклад, дозволяє користуватися методами інтерпретацій, що розглядають жінок як соціальну спільність «справжніх користувачів мови». Дані методи та герменевтика загалом дозволяють нам обґрунтовувати, що напрям у сучасній філософії від свідомості до мови, або від денотації до перформансу, не веде однозначно до політеїзму цінностей.

Висновки. Використання методології гендерної теорії дозволило автору роботи дослідити ідеологію і соціальні наслідки системи статі / гендер у суспільстві постмодерну, показати, як змінюються парадигми дослідження природи гендеру як категорії аналізу. Філософія постмодернізму послугувала теоретичним обґрунтуванням нової парадигми мислення.

Крок за кроком, завдяки використанню здобутків різних наукових шкіл, через визнання та наступну ревізію, за допомогою принципів історизму та послідовного сходження від часткового до загально, гендерна теорія створилась у її сучасному стані на плідному підґрунті мислителів попередніх часів. Роботи провідних філософів усього періоду існування філософської думки послугували фундаментом для створення сучасного розуміння свободи суспільства, рівності прав та розуміння неупереджених відносин між чоловіками та жінками. Гендерна теорія доводить, що гендерна дихотомія, підпорядкованість та нерівність у гендерних відносинах є результатом не біологічних відмінностей, а штучного спотворення та використання гендерних відмінностей для легітимації гендерної нерівності через владні відносини в різних соціальних інститутах.

Порівняльний аналіз та діалектичних підхід, метод плюралізму, які використовуються гендерною теорією, допомагають розкрити вплив культурного середовища, гендерних стереотипів та інших чинників як об'єктивних факторів, які визначають зміст та характер, соціально-культурну спрямованість гендерних відносин.

Список використаних джерел

1. Stancey I. The New Conservative Feminism. *Feminist Studies*. 1983.
2. Farrel W. The Myth of Male Power. New York : Berkley Trade, 2001.
3. Frazer N., Nicholson L.J. Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism. *Feminism / Postmodernism*. New York ; London : Routledge, 1990
4. Harding S., Hintikka M.B. Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science. Dordrecht : D. Reidal, 1983.
5. Firestone S. The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution. New York : Farrar Straus and Giroux, 2003.
6. Kauffman L. Gender and Theory. Basil Blackwell, 1989.
7. Flax J. Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. *Feminism / Postmodernism*. New York ; London : Routledge, 1990.

References

1. Stancey, I. (1983). The New Conservative Feminism. *Feminist Studies*.
2. Farrel, W. (2001). *The Myth of Male Power*. New York: Berkley Trade.
3. Frazer, N., Nicholson, L.J. (1990). Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism. *Feminism / Postmodernism*. New York and London: Routledge.
4. Harding, S., Hintikka, M.B. (1983). *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science*. Dordrecht: D. Reidal.
5. Firestone, S. (2003). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. New York: Farrar Straus and Giroux.
6. Kauffman, L. (1989). *Gender and Theory*. Basil Blackwell.
7. Flax, J. (1990). Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. *Feminism/Postmodernism*. New York and London: Routledge.

Skiba Eleonora Kostyantynivna

Doctor of Philosophical Sciences,

Professor at the Department of Social and Humanities

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin ave., Dnipro, Ukraine

GENDER THEORY AS METHOTODOLOGY OF CULTURE INTERPRETATION

The urgency of the problem is due to a new philosophical paradigm, where it is impossible to take into account the vision of the modern picture of the world without the use of gender theory as a tool for understanding the transformations of Ukrainian and world societies. The aim of the article is to study the sources of gender theory as a methodological approach in the critical revision of gender relations. In the course of the research the methods of historicism, system approach, dialectical unity of singular, special and general, ascent from abstract to concrete and comparative methods were used. The results of the study allowed us to establish that the philosophy of postmodernism served as a basis for the development of gender theory as a theoretical justification for the historically determined need to overcome the dichotomy and hierarchy in gender relations. Modern theory of gender, with all the theoretical differences of individual concepts, assumes that differences in behavior and perception of men and women are determined by socialized mechanisms, education and dissemination in each culture of ideas, stereotypes about the essence of male and female. Describing gender as a phenomenon that is "created" by society and a phenomenon that "creates" society, the article analyzes the work of philosophers of postmodernism, whose research has provided an opportunity

to raise the issue of artificial hierarchical order of gender relations. The use of hermeneutics as a philosophy of understanding led to the conclusion that the content of gender is created to the extent that it is formed and constituted by culture and historical situation. The article argues that both gender research and postmodern theory, initially focusing on different tasks, expanding through collision and interaction, developed new concepts of philosophical criticism. Developing on the academic basis of the last third of the XX century, gender theory is not separated from postmodernism, more precisely, postmodernism and gender postmodern theory are considered to be two the most important cultural and political trends of recent decades. And although at the present stage there are some differences between them, there are many grounds for analyzing the relationship and interaction between them. Feminists and postmodernists are known to be deeply critical of the understanding of “subject” and “other” in traditional philosophy.

Key words: *gender, gender theory, methodology of gender theory, postmodernism, dichotomy of gender relations.*

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

УДК 17.026.4:101.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-9>**Костенко Мирослава Терентіївна**

аспірантка кафедри філософії

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

вул. Остроградського 2, Полтава, Україна

ФІЛОСОФСЬКА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ

У час соціально-економічних, політичних перетворень у державах із давніх-давен рушійною силою є нація і її моральні цінності. Сьогодні наша держава стоїть на шляху розвитку громадянського суспільства, у якому неможливі зміни без урахування ціннісної сфери суспільства. На жаль, питання гострого нівелювання людської честі та гідності відкрите ще зі здобуття незалежності, підтвердженням цього стали Революція гідності, анексія Криму, війна на Сході України. Сьогодення характеризується зневажливим ставленням членів нашого суспільства до таких найважливіших особистісних людських цінностей, як честь і гідність. У сучасній свідомості гідність і честь людини визнаються основоположними цінностями суспільства, а їх порушення спричиняло відповідне до уявлень людей різних часів адекватне суспільне реагування, вони завжди були та залишаються об'єктом захисту як із боку моралі, так і з боку права.

Метою статті є етико-філософське дослідження понять честі й гідності.

У статті проаналізовано різноманітні етико-філософські конотації честі і гідності людини. З урахуванням класичних досліджень із філософії й етики, сучасних інтерпретацій визначено особливості трактування людських честі і гідності, ознаки їхньої подібності та відмінності. Автором досліджено сучасні процеси деактуалізації, руйнації духовних основ соціуму, що зумовлюють нехтування загальнолюдськими цінностями, зокрема честю і гідністю.

Чесць визначено як моральний феномен, що є зовнішнім суспільним визнанням учинків людини, її заслуг, гідність – як внутрішню впевненість у власній цінності, почуття самоповаги, які проявляються в опорі будь-яким спробам зазіхнути на свою індивідуальність і певну незалежність. Чесць і гідність – показники моральної цінності людини, еталони для визначення моральності людини, яка представляє певну соціальну групу.

У результаті опрацювання достатньої кількості вітчизняних та закордонних джерел автор визначає честь і гідність людини, з урахуванням їхніх подібності та відмінності, як взаємопов'язані та взаємозумовлені етичні категорії, вивчення яких у сучасному філософському дискурсі є невід'ємним процесом розвитку громадянського суспільства нашої держави.

Ключові слова: *чесць, гідність, категорія, філософія, людське буття, трактування, феномен, особистість.*

Вступ. Одними з найдавніших етичних категорій людського буття є чесць та гідність, проте дотепер вони не мають досить ясного трактування. Чинниками зазначеного явища є суперечливість проявів честі і гідності нівелювання цих феноменів українським суспільством, деформація та руйнація духовних основ соціуму, втрата відчуття національної єдності та самоідентифікації.

Значення честі та гідності в житті людини дедалі частіше деактуалізується. Варто сказати, що деструктивні процеси загальнолюдських цінностей (серед яких визначальна роль належить честі й гідності) зачепили, на жаль, усі верстви суспільства, проникли у сфери освіти, армію, органи державної влади, спричинили гостру необхідність відродження культури че-

сті та гідності на якісно новій основі та необхідність дослідження природи й метаморфоз особистих і громадянських чеснот в українському соціумі. Ситуація, що склалася в Україні останнім часом, вказує на актуальність глибинного вивчення феномену людської честі, її зв'язку з особистою та національною гідністю, що є ключем до відродження духовних основ українського суспільства.

Мета та завдання. Метою статті є філософське обґрунтування людської честі і гідності.

Завданнями дослідження є:

- опрацювання творів класиків європейської філософії;
- визначення спільних та відмінних рис честі та гідності;
- аналіз особливостей людських честі та гідності як етичних категорій у науковому дискурсі сьогодення;
- характеристика сучасних етико-філософських поглядів на взаємозв'язок честі та гідності.

Попередні дослідження. Етико-філософською базою дослідження експлікації честі і гідності стали твори класиків європейської філософії і наукові доробки сучасних дослідників. Праці І. Канта, Ф. Шіллера, Т. Гоббса, К. Маркса, І. Екштейна, А. Шопенгауера є безпосередніми джерелами вивчення витоків уявлень про честь та гідність особистості, завдяки яким розуміємо, що ці етичні категорії є фундаментальними як в людському існуванні, так і у взаємодії осіб у суспільстві.

Ілюстрацією сучасного розуміння людських честі та гідності стали дисертації К. Безроднової та О. Войнова. О. Войнов досліджував честь як особливий феномен буття людини й увів у науковий дискурс поняття «світ честі» і «світ не-честі», якими пояснив дві сфери існування сучасного соціуму. К. Безроднова, актуалізуючи роль честі і гідності, виокремила спільні та відмінні риси зазначених етичних категорій.

Вітчизняні дослідниці О. Костащук і М. Альчук визначили особливості взаємозв'язку честі та гідності, акцентували увагу на їхній важливості в ціннісній сфері особистості, суспільних відносинах, існуванні держави.

Результати. Сьогодні тема людських цінностей, честі та гідності актуальна як ніколи. Честь і гідність – етичні категорії, що нерозривно пов'язані одна з одною, найчастіше розглядаються парно, оскільки є поняттями взаємозв'язаними й взаємозумовленими.

У процесі вивчення філософської експлікації понять честі та гідності вважаємо за необхідне звернутися до опрацювання класиків європейської філософії. Так, І. Кант, характеризуючи людську гідність, указував на незаперечність, вроджену цінність людини, даючи цьому таке пояснення: «Належність до роду людського (die Menschheit), сама вже гідність». Гідність філософом розумілася як високе почуття самоповаги, переконання особистості у власній моральній цінності, а також визнання моральної цінності інших людей. Отже, згідно з думкою мислителя, абсолютно будь-яка людина з народження має гідність [6, с. 47].

Згодом поняття про гідність людини ускладнювалося, ставало всеосяжним і багатошаровим. Німецький філософ Ф. Шіллер у творі «Про грації і гідність» визначав гідність як «панування моральної сили над інстинктами» [11, с. 122]. Свобода духу, що прирівнювалася до гідності, була визначена мислителем як об'єктивне начало. У філософському творі «Левіафан» англійський філософ-матеріаліст Т. Гоббс говорив про те, що гідність людини залежить від її здібностей і чеснот: «Гідність людини – річ, яка не залежить від її вартості або цінності, а також від заслуг, і є спеціальним даруванням або здатністю до того, гідним чого її вважають» [4, с. 25].

Отже, гідність являє собою складне поняття, є фундаментом прав людини, а права людини, у свою чергу, призначені для захисту гідності особистості. Гідність – це специфічна форма самосвідомості цінності своєї особистості. К. Маркс, коли говорив про неї, підкреслював, що це «саме те, що найбільше підносить людину, що надає її діяльності, усім її прагненням найвищого благородства» [10, с. 351].

Поняття людської честі є не менше складним і цікавим за поняття гідності. Німецький філософ І. Екштейн розглядав поняття честі у двох паралельних позиціях: честь як духовне «я»

людини, тобто внутрішню честь, і честь як етичну оцінку особистості, тобто зовнішню честь. Водночас внутрішня честь і зовнішня честь, як зазначав мислитель, абсолютно не пов'язані одна з одною [13, с. 21]. Визначення поняття внутрішньої честі І. Екштейн зводив до двох категорій, визначених за напрямками поглядів авторів. У першій групі були ті, хто називав честь внутрішньою оцінкою (наприклад, А. Шопенауер), ідеальною квінтесенцією поняття особистості, відбиттям від свідомості інших свого розуміння про цінність людини та її моральне значення [13, с. 24]. До другої групи належать міркування про честь як зовнішню оцінку та пряму залежність цього феномену від суспільного життя.

Отже, честь є складним морально-етичним поняттям, що не має чіткого трактування, оскільки немає однозначної думки про її глибинні аспекти, вимір, зміст. Як зазначила К. Безроднова, складність феномену честі полягає в русі від зовнішнього визнання до внутрішнього бажання цього визнання: честь – це те, що людина повинна завойовувати протягом свого життя. Поняття честі пов'язане із соціальним статусом людини, її відповідністю вимогам і очікуванням, що встановлені групою, до якої вона належить, від якої отримує громадське схвалення [2, с. 29].

Вияв гідності полягає в русі від духовного світу до суспільного визнання. Поняття гідності є більш універсальним, воно підкреслює роль особистості як представника роду людського. Тому незалежно від соціального статусу людина володіє гідністю морального суб'єкта, яка повинна підтримуватися нею і бути присутньою в суспільній оцінці її особистості. Інакше кажучи, гідність – це об'єктивна цінність особистості, яка може бути не пов'язана з її визнанням або усвідомленням: гідність належить людині від народження.

Отже, честь – це оцінка особистості з позиції соціальної групи, конкретного історичного співтовариства; гідність – це оцінка з погляду людства, його загального призначення. Тому почуття честі викликає бажання піднятися і бути першим у соціальній групі. Почуття ж власної гідності засновано на визнанні принципової моральної рівності з іншими людьми.

Окрім відмінностей, між честю і гідністю існує певний зв'язок і складна взаємна узгодженість. К. Безроднова влучно зазначила, що потреба в честі, її визнанні, повазі, авторитеті виявляється в тих, хто цінує свою гідність. Людина, яка має почуття власної гідності, повинна бути честолюбною. Однак не обов'язково в людини з високим почуттям власної гідності високо розвинене й честолюбство [2, с. 39].

В. Войнов проаналізував розмаїття підходів до визначення феномену честі та зазначив, що почуття честі виникає як результат межових ситуацій, коли людина опиняється перед складним вибором. Справжність, що виникає в результаті переживання межових ситуацій, є екзистенціальним буттям, способом вияву глибинної індивідуальності, самості особистості, на протигагу впливу буденного життя, який спотворює індивідуальність [3, с. 219]. Дослідник увів два поняття вияву честі в суспільстві – «світ честі» та «світ не-честі». Між цими світами існують несиметричні відносини, що мають характер заперечення і взаємного прагнення протилежностей. Граничний світ честі, маючи надлишок сили й енергії, прагне реалізувати їх, спрямовуючи на надання форми і сенсу пасивному й аморфному світові не-честі. Ці відносини мають характер відносин між світом мужності і жіночності. Світ не-честі, будучи пасивним і аморфним, позбавленим сенсу існування і повним страху, чекає, щоб бути впорядкованим і заплідненим світом честі. У граничному вимірі буття розвивається цілеспрямована людина честі, яка має гіпертрофовані мужні риси і часто наповнена граничною жорстокістю до опонентів. В екзистенціальному просторі метаграничного буття відбувається поєднання мужніх та жіночних рис, у результаті чого можлива людина так званої «океанічної честі». Світ честі створює особливе середовище, яке проводить добір людей за певними якостями. Угору підіймаються ті, кому притаманні безкорисливість, зневага до життя і внутрішня цілісність, чесність і честь. Спускаються донизу брехливі, нецілісні, жадібні і боягузливі. Саме завдяки такому типу добору середовище, створюване світом честі, підносить на вершину суспільства справжніх лідерів, людей самодостатніх, високоетичних і неприв'язаних, опускає водночас до підніжжя суспільства тих, чий страх і жадібність не дозволяють бути далекоглядними.

Неможливо не погодитися з думкою дослідника про те, що розвиток культури честі необхідний для створення внутрішнього духовного і соціального середовища, що культивує кращі

риси людини: чесність, гідність, патріотизм, відданість, цілісність. Отже, розвиток культури честі є каталізатором сили духу і стійкості у кризових умовах не лише окремої людини, але і цілого соціуму. Тому культура честі здатна вирішувати проблеми корупції, збільшення соціальної єдності, цілісності, суверенності і незалежності України у відносинах з іншими країнами, зростання поваги до неї на світовій арені [7, с. 220].

В етичних дослідженнях українських філософів «честь» і «гідність» уживаються як співвідносні поняття, хоч досить часто аналізуються їхні подібності та відмінності. Так, М. Альчук пов'язує гідність із визнанням самоцінності кожної людини, а також з її конкретними чеснотами та соціальним статусом. У першому значенні, на думку дослідниці, гідність як самоцінність людина отримує разом із життям, а честь як цінність особистості є набутою протягом життєвого досвіду. У другому – гідність як чеснота, близька до честі, яку необхідно «заробити та заслужити» протягом життя. Честь, за трактуванням М. Альчук, за своєю суттю утворює диференціацію та відмінність можливостей людей у суспільстві.

Отже, гідність як моральне самоусвідомлення, самооцінка розкриває внутрішнє визнання та самоповагу, а честь є зовнішнім визнанням, оцінкою особи іншими людьми [1, с. 48].

Нині в межах етико-філософського дослідження честь визначається як особлива властивість особистості, що виявляється в усвідомленні нею своєї цінності як об'єкта і суб'єкта культури. Честь як етична категорія актуалізує моральне ставлення людини до себе, а також суспільне ставлення до неї загалом, є безумовною цінністю кожної людини.

Можна констатувати, що честь як етична категорія – це моральне ставлення людини до себе і до неї з боку соціуму, що виявляється в розумінні власного статусу, цінності, моральних заслуг. З одного боку, честь – комплексне морально-етичне та соціальне поняття, пов'язане з оцінкою особистісних якостей людини, а з іншого – це невід'ємне, властиве людині почуття її індивідуальності.

У педагогіці та психології честь розглядають як певне почуття особистості, в етико-філософських розвідках – як культурно-антропологічний феномен. Проте в яких би конотаціях не вивчалася ця категорія, вона завжди свідчить про історичну зумовленість, можливість її зміни на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Тому досить часто честь досліджується крізь призму історичних періодів та подій [7, с. 38].

Можна впевнено стверджувати, що честь – це поняття моральної свідомості людини, що містить моменти усвідомлення індивідом свого громадянського значення й визнання цього значення товариством. Будучи формою прояву ставлення індивіда до себе й суспільства до індивіда, честь відповідним чином регулює поведінку людини і ставлення до неї з боку оточення. Честь – це позитивна соціально-моральна оцінка людини чи організації, авторитет, репутація, це одна з головних моральних якостей, вищий ступінь чесності, порядності, благородства.

Отже, вивчення змісту поняття «честь» як філософсько-етичної категорії дозволяє нам зробити такі висновки. Честь як філософсько-етична категорія – це один із показників моральної цінності людини, за допомогою якого визначається моральність як окремої людини, колективу, так і суспільства загалом. Честь – це зовнішнє визнання, оцінка дій людини з боку інших. Категорія честі в етиці пов'язується із суспільною оцінкою і визнанням моральних заслуг людини як представника певної спільноти і як виконавця конкретної соціальної ролі. Почуття честі розглядається як зовнішня моральна якість особистості, благородство душі та чисте сумління; як високе соціальне звання; як сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці; як знак уваги, пошани до себе та до оточення. Честь як властивість зовнішнього світу особистості – відчуття й рівень усвідомлення людиною своїх особистісних можливостей, а також постійне прагнення до їх удосконалення не тільки через духовне самозбагачення, а й через практичну участь у процесі створення морального потенціалу людства [7, с. 39].

Висновки. У результаті ретельного опрацювання етико-філософських розвідок маємо підсумувати, що честь як моральний феномен є насамперед зовнішнім суспільним визнанням учинків людини, її заслуг, що проявляється в шануванні, авторитеті, славі.

Тому почуття честі, внутрішньо властиве особистості, пов'язане із прагненням досягти високої оцінки з боку оточення. Гідність – це передусім внутрішня впевненість у власній цінності, почуття самоповаги, які проявляються в опорі будь-яким спробам зазіхнути на свою індивідуальність і певну незалежність. Якщо гідність особистості визначається передусім її власною свідомістю, має суб'єктивне забарвлення, то честь – це насамперед об'єктивна, суспільна оцінка особистості, що характеризує неопорочену репутацію людини в суспільстві.

Чість і гідність – показники моральної цінності людини, еталони для визначення моральності людини, яка представляє певну соціальну групу. Здійснивши філософську експлікацію обох понять, розуміємо, що суспільне визнання, повага до честі та гідності (їх захист) є невід'ємним елементом існування та функціонування суспільства.

Список використаних джерел

1. Альчук М. Філософсько-правовий вимір проблем гідності людини. *Софія*. 2014. № 2. С. 47–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sophia_2014_2_13.
2. Безроднова К. Честь и достоинство как теоретико-правовые понятия (историко-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Челябинск, 2014. 162 с.
3. Войнов О. Честь як феномен людського буття. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8403/1/Voynov.pdf>.
4. Гоббс Т. Сочинения : в 2-х т. Москва : Мысль, 1991. Т. 2. 731 с.
5. Дедюлина М. Этика : учебно-методическое пособие. Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2005. 100 с. URL: [2005https://uchebnikfree.com/etika/tema-chest-dostoinstvo.html](https://uchebnikfree.com/etika/tema-chest-dostoinstvo.html).
6. Кант И. Основы метафизики нравственности. Сочинения : в 6-и т. Москва : Мысль, 1783. Т. 4. Ч. II. 544 с.
7. Костащук О. Феномен честі у психології. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. 2016. Вип. 140. С. 36–39.
8. Ликсунова А. Честь и достоинство как аксиологические категории. URL: <https://research-journal.org/philosophy/chest-i-dostoinstvo-kak-aksiologicheskie-kategorii/>.
9. Ликсунова А., Тараданов А. О ценности, достоинстве и чести: логика понятий. *Философская мысль*. 2016. № 12. С. 139–146. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=21217.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Из ранних произведений. Москва, 1956. 647 с.
11. Шиллер Ф. О грации и достоинстве. Собрание сочинений : в 6-ти т. Москва : Художественная литература. 1957. Т. 6. С. 115–169.
12. Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости. Москва : Экспо, 2015. 640 с.
13. Экштейн И. Честь в философии и праве. Санкт-Петербург, 1895. 52 с.

References

1. Alchuk, M. (2014). Filosofska-pravoviy vimir problem gidnosti lyudini [Philosophical and legal dimension of human dignity problems]. *Sofiya*. 2014. № 2. 47–49. Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sophia_2014_2_13 [in Ukrainian].
2. Bezrodnova, K. (2014). Chest i dostoinstvo kak teoretiko-pravovyye ponyatiya (istoriko-pravovoye issledovaniye) [Honor and dignity as theoretical and legal concepts (historical and legal research)]. *Dis. kand. yurid. nauk. Spetsialnost: 12.00.01 – teoriya i istoriya gosudarstva i prava; istoriya ucheniy o prave i gosudarstve; [Mesto zashchity: Yuzhno-Ural'skiy gosudarstvennyy universitet]*. Chelyabinsk, 162 p. [in Russian].
3. Dedyulina M.A. (2005) *Etika: Uchebno-metodicheskoye posobiye*. Taganrog: Izd-vo TRTU, 100 p. 2005. URL: <https://uchebnikfree.com/etika/tema-chest-dostoinstvo.html> [in Russian]
4. Ekshteyn, I. (1895). “Chest v filosofii i prave” [“Honor in Philosophy and Law”]. SPb., 52 p. [in Russian].
5. Gobbs, T. (1991). *Sochineniya v 2 tomakh* [Essays in 2 volumes]. T. 2. M.: Mysl', 731 p. [in Russian].
6. Kant, I. (1783). *Osnovy metafiziki npravstvennosti* [Foundations of the metaphysics of morality]// *Sochineniya v shesti tomakh*. M.: Mysl'. T. 4. CH. II. 544 p. [in Russian].

7. Kostashchuk, O. (2016) Fenomen chesti u psikhologii [The phenomenon of honor in psychology]. *Visnik Chernigivs'kogo natsional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni T.G. Shevchenka*. Vip. 140. Chernigiv: CHNPU. 36–39. [in Ukrainian].
8. Liksunova, A. (2016). Chest' i dostoinstvo kak aksiologicheskie kategorii. URL: <https://research-journal.org/philosophy/chest-i-dostoinstvo-kak-aksiologicheskie-kategorii/> [in Russian].
9. Liksunova, A., Taradanov, A. (2016). O tsennosti, dostoinstve i chesti: logika ponyatiy [On value, dignity and honor: the logic of concepts] // *Filosofskaya mysl'*. № 12. 139–146. DOI: 10.7256/2409-8728.2016.12.2121. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=21217 [in Russian].
10. Marks, K., Engel's, F. (1956). Iz rannikh proizvedeniy [From early works]. M., 647 p. [in Russian].
11. Shiller, F. (1957). O gratsii i dostoinstve [About grace and dignity]. M.: Khudozhestvennaya literatura. T. 6. S. 115–169 [in Russian].
12. Shopengauer, A. (2015). Aforizmy zHITEYSKOY mudrosti [Aphorisms of worldly wisdom]. M., izd. Ekspo, 640 p. [in Russian]
13. Voynov, O. (2016). Chest yak fenomen lyuds'kogo buttya [Honor as a phenomenon of human existence]. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8403/1/Voynov.pdf> [in Ukrainian].

Kostenko Miroslava Terentiyivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
2, Ostrogradskogo str., Poltava, Ukraine

PHILOSOPHICAL EXPLANATION OF HONOR AND DIGNITY

In the time of socio-economic and political transformations in the state, the nation and its moral values have long been the driving force. Today, our state stands on the path to the development of civil society, in which change is impossible without taking into account the value sphere of society. Unfortunately, the open question of acute leveling of human honor and dignity has stood since the beginning of our state's existence, as evidenced by the Revolution of Dignity, the annexation of Crimea, and the war in eastern Ukraine. Today is characterized by the contemptuous attitude of members of our society to such important personal human values as honor and dignity. In modern consciousness, human dignity and honor are recognized as fundamental values of society, and their violations have received adequate social response to the ideas of people of different times and have always been and remain the object of protection by both morality and law.

*The **purpose** of the study is an ethical and philosophical study of the concepts of honor and dignity.*

The article analyzes various ethical and philosophical connotations of human honor and dignity. Taking into account the classical research in philosophy and ethics and modern interpretations, the peculiarities of the interpretation of human honor and dignity, signs of their similarities and differences are determined. The author investigates modern processes of deactualization, destruction of the spiritual foundations of society, which lead to the neglect of universal values, including honor and dignity.

Honor is defined as a moral phenomenon that is an external public recognition of human actions, merits, dignity – as an inner confidence in their own worth, a sense of self-esteem, which is manifested in resistance to any attempts to encroach on their individuality and independence. Honor and dignity are indicators of a person's moral value, standards for determining the morality of a person who represents a certain social group.

Studying a sufficient number of domestic and foreign sources, the author defines the honor and dignity of man, taking into account their similarities and differences, as interconnected and interdependent ethical categories, the study of which in modern philosophical discourse is an integral part of civil society.

Key words: honor, dignity, category, philosophy, human existence, interpretation, phenomenon, personality.

УДК 130.2/3:159.923

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-10>**Лопуга Ореста Іванівна**

кандидат філософських наук,

доцент кафедри культурології

факультету історії та філософії

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

вул. Дворянська 2, Одеса, Україна

ВПЛИВ СУЧАСНОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ДУХОВНУ КУЛЬТУРУ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто вплив соціокультурного середовища на особистість, особливо на молоде покоління, яке перебуває у процесі свого соціального й особистісного становлення. Зазначається, що в медіасоціальному просторі глобалізованого суспільства, де основою є інформація, яка не завжди є достовірною та визначеною, що виключає теоретичну пресупозицію як інструмент філософського спостереження, а також відсутність статусу домінування ціннісної парадигми, особистість орієнтована на переважання матеріальних цінностей над духовними.

Підкреслено, що матеріалістична спрямованість інтенцій цінностей особистості формує відповідний тип духовної культури, у якій переважає цінність матеріального споживання та життєвого успіху, високі духовні цінності водночас залишаються незадіяними.

Визначено основні позитивні та негативні сторони впливу соціокультурного середовища на особистість. Розширення за соціально-економічними показниками, поширення серед молоді девіантної поведінки є саме показником економічної кризи. Автор доводить, що не тільки соціально-економічна нестабільність впливає на морально-духовний стан особистості, бо подолати бездуховність можна не тільки матеріальним забезпеченням, а вихованням особистості на духовно-моральних засадах, адже тільки за таких умов можливий перехід до інноваційної людини, яка здатна усвідомити життя заради загальнолюдських цінностей.

Зазначено, що в молоді виникають значні складнощі у встановленні когерентності між власним духовним світом та соціокультурним оточенням, а це є основою виникнення дискомфорту особистості з домінуванням амбівалентності. Соціально-культурне середовище найбільш вірогідним у духовному напрямі формує соціально інертного індивіда, схильного не до конструктивної комунікації, а до конфліктності чи до конформізму й соціальної апатії.

Констатовано, що відхід від традиційних норм духовної культури є однією із причин її ціннісної дезорієнтації, бо духовно-моральна традиція визначає основний зміст культури як середовища соціалізації особистості.

Проаналізовано ціннісний світ молоді, у якому переважають цінності мікрорівня перед сферами суспільного, національного. Водночас з'ясовано, що сучасна молодь вирішує основні екзистенціальні питання людського існування відповідно до матеріальних і утилітарних потреб індивіда, що призводить до тотального руйнування духовної сфери молоді людини.

Доводиться, що розмитість і суперечливість ціннісних орієнтацій сучасної молоді пояснюється кризою духовності в українському соціумі, заповнення вакууму в духовно-моральній сфері масовою культурою, яка спрощує уявлення й абстрагує від традиційних уявлень, деструктивно впливає на особистість.

Ключові слова: духовність, культура, молодь, особистість, медіасоціальний простір, теоретична пресупозиція, масова культура, інноваційна людина, суспільство, ціннісні орієнтації.

Вступ. Соціокультурні трансформації у світі та в Україні викликають необхідність перегляду традиційних підходів до соціалізації особистості, особливо молоді, які значною мірою не відповідають новим реаліям суспільного життя. Натепер пріоритетна роль духовної культури в розвитку людини та виживанні цивілізації є загальноновизнаною, оскільки саме перебудова суспільства на засадах загальнолюдських духовних цінностей розглядається не лише як основна передумова вирішення глобальних проблем постіндустріальної цивілізації, а й як основа забезпечення людиновимірності життєдіяльності суспільства.

Актуальність теми дослідження зумовлюється насамперед тим, що духовна сфера сучасного українського суспільства є джерелом соціальних і культурних ризиків для розвитку людини і країни, а наявні практики виховного впливу на молоде покоління демонструють свою неефективність через ігнорування її буттєвої складової частини.

Мета та завдання роботи – проаналізувати вплив сучасного соціокультурного середовища на духовну культуру особистості.

Методи дослідження. У контексті соціокультурної детермінованості духовної культури молоді найбільше значення має використання соціокультурного підходу, досить добре розробленого у вітчизняній літературі. У межах цього підходу відкриваються можливості аналізу досліджуваного феномену як результату й одного з атрибутів соціокультурних взаємодій у суспільстві. Відповідно духовна культура молоді постає як результат взаємодії соціальних агентів та чинників, що акцентує саме соціальну атрибутивність духовних цінностей, які становлять основу духовної культури. Саме соціокультурний підхід дозволяє найбільш предметно виокремити соціально-філософську предметність духовної культури, зокрема і на особистісному рівні.

Результати. Сучасний глобальний світ репрезентує тотальне впровадження віртуальних технологій, які сприяють інформаційній насиченості, перцептивному аспекту спілкування, зрівнюють часові та просторові межі комунікативного обміну та детерміновані новими ціннісними орієнтаціями людини. Потік різноманітної культурно-ціннісної інформації в електронному медійно-соціальному просторі – це основний чинник формування духовної культури молоді. «Сучасні електронні технології сприяють радикальному індивідуалізму, змінюють систему цінностей, які, у свою чергу, змінюють природу суспільства з урахуванням процесу зміни поколінь» [1, с. 162].

Ціннісно-значеннєві орієнтації особистості проявляються, закріплюються й коректуються саме на етапі її становлення як соціального суб'єкта, тому процеси їх формування та процес соціалізації є взаємодетермінованими. «Молодіжний вік – це час завершення соціалізації, остаточного формування цінностей, особистісних настанов, потреб і переваг, які в комплексі формують активного соціального суб'єкта. Тому важливим вважається зміст і якість цінностей і зразків поведінки, засвоєваних молодими людьми» [1, с. 161].

Зрозуміло, що цей вплив є особливо ефективним в умовах дії на людину, що перебуває у процесі свого соціального й особистісного становлення. Медіакультурний вплив глобалізованого суспільства, у якому затверджена як стрижневу основу інформацію і відсутність панівного статусу ціннісної парадигми, орієнтує населення до матеріально-цивілізаційних чинників, із чого випливає і пріоритет матеріальних цінностей над духовними в медійно-інформаційному просторі, у який занурена особистість, що соціалізується. Інформація в контексті трендової, рекламно-споживацької суті найчастіше не є достовірною та визначеною, що виключає теоретичну пресупозицію як інструмент філософського спостереження. Отже, втрата загального пресупозиційного фонду, без якого у процесі соціальної взаємодії особистості ускладнено або і зовсім неможливо конструювати свою думку, світогляд, самосвідомість на засадах *стосовно людської субстанціональності і духовності*. Дослідники зазначають, що «наявні в наш час можливості, які особистість використовує у своєму розвитку й самовдосконаленні, не завжди виявляються корисними для її духовної сфери, а часом і зовсім ведуть до втрати «людського в людині». Підсумком ситуації, що склалася, стала дезорієнтація сучасної молоді: у значній частині молодого покоління перекручені або зовсім відсутні основні уявлення про ті цінності, які становлять ядро моральності особистості» [2, с. 25].

Поширення низькопробної масової культури, споживацького та дозвільного способу життя, безвідповідальності й уседозволеності впливає на формування духовної культури сучасної молоді, що може призвести до негативних і необоротних наслідків для майбутнього нашого суспільства. Зокрема, у духовному відношенні йдеться про «повне знеособлювання молодого покоління, яке в майбутньому не зможе самостійно оцінювати те, що відбувається навколо».

Російський дослідник М.Є. Покровський характеризує ціннісні орієнтації молодого покоління і говорить про формування по суті нової спільноти, яка орієнтована на матеріальне спо-

живання. Для цієї нової спільноти характерні такі риси, як постійне звуження поля соціального інтересу, перетворення людей на «площинні фігури» без глибокої духовно-моральної складової частини, культурна всеїдність, підпорядкування світу «симулякрів» і штучних міфологем як наслідок віртуалізації культурної сфери [3, с. 89].

Матеріалістична спрямованість інтенцій ціннісного розвитку особистості формує і відповідний тип духовної культури, у якій превалює цінність матеріального споживання та життєвого успіху, необхідного для отримання ресурсів для цього споживання. Високі духовні цінності водночас залишаються незадіяними, що і є основною соціокультурною детермінантою бездуховності молоді ХХІ ст.

Про сучасну молодь можна почути різні думки і судження, вона є предметом дискусій і суперечок. Одні дослідники підкреслюють її позитивні сторони, вказують на інтелектуальність, досвідченість, широкий діапазон інтересів. Інші вказують на душевну кризу, великий раціоналізм і утилітаризм, жорстокість, бездуховність, безвідповідальність. Так, можна погодитись з одними й іншими дослідниками. Молодь не вірить, що здатна якимось чином вплинути на ухвалення рішень, які пов'язані із життям рідного району, міста, держави. На жаль, не вистачає заінтересованості, здорового патріотизму. Багато дослідників вказують на інфантилізм молоді як характерну проблему нашого століття, яка породжує правопорушення, злочинність, алкоголізм, наркоманію. Нині декілька мільйонів молодих людей живуть із ВІЛ / СНІДом. Проблема наркоманії, алкоголізму і смертності дуже гостра сьогодні, багато молоді покинуло Батьківщину в пошуках роботи, багато молодих дівчат (жінок) вивезені в сексуальне рабство. Погіршення умов життя, руйнування інфраструктури, зменшення внутрішнього валового продукту тощо ведуть до росту емоційних перевантажень, суперечностей у сім'ї, аморальної поведінки, дитячої безпритульності, злочинності.

Дуже вдало Б.О. Ручкін вказав на тенденцію розширення процесу десоціалізації та маргіналізації молоді в пострадянський період, а також на «шар маргіналів, що зростає, які перетворюються на люмпенізований шар (бідні, волоцюги, бомжі й інші). Ряди нижчого класу активно поповнюються із шарів інтелігенції і службовців. До кожної соціальної групи більшою чи меншою мірою належить молодь <...> Вони мають соціальні ознаки різних спільнот і розрізняються за матеріальними можливостями, ціннісними орієнтаціями, способом та стилем життя. Аналіз показує, що важливою характеристикою сучасної молоді є збільшене розшарування за соціально-економічними показниками. <...> Збільшується кількість молодих людей, які ведуть асоціальний, аморальний спосіб життя. Через різні причини і різною мірою до них належать: інваліди, алкоголіки, волоцюги, «професійні бідні», особи, які відбували покарання у виправно-трудових закладах. <...> Проходить люмпенізація і криміналізація молоді» [4, с. 91, 92].

Поширення серед молоді девіантної поведінки є саме показником економічної кризи.

Розшарування за соціально-економічними показниками, упровадження в соціальне життя інформаційних технологій тощо – усе це сформувало інше бачення світу, інше споглядання і новий тип особистості, який вирізняється загубленістю соціальних орієнтацій, відсутністю глибоких ідейних мотивацій, невпевненістю в завтрашньому дні, основна їхня ціль – виживання будь-яким способом, а матеріальні блага стали основними в регламентації соціальних відносин, що детермінує низький рівень соціальної захищеності цих людей і відсутність соціальних гарантій. Цей тип особистості глобального світу описав британський професор Гай Стендінг у роботі «Прекаріат: новий небезпечний клас», де описує зародження і розвиток у сучасному світі нового соціального класу «прекаріату». Походить це слово від англійського “precarious”, що означає «нестійкий», «нестабільний». Як пише Гай Стендінг, «прекаріат не відчуває себе частиною солідарного трудового співтовариства. Від цього посилюється відчуженість і невпевненість у тому, що треба робити. Дії і настрої цих людей через невизначеності скочуються до безпринципності. Над їхніми вчинками не маячить «тінь майбутнього», що дозволяє усвідомити, що все, що вони говорять, роблять або відчувають сьогодні, позначиться на їхніх довгострокових відносинах. Прекаріат розуміє, що в усього, що він робить зараз, немає

ніякої проєкції на майбутнє, як немає і самого майбутнього. Він не здивується, якщо завтра виявиться «без діл», і, хтозна, може, це не так вже й погано, якщо трапиться інша робота або поманить черговий проєкт?» [5, с. 29–30]. У цьому типі особистості більшість дослідників помічають реальну загрозу у світовому масштабі. У нашій країні цей клас дедалі активніше набирає обертів і зростає, бо більшість людей стають соціально незахищеними, відчувають хиткість становища в соціумі, особливо молоде покоління, яке нині потерпає від наслідків криміналізації, безробіття, недостатньої правової захищеності. До речі, Г. Стендінг зауважив, що молодь як ядро прекаріату «поведе його на боротьбу за достойне майбутнє» [5, с. 121].

Але не потрібно звинувачувати тільки соціально-економічну нестабільність, бо покращення матеріального стану як в суспільстві, так і в сім'ї автоматично не підвищить морально-духовний стан людини. Подолати бездуховність не можна тільки матеріальним забезпеченням, для цього потрібно багато чинників, одним із головних є виховання особистості на духовно-моральних засадах, за яких людина здатна вийти за межі вітальних проблем, усвідомити сенс свого існування, тобто самореалізуватися, щоб вибудувати свою дорогу та стратегію екзистенційного проєкту. Адже тільки за таких умов можливий перехід до інноваційної людини, яка здатна усвідомити життя заради загальнолюдських цінностей.

Отже, по-перше, економічна криза, яка охопила не тільки наше суспільство, а й цілий світ, суттєво впливає на особистість, особливо на молодь.

По-друге, ще одна проблема, яка впливає на її формування: останні кілька років українська молодь масово і цілеспрямовано отруюється слабоалкогольними напоями і тютюном, модифікованими продуктами тощо, усе це веде до фатальних наслідків людство.

По-третє, нинішня система влади не має чіткої програми щодо підтримки молоді, на державному рівні ідуть розробки та втілюються безліч програм, які не дають ефективних змін. Натепер у молоді не має ніякої перспективи, вона відчуває свою неповноцінність. У неї не має можливості заробляти гроші, хоча бажання в молоді велике, адже вона сповнена сил та енергії, бо рівень зарплати в нашій країні розраховано так, щоб ледве вистачало лише на їжу й одяг. Кожна молода людина знає, що вона працюватиме все життя, але все одно не купить собі квартири чи достойної машини, не зможе поїхати десь у подорож на відпочинок за кордон, якщо не переступить закон.

По-четверте, засоби масової інформації дають спотворену картину світу, диктують визначені модою стереотипи, шаблони, які деякою мірою є аморальними, спрямовані на дезорієнтацію молоді, на її духовне розкладання.

По-п'яте, традиції України відійшли в минуле, а народна творчість стала раритетом. Також відійшли теми національного самовдосконалення і патріотизму, а патріотизм був завжди рушійною силою у становленні держави, він виводить націю на якісно новий рівень розвитку і формує її. Молодь мало знає про історію свого народу, культуру, звичаї, обряди. Адже без знання свого минулого ми не побудуємо яскраве майбутнє, тільки на міфології та на усній народній творчості можна відродити духовність. Знищення традицій і забуття народної культури, неусвідомлення їхнього глибинного смислу та значення завжди ототожнювалося із занепадом нації. Сучасні вчені стверджують, що у XXI ст. основне протистояння буде не в економічній сфері, а в культурній.

По-шосте, низька моральність, бездуховність, відсутність культури все більше утверджується як норма повсякденного життя. Боротьба за виживання стає критерієм багатьох молодих людей. Молодь розуміє, що надіятися потрібно тільки на самого себе, тому росте недовіра до органів державної влади, судової влади, правоохоронних органів.

Проблема виживання стала основною в нашому просякнутому парадоксами і кризовими явищами суспільстві, а особливо для молодого покоління. «У свідомості і поведінці молоді посилюється прагматизм, прагнення до матеріального добробуту, орієнтація на підприємництво. Культ грошей піднявся на перше місце в ієрархії ціннісних орієнтацій у значній частини молоді, що відбило як особливості часу, так і різне розуміння життєвих перспектив молодими людьми: гроші виступають як умова задоволення потреб не тільки в розвагах, але і в ду-

ховному зростанні, саморозвитку. Має значення комерціалізація сфери молодіжного дозвілля, туризму, спорту, яка все менш доступна для середньо- і малозабезпечених молодих людей, молодих сімей. Цим скорочуються можливості для засвоєння світу у формі гри, самодіяльного мистецтва, подорожі тощо. Долаючи ці перешкоди, молодь у значній своїй частині прагне до самозабезпечення» [6, с. 31].

У зв'язку із самозабезпеченням особистості освіта стала пріоритетною життєвою цінністю, головним критерієм не тільки для інтелектуального розвитку, щоби стверджувати особисту професійність, упевнено йти по життю з вибраною метою, а також як досягнення успіху, здобуття престижної професії, забезпечення матеріально себе в майбутньому.

Найвні дослідження фіксують відірваність шкал цінностей та оцінок соціально-психологічного поля молоді особистості від процесів соціальної взаємодії, результатом чого під час формування власних уявлень про навколишній світ у неї виникають розбіжності в їх тлумаченні. Унаслідок цього в молоді виникають значні складнощі у встановленні когерентності між власним духовним світом та соціокультурним оточенням, а це є основою виникнення дискомфорту особистості з домінуванням амбівалентності. Невпевненість у власних можливостях щодо орієнтації в навколишньому світі сприяє деструктивним формам самоствердження у вигляді самоізоляції чи схильності до маніпулювання. У результаті цього найбільш вірогідним напрямом духовного розвитку особистості є формування соціально інертного індивіда, схильного не до конструктивної комунікації, а до конфліктності чи конформізму й соціальної апатії.

Так, вітчизняна дослідниця В.С. Чопей вказує на те, що цінності сучасної молоді є вкрай раціональними і прагматичними, а молоде покоління є егоїстичним і цинічним. Водночас вона вказує на такі позитивні його риси, як активність, ініціативність, креативність, орієнтація на власні сили, звільнення від ідеологічних та морально-нормативних умовностей тощо. Такі якості молоді є результатом стихійного впливу соціокультурного оточення на процес її соціалізації. Динамічність ціннісних орієнтацій молоді зумовлена її проміжним становищем як водночас пасивним об'єктом соціального впливу й активним суб'єктом соціальної дії. Проте домінує все ж тенденція до відсутності власної відповідальності за утвердження нових соціальних відносин [7, с. 14].

У процесі характеристики особливостей духовно-ціннісних орієнтацій молоді України варто звернути увагу на такі риси, як жорстка соціальна детермінованість світоглядних орієнтацій, відсутність персональної автономії у вигляді підпорядкування вищих духовних цінностей утилітарним соціальним цінностям, неспроможність розмежувати соціальне та духовно-моральне, відсутність інтегруючого в духовний світ особистості ціннісного орієнтира, фрагментарність та ціннісна різнополярність у відображенні світу, перформенсне сприйняття власного буття, матеріалістичність цілей та інтересів тощо.

Дослідження вітчизняних фахівців показують, що серед найбільш важливих загальнолюдських цінностей українська молодь визначила такі, як любов, доброта, взаємодопомога, гуманізм, дружба, сім'я, життя, здоров'я, мораль, відданість, відвертість, мудрість, взаєморозуміння, авторитет у суспільстві, чесність, порядність. Серед національних цінностей домінують такі пріоритети, як культура, мова, традиції, пам'ятки української культури, релігія, справедливість, свобода, територія, історія, діловитість. Однак водночас дослідники зазначають, що емпіричне дослідження духовних цінностей української молоді є досить складним, оскільки навіть її освічені представники (студенти) ставлять на один рівень і цінності, і почуття, і риси характеру особистості. Також неодноразово відзначається, що представники молодого покоління не можуть визначити для себе пріоритетні цінності як зразки духовного розвитку [8, с. 13, 14].

Українські дослідники вказують на такі негативні складові частини сучасної системи цінностей молоді, як байдужість, пасивність, відчуження, прагматизм і зорієнтованість на власні інтереси, слабка зацікавленість у суспільних справах, низький рівень соціальної солідарності тощо [9, с. 3]. Аналіз ціннісного світу молоді свідчить, що сучасне молоде покоління віддає перевагу саме цінностям мікрорівня перед сферами суспільного, національного. У суспільному житті ж виявляється тенденція прагнення успіху, здобуття авторитету, позицій лідерства,

значною мірою егоцентричні орієнтації. Прагматичні орієнтації у свідомості української молоді більшою мірою пов'язані з можливостями досягти успіху, зробити кар'єру, отримати гарну освіту [10, с. 47].

Як вказують вітчизняні дослідники, «інтереси, потреби та запити молоді особи суттєво випереджують пропонований соціальними інститутами рівень функціонування офіційно затверджених етично-нормативних моделей, норм, стандартів і стереотипів пізнання, спілкування та духовно-творчої діяльності» [11, с. 19]. Дослідник молодіжного середовища В.Є. Семенов наголошує, що «головною перепоною в реалізації суспільного виховання молоді в даний час є суперечність між його просоціальним, моральним характером і антисоціальними, аморальними умовами вітчизняних нецивілізованих ринка, інфраструктури дозвілля і ЗМІ» [12, с. 42].

Це є результатом невідповідності духовного виробництва та репрезентації морально-етичних цінностей соціокультурним характеристикам української молоді. У відповідь на це в молодіжному середовищі набувають поширення тенденції маргінальності у сфері духовної культури. Проявом цього можна вважати відчуження від духовних цінностей старшого покоління (аж до цілковитого ціннісного нігілізму) та прийняття цінностей інших культур українською молодіжною субкультурою на рівні досить бездуховної та низькохудожньої масової культури.

Відхід від традиційних форм духовної культури, характерний для сучасної молоді, є однією із причин її ціннісної дезорієнтації. Адже традицію визначають як «фундаментальну антропогенетичну якість людини, народу, соціуму», «об'єктивний закон історичного самовизначення народу, <...> тому що саме у традиції відображені об'єктивний зміст і границі розгортання в історії національного духу» [13, с. 55]. Духовно-моральна традиція визначає основний зміст культури як середовища соціалізації молодого покоління, по суті, національну онтологію цього процесу. Становлення духовної культури молоді неможливе без визначення себе як частини свого народу, своєї культури, оскільки національно-культурні традиції є глибинною основою всього розмаїття напрямів і форм вітчизняної культури загалом. Саме відірваність від національно-духовних цінностей зумовлює ситуацію, коли молодь не може відрізнити справжні духовно-моральні цінності від уявних і стає беззахисною перед деструктивним впливом масової культури. Перебування молоді людини в сучасному соціокультурному просторі, який зорієнтований на матеріальні цінності, приводить до того, що процеси її соціалізації, зокрема й освітньо-виховний вплив, втрачають духовне значення, що ставить під загрозу цілісність особистості, яка формується.

Висновки. У результаті проведеного аналізу можна зробити деякі висновки. Вплив сучасного соціокультурного середовища на духовну культуру молоді проявляється передусім як вплив на процес становлення внутрішніх цінностей молодого покоління. Одним з аспектів глобалізаційних процесів є руйнування духовно-моральних цінностей, що розглядається як закономірний процес формування постіндустріального суспільства, одним із вимірів якого є вихід за межі традиційних цінностей. Водночас з'ясовано, що сучасна молодь вирішує основні екзистенціальні питання людського існування відповідно до матеріальних і утилітарних потреб індивіда, що призводить до тотального руйнування духовної сфери молоді людини. Найвні дослідження фіксують матеріалістичну спрямованість інтенцій ціннісного розвитку особистості, відірваність від високих духовних цінностей, сенсожиттєву дезорієнтацію з домінуванням амбівалентності. Це є результатом невідповідності духовного виробництва та репрезентації морально-етичних цінностей соціокультурним характеристикам української молоді. В основі розвитку суспільства відсутня система чітко сформованих і артикульованих цінностей, які могли б стати основою формування духовної культури молоді.

Список використаних джерел

1. Косинцева Т.Д. Культурные традиции и новации в социальном становлении студенческой молодежи. *Путь науки*. 2015. № 1 (11). С. 161–164.
2. Гальцова Е.С. Проблемы духовно-нравственного воспитания личности в современной России. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 4 «Педагогика. Психология»*. 2014. № 1 (32). С. 25–32.

3. Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста / сост. А.Ю. Ашкеров. Москва : ООО «Издательство АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2004. 348 с.
4. Ручкин Б.А. Молодежь и становление новой России. *Социс.* 1998. № 5. С. 90–98.
5. Стендинг Г. Прекарият : новий небезпечний клас. Пер. з англ. Н.В. Усова. Москва : Ад Маргинем Прес, 2014. 328 с.
6. Луков В.А. Проблема обобщающих оценок положения молодежи. *Социс.* 1998. № 8. С. 27–36.
7. Чопей В. С. Соціологічний портрет сучасного студента: основні тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Київ, 2010. 17 с.
8. Долженко В.О. Виховання духовних цінностей у студентській молоді в полікультурному просторі : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2006. 20 с.
9. Ткачук І.О. Формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді у трансформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.10. Київ, 2010. 18 с.
10. Балакірева О.М., Дудар Н.П. Ціннісні орієнтації молодого покоління. *Молодь України у дзеркалі соціології.* Київ : УІСД, 2001. 210 с.
11. Вербець В.В. Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді : автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 40 с.
12. Семенов В.Е. Ценностные ориентации современной молодежи. *Социологические исследования.* 2007. № 4 (276). С. 37–43.
13. Даминдарова Ф.В., Исмагилова Г.Ш. Проблемы актуализации духовно-нравственных традиций в сфере культуры и образования. *Власть.* 2011. № 4. С. 55–57.

References

1. Kosinceva T.D. (2015). *Kul'turnye tradicii i novacii v social'nom stanovlenii studencheskoj molodezhi [Cultural traditions and innovations in the social formation of student youth]. Put' nauki.* № 1 (11). S. 161–164. [in Russian].
2. Gal'cova E.S. (2014). Problemy duhovno-nravstvennogo vospitaniya lichnosti v sovremennoj Rossii [*Problems of spiritual and moral education of the individual in modern Russia*]. Vestnik Pravoslavnogo Svjato-Tihonovskogo gumanitarnogo universiteta. Serija 4: Pedagogika. Psihologija. № 1 (32). S. 25–32. [in Russian].
3. *Sumerki globalizacii: nastol'naja kniga antiglobalista [The Twilight of Globalization: an Antiglobalist Handbook].* Sostavitel' sbornika k. f. n. A.Ju. Ashkerov. M.: ООО "Izdatel'stvo AST" : ZAO NPP "Ermak", 2004. 348 s. [in Russian].
4. Ruchkin B.A. (1998). *Molodezh' i stanovlenie novoj Rossii [Youth and the formation of a new Russia]. Socis.* № 5. S. 90–98. [in Russian].
5. Stjending G. (2014). *Prekariat: novyj opasnyj klass [Precarity: new dangerous class];* [Per. z angl. N. Usova]. M.: Ad Marginem Press. 328 s. [in Russian].
6. Lukov V.A. (1998). *Problema obobshhajushhih ocenok polozhenija molodezhi [The problem of generalizing assessments of the situation of youth]. Socis.* № 8. S. 27–36. [in Russian].
7. Chopei V.S. (2010). *Sotsiologichnyi portret suchasnoho studenta: osnovni tendentsii rozvytku: [Sociological portrait of a bitty student: main trends in development]:* avtoref. dys. ... kand. sotsiol. nauk : 22.00.04. V.S. Chopei ; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. K. 17 s. [in Ukrainian].
8. Dolzhenko V.O. (2006). *Vykhovannia dukhovnykh tsinnostei u studentskoi molodi v polikulturnomu prostori: [Vikhovannya of spiritual values among student youth in the multicultural space]:* Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.07; Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia. Luhansk. 20 s. [in Ukrainian].
9. Tkachuk I.O. (2010). *Formuvannia dukhovno-tvorchoho potentsialu studentskoi molodi v transformatsiinomu suspilstvi: [Formation of the spiritual and creative potential of student youth in the transformational support]:* avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk : 09.00.10. I. O. Tkachuk ; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. K.. 18 s. [in Ukrainian].
10. Balakirieva O. (2001). *Tsinnisni oriientatsii molodoho pokolinnia [Cinnisni organization of the young generation].* O. Balakirieva, N. Dudar. Molod Ukrainy u dzerkali sotsiologii. K.: UISD. 210 s. [in Ukrainian].
11. Verbets V.V. (2005). *Teoretyko-metodologichni zasady formuvannia dukhovno-tvorchoho potentsialu studentskoi molodi: [Theoretical and methodological ambushes the formulation of*

the spiritual and creative potential of student youth:] avtoref. dys... d-ra ped. Nauk: 13.00.01. V.V. Verbets ; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. K. 40 s. [in Ukrainian].

12. Semenov V.E. (2007). *Cennostnye orientacii sovremennoj molodezhi [Value orientations of modern youth]*. Sociologicheskie issledovaniya. № 4 (276). S. 37–43. [in Russian].

13. Damindarova F.V. (2011). *Problemy aktualizacii duhovno-nravstvennyh tradicij v sfere kul'tury i obrazovanija [Problems of actualization of spiritual and moral traditions in the field of culture and education]*. F.V. Damindarova, G.Sh. Ismagilova. Vlast'. № 4. S. 55–57. [in Russian].

Lopuha Oresta Ivanivna

Ph. D. in Philosophy,

Associate Professor at the Department of Cultural Studies

of the Faculty of History and Philosophy

Odessa I.I. Mechnikov National University

2, Dvoryanskaya str., Odesa, Ukraine

THE INFLUENCE OF MODERN SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT ON THE SPIRITUAL CULTURE OF PERSONALITY

The impact of the socio-cultural environment on the personality, especially of the young generation, undergoing social and personal formation, to be analyzed. One notices the globalized media and social space, which is shaped by unverified information that prevents theoretical presupposition. The lack of a dominant status in society for the value paradigm drives the personality towards material values – “one’s own” values, not spiritual ones.

It is emphasized that the materialistic orientation of intentions, values, and personality shapes the proper type of spiritual culture dominated by the value of material consumption and life success, while high spiritual values remain inactive.

The main positive and negative aspects of the influence of the socio-cultural environment on personality were identified. Stratification according to socio-economic indicators and the spread of deviant behavior among young people are symptoms of a moral and economic crisis at the same time.

It is argued that it is not only socio-economic instability that affects the moral and spiritual state of an individual. Material support and upbringing the personality on a spiritual and moral basis create the conditions necessary to create an innovative personality capable of self-realization based on universal values.

It is pointed out that young people have great difficulties in establishing cohesion between their own spiritual world and the socio-cultural environment, which contributes to the emergence of personality discomfort with the predominance of ambivalence.

The socio-cultural environment is the factor that most influences the formation of a socially indifferent personality, prone not only to non-constructive communication, but also to conflict, conformism or social apathy.

It is argued that deviation from the traditional norms of spiritual culture contributes to the confusion of its values, because the spiritual-moral tradition determines the basic content of culture as an environment for the socialization of personality.

The world of youth values, in which the values of the micro level prevail over the social and national sphere, to be analyzed. It has been found that modern youth solve basic existential problems in accordance with the material and functional needs of the individual, which leads to the complete destruction of the spiritual sphere of the young person.

It has been proved that the vagueness and contradiction in the orientation of values of contemporary youth can be explained by the crisis of spirituality in Ukrainian society, which fills the void in the spiritual and moral sphere with mass culture, abstracting from traditional ideas and having a destructive effect on the individual.

Key words: spirituality, culture, youth, personality, media and social space, information, theoretical presupposition, mass culture, innovative person, society, value orientation.

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-11>

Проценко Ольга Петрівна

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та суспільних наук
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова 17, Харків, Україна

Васильєва Людмила Анатоліївна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова 17, Харків, Україна

КУЛЬТУРНІ ФОРМИ СПІЛКУВАННЯ В САМОЗБЕРЕЖЕННІ ЛЮДИНИ ТА ВДОСКОНАЛЕННІ ЛЮДСЬКИХ ВІДНОСИН

Актуальність проблеми передусім полягає в ефективній практичній реалізації професійної заданості сучасної людини, для якої етикет стає універсальним регулятором зовнішньої сторони вчинку та дії, способом упорядкування її соціальних контактів. У статті цілісно розглядається місце моральних норм та правил етикету в культурі спілкування, їх роль у стратегії самозбереження сучасної людини, удосконалення суспільних відносин не тільки між людьми, а й цілих націй, що перебувають в ризикогенних, техногенних та кризових умовах. **Мета статті** – виявлення й аналіз особливих форм спілкування, що сприяють прояву стратегії самозбереження людини та сучасного суспільства. **Методи та результати дослідження.** *Методологія* базується на загальнонаукових методах дослідження (об'єктивність, системність, сходження від абстрактного до конкретного, єдність історичного і логічного). Використовується структурно-функціональний аналіз, окремі прийоми прагматизму, герменевтики, феноменології й антропологічної редуції, а також підходи, які відображають пошукову модель етичного знання, а саме діалогічність, доповнення, контекстуально. **Результати:** розкрита історико-філософська ретроспектива морально-етичної, просвітницької, виховної проблематики в окремих концептуальних конструкціях; представлена інтерпретація культури поведінки як самосійного факту самозбереження людини в ціннісних показниках сучасного комунікативного простору; обґрунтовано сутність захисних функцій культурних форм поведінки через порівняльний аналіз моральних вимог і правил етикету в публічному просторі людських відносин. Етикетну поведінку, яка спирається на манери, зовнішню сторону поведінки загалом, можна представити як самоврядну систему, де відсутні однозначні залежності та лінійні зв'язки. Він стає показником того, як із спонтанних, розрізнених, хаотичних прагнень та поривів окремих людей виникає універсальний соціальний консенсус, комунікативна єдність загалу та дисципліна, що сприяє людському виживанню.

Ключові слова: спілкування, мораль, етикет, людина, самозбереження, удосконалення, публічність, успіх, ризику, суспільство, комунікація.

Вступ. Глобальні проблеми сучасності актуалізують чинники, що упорядковують, організують і дисциплінують поведінку людей та спілкування між ними. У ситуації збереження біосоціальної екології, контролю над використанням науки і техніки, економічної експансії особливого значення набуває морально-етичний механізми буття людини, насамперед легітимність соціальних рішень, основаних на позитивних ціннісних орієнтирах людини.

Поряд із такими основними моральними принципами, як відповідальність, справедливість, ввічливість, миролюбність, у системі, що зберігає й удосконалює життєдіяльність людей, входять на перший план регулятори поведінки з боку їхніх формалізованих координат, які аку-

мулюються в елементарні правила ввічливості й такту. Такі регулятори поведінки поширюються на всі сфери життя та види спілкування, упроваджуються в сучасний комунікативний простір міжособистісних повсякденних контактів людей. Вони не тільки перешкоджають усім видам агресії та протистояння, а й сприяють консолідації та консенсусу, включаються у стратегію самозбереження людини у кризових і екстремальних ситуаціях.

Мета і завдання. Зазначена актуальність зумовлює мету статті, яка полягає у виявленні й аналізі окремих культурних форм спілкування, які стають головними у стратегії самозбереження людини та суспільства в умовах цивілізаційних загроз.

Досягнення поставленої мети передбачає постановку й виконання таких дослідницьких завдань: висвітлення морально-етичної, просвітницької, виховної проблематики в концептуальних конструкціях мислителів минулого; представлення інтерпретації культури поведінки як відносно самостійного факту самозбереження людини в ціннісних показниках сучасного комунікативного простору суспільства; обґрунтування змісту захисних функцій культурних форм поведінки через порівняльний аналіз моральних вимог і правил етикету в публічному просторі людських відносин.

Методи дослідження. Аналітична складова частина статті базується на таких загальнонаукових методах дослідження, як об'єктивність, системність, сходження від абстрактного до конкретного, єдність історичного та логічного. Використовуються структурно-функціональний аналіз, окремі прийоми прагматизму, герменевтики, феноменології й антропологічної редукції, а також підходи, які відбивають пошукову модель етичного знання, а саме діалогічність, додатковість, контекстуальність.

Результати. Отже, у сучасному публічному просторі моральна культура людей, яка транслюється через учинки, манери поведінки, сприяє збереженню гуманістичних принципів спілкування, як-от порядок, дисципліна, погодженість, справедливість. Усе це має надзвичайну актуальність у час, коли аксіологічна сфера духовних намагань суспільства націлена на перспективу виживання всього людства, саме в масштабі планетарної єдності. Безперечно, роль моральних вимог та правил етикету зростає. Вони активно включаються в механізм адміністративно-правового регулювання життєдіяльності людей, стають особливою технікою примусовості кожної окремої особистості. Тут людина, як вольова істота, повинна повною мірою концентрувати всі свої внутрішні сили, критично переглядати свою публічну діяльність, оскільки тільки так вона може наділяти свої вчинки елементом дисципліни, цивілізаційно прагнути до самозбереження, відділяти себе від небезпек, що здатні руйнувати її як фізичний, так і духовний світ.

У сучасному філософсько-етичному знанні своєчасно актуалізоване поняття метаноїї як особливої зміни свого Я, що сприяє виробленню нового погляду людини на навколишній світ. Її ціль – збереження свого життя на благо самій собі та на благо інших людей. Так, вітчизняний дослідник М. Цибра зазначає, що «завжди виникає негайна потреба обмінятися словом, думками щодо вічної надії людини на життя й змінювати себе в гуманному середовищі. Індивід приваблює лише те оточення, де ще не остаточно втрачена можливість виховування власної волі в єдино досконалому та зручному у всіх відношеннях напрямі <...> і собі, і людям» [9, с. 196].

Варто зазначити, що в історії філософсько-етичної думки повною мірою простежується сталий інтерес щодо досліджень захисних функцій моральної детермінації в системі соціальних взаємодій. Цей інтерес формується ще в античності та включається в загальну лінію поведінки людини. Так, за словами М. Фуко, існує своєрідна «турбота про себе». Крім того, доречною буде думка Аристотеля, який зазначив необхідність дотримання «золотої середини», щоб уникати зайвих – агресивних, провокаційних, грубих форм поведінки, які руйнують упорядкованість у відносинах між людьми. По суті, це була перша спроба описати ціннісні характеристики поведінки людини з боку єдності внутрішнього та зовнішнього через культуру поведінки та толерантне спілкування, у якому саме вимоги моралі та правила пристойності стають своєрідними регуляторами соціальних відносин людей, впливають на формування їх-

ніх чеснот та гідних манер. Аристотель докладно осмислює форми поведінки, які пов'язані із дружелюбністю, люб'язністю, рівністю. Водночас філософ підкреслює, що манер, які заслуговують на осудження, значно більше, і вони вказують на людські недоліки – гнівливність, удавання, блазенство, неотесаність. Саме вони стають первинними руйнівниками суспільної моралі, привносять у публічне спілкування дисгармонію, змушують страждати Інших. І така незбагнена поведінка свідчить насамперед про невдосконалену природу самої людини. Таємницю моральної діяльності Аристотель визначає так: «<...> прекрасного і благого досягають ті, хто робить правильні вчинки» [2, с. 67].

Римська філософія епохи еллінізму, насамперед пізніх стоїків, привертала особливу увагу щодо дослідження культури поведінки взагалі та манер і пристойності зокрема в екстремальних подіях життя людини. Представники цього напрямку склали цілу програму виживання, яка спиралася на систему моральних якостей, які не тільки мають допомогти людині в її спілкуванні з іншими, а й стають своєрідними ціннісними гарантами. Так, у «програму» самозбереження людини включався принцип «жити згідно із природою», що, на думку стоїків, спрямовує людину до самозбереження, «жити згідно з розумом» – теж необхідно, тому що мораль бере свої витoki у знанні про всесвіт, а «дотримання доброчесності» важливе тому, щоб життя людини стає узгодженим і гармонійним. Особлива увага водночас приділяється тим чеснотам, які спрямовані на підтримку сили духу людини, – мужність, рішучість, добра воля, тобто вміння вибирати, як треба діяти, щоби приносити користь.

Манери поведінки, на думку Сенеки, є складною і невід'ємною стороною поведінки людини, що орієнтується на морально, цінне. Вони є специфічними знаками, за допомогою яких чеснота стає видимою, відчутною. «Існує велика різниця, – підкреслює Сенека, – між матерією благодіяння і самим благодіянням» [6, с. 19]. Крім того, на його думку, манери поведінки зазнають впливу суспільною думки, вони однаковою мірою є обов'язковими для всіх. По суті, Сенека рекомендує дотримуватись такого способу життя, який демонструє вміння жити серед людей. Сенека, коли розмірковує про моральну цінність зовнішніх показників поведінки, показує, що кожній чесноті відповідає своя «матеріальна оболонка», яка представлена певним способом життя і манерами поведінки.

У філософських поглядах Цицерона виявляються такі оригінальні підходи до інтерпретації корисних проявів моральної культури, як збагачення категоріального апарату в розуміння цього явища. Так, Цицерон уводить додаткову категорію, яка характеризує культуру поведінки в її зовнішніх проявах, – категорію належності. На думку мислителя, те, що називається «належним», виявляється в усіх учинках, словах, рухах і позах людини та виражається у трьох речах – красі, порядку, вбранні [10, с. 368]. Почуття міри і стриманість є головними показниками, елементами змісту поняття «належне». Належна поведінка виявляється через повагу, суть якої полягає в тому, щоб не ображати інших людей, а прагнення до такої поведінки – це обов'язок кожного. Цицерон розкриває сутність культури поведінки і поводження як особливого виду комунікативного зв'язку, який здійснюється завдяки вдосконаленню манер людини, щоб оточення могло відвернути шкоду, яка загрожує реалізації принципів справедливості та гуманізму. І саме гуманізм, що поширюється в епоху Відродження, сприяє поширенню вимог, яких людині необхідно дотримуватись у своїй поведінці, коли вона прагне до самовдосконалення.

Прагнення до неординарності, неповторності й несхожості спонукало гуманістів до пошуку оригінальних форм демонстрації особистої думки у веденні публічних виступів, промов, суперечок, бесід. «Ні душею, ні словом ми не повинні нехтувати», – наполягає Ф. Петрарка. Дух і слово взаємозалежні. Дух знаходить у словах «загальний огляд», а слово не знайде своєї значущості, якщо не збереже величі духу» [1, с. 16–17].

Мислителі епохи Відродження інтерпретували моральні чесноти як мотивацію до успішної господарчої діяльності. Передумовами успіху вважали вміння володіти своїми пристрастями, не порушувати душевного спокою заздрістю, не віддаватися надмірності та бути стриманими в мові. Над думку Л. Бруні, «життєві взаємозв'язки» багаті непередбаченими ситуаціями, що вимагають усе нових нюансів у стратегії поведінки. Проте є такі константи, що гарантують вище

благо та щасливе життя кожного. Серед них «добре діяння», яке уникає крайнощів у поведінці. Уміння добре діяти супроводжується такими чеснотами, як самовладання, серйозність, помірність. Так, наприклад, якщо дотримуватися помірності, то виникає нова добродієвість – увічливість. Відсутність її як особливої душевної властивості або відмітної риси характеру обертається пороками. Л. Бруні в своїй праці «Уведення до науки про мораль» застерігає від цього. Необхідно, щоб люди не ставали для інших ні ненависними супротивниками, ні догідливими підлабузниками, щоб вони не забріхувалися, вихваляючись, а також не використовували іронію заради приниження інших; крім того, вони не були б неотесаними або блазнями [7, с. 61].

У період із XVII по XIX ст. з'являється плеяда філософів-моралістів, які запропонували оригінальне трактування культур-комунікативних форм поведінки та їхніх моральних детермінант. Тонкі спостерігачі, глибокі аналітики, талановиті оповідачі, вони через оригінальні есе, афоризми, листування зробили серйозні узагальнення щодо окремих форм поведінки та моральних детермінант (Б. Грасіан, Ф. Ларошфуко, Ж. Лабрюйєр, Ф. Честерфілд). Саме ці дослідники торкнулись важливих феноменів культурної взаємодії, актуалізували їх морально-етичні та соціально-психологічні дослідження. Це – ввічливість, люб'язність, такт, а також витонченість манер, їхня роль у міжнародних відносинах (дипломатичний протокол), у сферах політики й економіки. Так, наприклад, Ж. де Сталь аналізує роль манер у зв'язку з формою державного керування поведінкою політичного діяча. Учена попереджає читача, що чемні розмови та шаноблива люб'язність співрозмовника здатні розбудити добрі почуття, «людина терпима, може жити у своє задоволення в колі людей, які належать до іншої партії <...> Але воістину неможливо стерпіти у присутності людини всі вирази, жести, інтонації, які видають її кепське виховання» [8, с. 282].

Представники філософської думки Нового часу відокремлювали манери і пристойності. Це пов'язано з тим, що буржуазне суспільство прославляло волю, індивідуальні прагнення та практичну спрямованість у діловій активності окремої людини, було зацікавлено у здібностях до організації й управлінні у сфері виробництва. Теоретичні моделі вдосконалення культурних форм поведінки, поширення моральної нормативності й удосконалення манер сприяли вирішенню конкретних завдань: запобіганню конфліктам, що виникають унаслідок реалізації кожним власного інтересу, використанням культурних форм поведінки для об'єднання індивідів у соціальні асоціації та досягнення публічного успіху, якими б незначними вони не здавалися на перший погляд. У своїй праці «Досліди, чи повчання моральні і політичні» Ф. Бекон спеціально присвячує розділ манерам та запитує: Чому манери, такий другорядний момент у поведінці людини, можуть впливати на реальний практичний результат і всю діяльність? І дає таку відповідь на це питання: «За малі справи люди одержують велику похвалу, тому що малі справи постійно затребувані, а отже, на очах; прояв же якоїсь великої чесноти трапляється вкрай рідко, тільки під час значних подій <...>» [3, с. 467].

На основі досліджень моральної культури та її впровадження в різні сфери соціальної діяльності розвивається особливий розділ етичного знання – ділова етика, де предметом наукового дослідження стає культура партнерства, норми і принципи, які регулюють ведення переговорів, угод, дотримання обов'язків. Увічливість і благопристойність стають такими ж принципами суспільної моралі, як вимога справедливості, відповідальності, повага до обов'язку, толерантність та добродієвість.

На нашу думку, саме діловий етикет, що виник на тлі історичного розвитку комунікативної культури, є результатом демократичних перетворень, які відобразилися у сфері моральних відносин та індивідуальної поведінки людини. У наш час діловий етикет являє собою універсальний код, укладений у систему формованої, ціннісно значущої нормативності, яка зберігає особистісну гідність, індивідуальну свободу, стимулює творчий потенціал людини в її соціально-практичній діяльності. Захисні функції культурних форм поведінки і спілкування містяться головним чином у сталих системах різного роду нормативних положень формального та неформального порядку, де значна роль відводиться моральній спрямованості й етикетній імперативності, що мають різні ступені примусовості.

Моральна норма виражає вимогу до поведінки, виходячи із гранично узагальненої підстави до добра («підключися про молодших», «поважай старших», «будь справедливим», «не зраджуй»). Така вимога мотивована, логічно обґрунтована, допускає рефлексію та спрямована на вчинок. Порівняно із правилами етикету моральна норма конкретно не визначена, не співвіднесена ні з умовами, ні з носіями. Саме тому моральна нормативність не піддається зведенню в замкнуту систему статутів, кодексів, програм. Укладаючи в собі гуманістичну тенденцію, вона загально звернена до людини як такої. На відміну від моральної норми, правила етикету мають однозначну спрямованість на конкретну дію чи комплекс дій людини. Вони передбачають і суб'єктивні розходження (стать, вік, національна належність). Якщо моральна норма передбачає творчу ініціативу суб'єкта, його індивідуальну неповторність, то правила етикету посилаються на уподібнення, копіювання, наслідування.

Правила етикету, як і моральні норми, мають рекомендаційний характер і пов'язані з волевиявленням окремого індивіда. Регламентуюче призначення правил етикету виявляється в тих випадках, коли з'являється необхідність стандартизувати чи створити «штучні» параметри вчинків чи дій, з тією чи іншою метою, наприклад, «не шуміти», «не залишати за собою сміття», «без маски не заходити до приміщення», останнє стає конче необхідним у теперішніх умовах. У такому разі правила передбачають формалізовані модифікації поведінки – моделі, стереотипи, зразки.

Необхідність в упорядкуванні вчинків і дій пов'язана з інституалізацією деяких етикетних правил. У такому разі останні вводяться в загальний процес упорядкування тієї чи іншої діяльності людей, їхньої конкретної зайнятості. Тоді правила етикету можуть виступати у статусі адміністративних чи організаційних вимог, як складові частини трудової чи професійної дисципліни.

Нині правила етикету набувають значущості у стратегії публічної поведінки. У переліку етичних нормативів, що звичайно забороняють небажані варіанти поведінки, неважко побачити ті, які регулюють технічний бік останньої: кинесіку та проксеміку. Публічний простір, з його тенденцією до відкритості, передбачає створення затребуваного часом певного неформалізованого практикуму спілкування, де за реалізації морального принципу толерантності не обійтись без потреби в етикетній імперативності, яка спрямована на дотримання норм гарного тону, скажімо, у культурі мовлення та дотримання чемності в міжособистісних стосунках, завдяки жорстким зауваженням. Теоретичним підґрунтям практичної значущості правил етикету для гармонізації публічних відносин стає дослідження К. Апеля, де він розрізняє два шари інтерсуб'єктивності спільноти: з одного боку, шар емпіричної, історично сформованої взаємодії, а з іншого – нормативно-ідейний шар як єдино можливий «регулятивний принцип» справжнього порозуміння [10, с. 274].

Правила етикету особливим чином співвідносяться з моральними нормами. Вони відтворюють їх, являють собою границі, обмеження, заборони щодо поведінки, які окреслюють простір дозволеного і недозволеного, припустимого і неприпустимого. Однак водночас правило етикету спрямоване в поведінці до окремого, а моральна норма – до загального. Своїм різноманіттям і конкретно-прикладним характером етикетні «заклики» сприяють тому, щоб наділити моральні оцінки, цінності, почуття і переживання універсальними засобами виразності, створюючи цілком визначену візуальну мову буття моралі й «опредмечуючи» морально значуще. Привілеєм моральних норм і етикетних правил у провадженні культури спілкуванні та реалізації її регулятивно-захисної спрямованості можна вважати їхню утилітарно-прагматичну спрямованість на підтримку порядку та дисципліни тоді, коли людина дбає про свій спокій та комфорт, свій авторитет, успіх, прагне до поваги в публічному та приватному житті [11].

Висновки. Гуманізація відносин у сучасному суспільстві, які наповнені конфліктними, ризиковими ситуаціями, пов'язана з активізацією культурних принципів і універсальних форм спілкування та їх поширенням. Провідну роль у цьому відіграє просвітництво в головних його напрямках, а також виховна робота різних освітніх закладів, починаючи з елементарного знайомства із правилами гарного тону та подальшого формування морально-етичного потенціалу в міжособистісних стосунках людей.

Список використаних джерел

1. Антология мировой философии: Возрождение. Минск ; Москва : Харвест ; АСТ, 2001. 928 с.
2. Аристотель. Никомахова етика. *Сочинения* : в 4-х т. / Аристотель. Москва : Прогресс, 1983. Т. 4. С. 53–295.
3. Бэкон Ф. Опыты, или наставления нравственные и политические. *Сочинения* : в 2-х т. / Ф. Бэкон. Москва : Мысль, 1978. Т. 2. С. 349–483.
4. Васильева Л. Людина публічна в соціокомунікативному просторі. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політичні студії*. 2018. Вип. 20. С. 21–27.
5. Проценко О. Етикет у просторі практичної філософії : монографія. Харків, 2002. 240 с.
6. Сенека Л. О благодеяниях. Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. Москва : Республика, 1995. С. 14–167.
7. Сочинения великих итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV в.) / под. ред. Л. Брагиной. Санкт-Петербург : Алтейя, 2002. 384 с.
8. Сталь Ж. О литературе, рассмотренной в связи с общественными установлениями. Москва : Искусство, 1989. 476 с.
9. Цибра М. Метаноія : філософсько-етичний аспект : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 240 с.
10. Цицерон. О страсти, о дружбе, об обязанностях / сост. В. Горенштейн, М. Грабарь-Пасек, С. Утченко. Москва : Наука, 1974. 248 с.
11. Cultural Differences in Emotional Responses to Success and Failure / M. Lewis et al. *International Journal of Behavioral Development*. 2010. Vol. 34. № 1. P. 53–61.
12. Featherstone M. The Body in Consumer Culture. *The body. Social Process and Cultural Theory*. London : Sage, 1991. P. 170–196.
13. Gordon M. Supermarket kultury : Kultura globalna a tożsamość jednostki. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2005. 302 s.
14. Gundle S. Glamour. A History. Oxford : Oxford University Press, 2008. 464 p.

References

1. *Antologiya mirovoy filosofii : Vozrozhdenie* [Anthology of world philosophy: Renaissance]. Mn. : Harvest, 2001. 928 p.
2. Aristotel (1983). *Nikomahova etika. Sochineniya*: v 4 tt. T. 4. [Nicomachean ethics]. M. : Progress, 1983. P. 53–295.
3. Bekon, F. (1978). *Opyit ili nastavlennyya npravstvennyie i politicheskie*. Sochineniya: v 2 tt. T. 2. [Experience or instruction moral and political thoughts]. M. : Myisl, 1978. P. 349–483.
4. Vasylieva L. (2018). *Liudyna publiczna v sotsiokulturnomu prostori* [Public person in the socio-cultural space]. [The Ukrainian language dictionary]. Lviv : LNU, P. 21–27. [in Ukrainian].
5. Protsenko, O. (2002). *Etiket v prostori praktichnoï filosofii* [Etiquette in the vast practical philosophy]: monograph. [The Ukrainian language dictionary]. Kharkiv: KhNU, 2002. 240 p. [in Ukrainian].
6. Seneka, L. A. (1995). *O blagodeyaniyah. Rimskie stoiki: Seneka, Epiktet, Mark Avrelily* [About good deeds. Roman stoics: Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius]. Republic, 1995. P. 14-167.
7. *Sochineniya velikih italyanskikh gumanistov epohi Vozrozhdeniya (XV vek)* [Works of the great Italian Renaissance humanists]. SPb. : Altea, 2002. 384 p.
8. Stal, G. (1989). *O literature rassmotrennoy v svyazi s obschestvennyimi ustanovleniyami* [About literature is reviewed in relation to social institutions]. M. : Iskusstvo, 1989. 476 p.
9. Tsymba, M. F. *Metanoiia. Filosofsko-etychnyi aspekt* [Metanoia. Philosophical and ethical aspect]: monograph. [The Ukrainian language dictionary]. Odesa: Astroprynt, 2006. 240 p. [in Ukrainian].
10. Apel K. O. *Transformation der Philosophie*. Frankfurt. M., 1973, 224 p.
11. *Cultural, Differences in Emotional Responses to Success and Failure* / M. Lewis, K. Takai-Kawakami, K. Kawakami, M. Sullivan. *International Journal of Behavioral Development*. 2010, Vol. 34, № 1, P. 53–61.
12. Featherstone, M. (1991). *The Body in Consumer Culture. The body. Social Process and Cultural Theory*. London. Sage, 1991, P. 170–196.

13. Gordon, M. (2005). *Supermarket kultury : Kultura globalna a tożsamość jednostki*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 2005. 302 s.
14. Gundle, S. (2008). *Glamour. A History*. Oxford : Oxford University Press, 2008. 464 p.

Procenko Olga Petrovna

Doctor of Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University “Kharkov Aviation Institute”
17, Chkalova str., Kharkov, Ukraine

Vasylieva Lydmila Anatoliivna

PhD in Philosophy, Assistant Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University “Kharkov Aviation Institute”
17, Chkalova str., Kharkov, Ukraine

**CULTURAL FORMS OF COMMUNICATION IN HUMAN SELF-SAVING
AND IMPROVEMENT OF HUMAN RELATIONS**

The relevance of the topic reveals in the effective realization of the professional intention of a modern person, for whom etiquette becomes a universal regulator of the external side of a deed and action, a way to organize social contacts. The article explores the place of moral norms and rules of etiquette in the culture of communication. In particular, it reveals their role in self-preservation and the improvement of relations with other people in the risk society. The purpose of the article is to identify and analyze such forms of communication that are becoming the main ones in the strategy of self-preservation of a person and society in modern risk-generating conditions. The research methodology is based on the generalization of theoretical studies of social philosophy regarding the sphere of moral norms and rules of etiquette in the culture of communication. Results. The historical and philosophical retrospective of moral, ethical and educational perspectives in separate conceptual constructions is revealed; the interpretation of the culture of behavior as an independent fact of human self-preservation in the value indicators of the modern communicative space is presented; the essence of the protective functions of cultural forms of behavior is substantiated through a comparative analysis of moral requirements and rules of etiquette in the public space of human relations. Etiquette behavior based on manners, and the external side of behavior as a whole, can be presented as a self-governing system, where there are no unambiguous dependencies and linear connections. It becomes an indicator of how, from the spontaneous, disparate, chaotic aspirations and impulses of individuals, a universal social consensus emerges, the communicative public unity, discipline that promotes human survival.

Key words: communication, morality, etiquette, man, self-preservation, improvement, publicity, success, risks, society, communication.

УДК 177.7

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-12>**Скляр Анна Владимировна**кандидат философских наук,
доцент кафедры философииДнепропетровского национального университета имени Олеся Гончара
пр. Гагарина 72, Днепр, Украина

ФИЛОСОФИЯ ЧЕЛОВЕЧНОСТИ КОНФУЦИЯ КАК ОСНОВНАЯ ИНТЕНЦИЯ БЛАГОРОДНОГО ЧЕЛОВЕКА

Актуальность проблемы. Анализ философских взглядов Конфуция не только помогает выявить неполноту бытия и зияющие пустоты в мировоззрении современного человека, но также порождает новые философские идеи для современного украинского общества. **Цель** – философская реконструкция концептов «человечность», «благородный человек» в творчестве Конфуция. **Методы и результаты исследования.** Методы: феноменологический, компаративный, герменевтический, структурный, анализ/синтез, индукция/дедукция. Результаты: концептуализированы понятия «человечность», «благородный человек», проведена корреляция между ними. 1. Человечность – это некая внутренняя интенция, направленная на выработку искренней доброжелательности, сострадания и любви к людям, особое духовное усилие человека, которое приводит к стремлению помочь окружению и заботиться о нем, видеть в каждом только благородное и лучшее. Она активизирует желание поделиться с людьми лучшим, включает в себя доброту, заботу, великодушие, сопереживание, ненасилие, искренность и честность. Человечный человек альтруистичен, не причиняет вреда, дорожит своим словом, требователен к себе, уступчив, мягок и справедлив, прощает и не осуждает людей, сострадателен, не акцентирует внимания на их недостатках. Человечность подразумевает внутреннюю силу, сильный дух, храбрость, спокойствие, уверенность, способность преодолевать трудности. Она есть путь к познанию истины, индивидуальное вопрошание бытия, возможность постоянного обнаружения в другом человеке Друга или Учителя. 2. Благородный человек – это справедливый, искренний, внимательный, щедрый, умный, беспристрастный, скромный индивид с чистой совестью и внутренней силой. Это храбрец, который отделился от «человека-массы» и стремится к индивидуальности, однако умеет со всеми находить общий язык. Он безмятежен, ценит силу слова, лишен грубости, избегает конфликтов, отвечает за свои слова, преодолевает трудности, не отчаивается, наделен твердостью и стойкостью духа, силой воли, величием. Благородный человек избегает наслаждений, стремится к знаниям, умело размышляет, избавлен от иллюзий, выполняет свои обязанности. Живет в осознанной гармонии, следует ритуалу, соблюдает сыновью почтительность, уважителен к людям, учтив, заботлив. Ему присущи сосредоточенность, осторожность, честность, праведность, милосердие, постоянство, терпеливость и спокойствие. 3. Человечность есть высшая мудрость. Благородный человек – это не обязательно тот, кто уже добился человечности, но если обретает ее, то не желает с ней расставаться. Главная его цель и смысл жизни – стремиться к достижению человечности, это самоисправление, самовоспитание, саморазвитие, самосовершенствование.

Ключевые слова: Конфуций, человечность, благородный человек, Луньюй, философия доброты, добро, гуманизм, альтруизм, этика, антропология.

Введение. Если мы попытаемся подобрать определенные ассоциации к содержанию понятия XXI в., то, наверняка, эту будут такие концепты, как «техника», «интернет», «виртуальность», «массмедиа», «гаджеты», «технологии» и так далее. Однако мало кто вспомнит о таких важных составляющих, как «человек», «индивидуальность», «личность». Скорее, это будут некие их симулякры: «селфи», «аватар», «никнейм»... Можно, перефразируя Конфуция, вопрошать – если человек уже не человек, какой же это человек? Индивид есть, личность также присутствует, есть и субъект... Но мы имеем все основания ставить некую метафизически-экзистенциальную проблему исчезновения Человека из современного мира.

Можем ли мы с уверенностью говорить о присутствии человечности в каждом из нас и в обществе в целом? И что есть человечность сама по себе? Резонно обратить свой взор на конфуцианство, которое полностью сконцентрировано на поддержании верховенства морали, где вся жизнь человека призвана быть неким моральным паломничеством. Философия Конфуция выдержала проверку временем и до сих пор остается актуальной во многих философских исследованиях. Чэнь Лай (ведущий исследователь конфуцианской мысли и истории китайской философии) считает, что конфуцианская мысль остается актуальной в современном мире, современная культура стимулирует и бросает вызов конфуцианской философии, идеологии и культуре, побуждая конфуцианство отвечать на эти вызовы и размышлять над ними. Чэнь Лай подчеркивает, что конфуцианское размышление о морали, политике и человеческой природе все еще играет важную роль и имеет огромное значение в современном мышлении. Один из основных тезисов исследователя состоит в том, что конфуцианские ценности и приоритеты во многом отличаются от западных, и первые могут быть дополнением к ограничениям и несоответствиям вторых [6].

Согласно Б. Расселу, в истории есть четыре великих человека: Будда, Иисус, Пифагор и Галилей. Профессор философии из Пекинского университета Чжунцзян Ван считает, что этот список не является полным без включения в него Конфуция, влияние которого сильно отразилось на китайской культуре: «В современную эпоху, когда мы работаем над возрождением взаимосвязи между философией и человеческой жизнью, нам необходимо не только подумать о том, как согласовать нынешнее философское мышление с обычной жизнью, но также нам нужно вернуться назад и выяснить, как древние философы справлялись с этой задачей» [8, с. 67]. В контексте этого Чжунцзян Ван выделяет двух главных философов древности – Конфуция и Сократа. Таким образом, возможно, именно сейчас пришло время переосмыслить и возродить моральные идеалы прошлого. И выявить, какими качествами должен быть наделен идеальный человек для обеспечения блага государства и общества.

Цель и задачи. Цель данной работы – философская реконструкция концептов «человечность» и «благородный человек» в творчестве Конфуция. Задачи: 1. Концептуализировать понятие «человечности», выявить ее основные составляющие. 2. Определить понятие «благородный человек», раскрыть качества, которыми он обладает. 3. Провести корреляцию между понятиями Конфуция «человечный» и «благородный».

Методы исследования. Видение автора базируется на идеях классического конфуцианства, в частности на ключевом тексте Кун Цзы «Лунь Юй» («Беседы и суждения»). На основе этой работы с помощью герменевтического метода созданы новые интерпретации, он используется для толкования и понимания смысла, который Конфуций вложил в идею благородного человека. Феноменологический метод дал возможность определить основные понятия данного исследования – «человечный» и «благородный», а компаративный метод позволил их сравнить. Структурный подход обеспечил системность этой статьи, позволил провести классификацию и выделить отдельные элементы концепта благородного человека. Также использовались такие общенаучные методы, как анализ и синтез, индукция и дедукция, которые способствовали объективности, достоверности и целостности этого исследования. Они помогли представить последовательное изложение авторской точки зрения, проследить важные причинно-следственные связи, изучить отдельные высказывания Конфуция и обобщить их на уровне философских концепций.

Результаты. Исследователь Сигэки Каидзука, автор книги «Конфуций. Первый учитель Поднебесной» [4] подчеркивает, что создателем концепции *человечности* стал именно Конфуций. Понятие «человечности» как самой главной добродетели в философии Конфуция неразрывно связано с его принципом гуманности «жэнь», то есть с необходимостью следования долгу, справедливости, добру, любви к миру и к людям. Сам Конфуций был преисполнен веры в человечность [1, с. 47], но говорил о себе скромно: «Разве посмею я претендовать на то, что обладаю высшей мудростью и человечностью? Но я стремлюсь к ним ненасытно» [1, с. 52]. В. Малявин отмечает, что этот иероглиф «жэнь» включает в себя два символа-знака: «человек»

и «два», таким образом «он обозначал отношения между людьми, нечто междуличное, чем в китайской традиции и считалось подлинное бытие человека» [2]. Конфуций подчеркивал, что человечность представляет для людей даже более высокую важность и ценность, нежели вода с огнем [1, с. 103], «прекрасно там, где человечность», «кто человечен, для того человечность – наслаждение», «кому приятна человечность, того не превзойти» [1, с. 30–31]. Итак, рассмотрим более детально основные составляющие понятия человечности:

1. Любовь к людям: доброта, забота, сострадание, великодушие, ненасилие, отсутствие причинения вреда другому, жертвенность, альтруизм, помощь. Любовь к людям – один из самых важных ответов Конфуция на вопрос, что же такое человечность. Китайский мыслитель, еще задолго до И. Канта, формулирует свой категорический императив, золотое правило нравственности, называя его состраданием, единственным словом, которым можно всегда руководствоваться и за которым можно «следовать всю жизнь»: «Чего себе не пожелаешь, того не делай и другим» [1, с. 102], «не делают другим того, что не хотят себе» [1, с. 75], «не хочу делать другим то, чего я не хочу, чтобы другие делали мне» [1, с. 37]. Таким образом, уже благодаря первому пункту мы обнаруживаем, что критерий истины находится в глубине души человека. Важен личный пример для подражания: «когда ведешь себя правильно, то за тобой пойдут и без приказа; когда же ведешь себя неправильно, то не послушают, хоть и прикажешь» [1, с. 82]. Конфуций постоянно настаивает на требовательности человека к самому себе и снисходительности к окружению, «великодушие покоряет всех» [1, с. 110; с. 125]. Человек не должен судить других людей, необходимо учиться на чужих ошибках, самому становиться лучше: «встретив достойного человека, стремитесь с ним сравняться; встретив недостойного, вникайте внутрь себя» [1, с. 33]. Необходимо подражать достойным и правильно поступающим людям и находить в себе то, что может быть замаскировано проекцией – психологическим механизмом защиты. Из-за проекции человек зачастую приписывает другим людям свои недостатки, поэтому любое неправильное поведение другого человека – это знак заглянуть глубже в себя и исправить что-то в себе самом.

Человечность подразумевает ненасилие. Насилие – это «требовать исполнения, не предупредив заранее» [1, с. 126], жестокость – это «казнить тех, кого не наставляли» [1, с. 126]. Наносить ущерб – это «медлить с приказом и при этом добиваться срочности» [1, с. 126]. Наоборот, важно «благодетельствовать народу» и «всем помочь» [1, с. 46]. Человечность как любовь к людям подразумевает усмотрение в людях только благородного и лучшего, обнаруживает возможность чему-то научиться у другого человека, найти в нем «наставника», выбрать «то, что есть в них хорошего», следовать этому [1, с. 50]. Человечность дает возможность не акцентировать внимания на недостатках Другого, попросту закрывать на них глаза. Конфуций говорит и о важности прощения: «Я одобряю его очищение без поручительства за то, что было сделано им в прошлом» [1, с. 51], «к человеку не будут относиться плохо, если он забудет все плохое» [1, с. 39]. Общение с другими людьми словно лишает человека времени – он не должен таить злобу на них за какие-то деяния в прошлом и не должен излишне много ожидать от них каких-то благ в будущем. Есть настоящий момент присутствия и осознанности, который должен быть посвящен оказанию всевозможных благ и искренней помощи другим: «помоги соседям, землякам» [1, с. 41], «кто человечен, тот дает другим опору, желая сам ее иметь, и помогает им достичь успеха, желая сам его достигнуть» [1, с. 46]. Когда люди все свои действия обуславливают только лишь выгодой для самих себя, то «множат злобу» [1, с. 32]. Человечность также подразумевает и альтруизм, способность в ситуациях опасности пожертвовать собой. Мы не можем назвать человечным того, кто пойдет на то, чтобы нанести кому-то вред ради сохранения своей жизни. Но можно считать человечными тех людей, которые осмелятся «пожертвовать собой, чтобы до конца быть человечными» [1, с. 99].

Спорным остается следующее высказывание Конфуция: «Лишь тот, кто человечен, умеет и любить людей, и испытывать к ним отвращение» [1, с. 30]. Можно сказать, что это может быть некое повеление любить людей, несмотря на их погрешности и недостатки, то есть понимание всей их неидеальной человеческой природы, ощущение омерзения, а возможно и презрения,

но все равно переживание к ним симпатии. Конфуций пишет о том, что людей, лишенных человечности, не стоит ненавидеть, иначе «быть смуте» [1, с. 55], люди должны быть «полны любви ко всем, но близки с теми, в ком есть человечность» [1, с. 18].

2. *Искренность и честность.* Человечность подразумевает искренность проявления чувств, без лести и обмана. Конфуций настаивает на том, что необходимо «честно поступать с друзьями» [1, с. 85], в этом также состоит суть человечности, которая «бесхитростна» [1, с. 87], она «редко сочетается с искусными речами и умильным выражением лица» [1, с. 17]. Философ выступает против клеветы: не может считаться добродетельным тот, кто распространяет слухи [1, с. 112], а также против лести, которая является «жертвоприношением чужому духу» [1, с. 25]: «если я хвалил, то лишь того, кто был испытан» [1, с. 102]. Конфуций настаивает: «Будь глубоко правдив» [1, с. 55], доверие у людей пробуждает правдивость [1, с. 110; с. 125] и искренность в общении, человек всегда будет иметь возможность выполнить свое обещание, «если в искренности близок справедливости» [1, с. 19]. Он сможет проявить себя, только если его «речи честны и правдивы, а поступки благородны и исполнены почтительности» [1, с. 98].

3. *Сыновья почтительность, дружба и семья.* В обществе тогда процветает человечность, когда «благородный муж привязан душой к близким» [1, с. 53], «сыновья почтительность и послушание старшим – не в них ли коренится человечность?» [1, с. 17]. Уважение по отношению к старшим родственникам и родителям, трепет перед их мудростью и восхищение их опытом прожитых лет, желание быть с ними рядом и забота – все это способствует укреплению человечности в обществе. Однако здесь важны не просто нравственность и доброта как отдельные качества, присущие человеку, а именно надлежащее отношение к людям. Принцип «сяо» неотделим от китайской традиции. Возможно, именно благодаря этому в Китае и происходит такой технический прогресс, и существует знаменитая деревня долгожителей (где люди живут более 100 лет). Здесь пенсионеры имеют возможность с легкостью объездить весь мир и выглядят счастливыми, бодрыми, обеспеченными и здоровыми. Однако Дебора Соммер отмечает, что многие другие ценности встречаются в трактате «Лунь Юй» гораздо чаще, чем сыновья почтительность (сяо), которая появляется всего в 14 высказываниях, а поиск всех дополнительных отрывков, касающихся семейных отношений любого рода, дает только около 36 изречений [7]. Тем не менее, искреннее желание прислушаться к совету и следовать правилам мудрого правителя/наставника/начальника – это ли не успех любого государства/дела/компании? Сыновья почтительность, прежде всего, борется с гордыней человека, с его пустым самовозвеличиванием, желанием поставить себя выше других; озлобленность – это не что иное, как горделивость [1, с. 113]. «Если твоя опора тот, кто на самом деле тебе близок, то можешь ему подчиниться», подчеркивает Конфуций [1, с. 19]. Философ отмечает, что человечность можно обрести и утвердить через дружбу [1, с. 80], то есть развивая доброе и искреннее отношение к другому человеку, воспринимая его не как врага, а видя в нем, прежде всего, друга. Важно поддерживать дружбу с людьми, которые уже обрели человечность, и поучаться у них ей: «Служи лишь наиболее достойным из ее сановников и веди дружбу с ее самыми человечными мужами» [1, с. 99]. Если человек не общается с достойными людьми, он может «упустить таланты» и растратить свои «слова напрасно» [1, с. 99].

4. *Молчание и ценность слова.* Человечный человек не тратит лишних слов, не говорит пустого и лишнего. Кто «говорит с трудом, тот близок к человечности» [1, с. 87], подчеркивает Конфуций. Человечность сохраняет истинное: «Утратят непременно, даже если обретут, то, для чего ума хватает, но человечности, чтобы хранить, недостает» [1, с. 103]. Глупость – это прямота и лживость [1, с. 113], умный человек «не тратит слов напрасно» [1, с. 99], «искусной речью затемняют добродетель» [1, с. 102]. Конфуций заявлял о своем желании молчать и ничего не говорить, объясняя это тем, что даже Небо молчит («а говорит ли Небо что-нибудь?» [1, с. 113]), тем не менее, рождается бытие, жизнь идет своим чередом, сменяются сезоны года.

5. *Спокойствие, отсутствие тревоги, удовлетворенность тем, что есть.* Человечный человек «погружен в покой» [1, с. 45], «не тревожится» [1, с. 62, 93]. Человечность подразумевает принятие мира без излишней эмоциональности и беспокойства. На все воля Неба, главное,

что должен сделать человек, – самосовершенствоваться, реализовывать, менять себя. А зачем же тогда нужны переживания? Они становятся бессмысленны, когда не ищешь причину всех бедствий в других. Если оставаться верным самому себе, своим идеалам и принципам, своему пути, то можно сохранять спокойствие и гармонию. Сам Конфуций всегда был полон покоя [1, с. 53] и его радовала беспристрастность [1, с. 125], а также умеренность и простота: «Живу на отрубях с водой, сплю, подложив ладошку вместо изголовья [1, с. 49]. Однако важно придерживаться золотой «незыблемой» середины, как наивысшей добродетели [1, с. 46], которая поможет избежать крайностей.

6. *Следование ритуалам (ли)*. Конфуций настаивал на важности того, чтобы «обратиться к ритуалу» [1, с. 74], то есть к неким правилам поведения, особому этикету и гармоничной наполненности каждого жеста и движения, осознанности каждого момента жизни. Например, «благоговейно относиться к делу» [1, с. 85], «держаться с почитательностью дома» [1, с. 85], ведь почитательность «не навлекает унижений» [1, с. 110]. Человечность, объясняет Конфуций, это когда «ведут себя на людях так, словно вышли встретить важную персону, руководят народом так, словно совершают важный жертвенный обряд» [1, с. 75]. Великий правитель тот, который «повелевает подданными, соблюдая ритуал» [1, с. 19; с. 32], благодаря этому он может избежать поражений, затруднений и стыда, добро вознаграждается: «если править на основе добродетели, улаживать по ритуалу, народ не только устыдится, но и выразит покорность» [1, с. 21]. Таким образом, идеальное управление государством включает мягкость, справедливость, уступчивость, доброту (которая «дает возможность повелевать людьми» [1, с. 110]). Все эти качества проявляются в гармоничных движениях, мудрых мыслях, правильных поступках правителя, который не отступает от справедливых правил ритуала. Конфуций пишет: «Князь Столп благодаря усилиям Гуань Чжуна, а не с помощью оружия, девять раз объединял правителей уделов». Кто сравнится «с ним по человечности?» [1, с. 91].

Мыслитель подчеркивал величайшую ценность и важность гармонии в исполнении ритуала, однако сама лишь гармония без ритуала бесполезна [1, с. 19]. Точно так же бесполезны ритуалы без проявления человечности [1, с. 25]. Современный исследователь М. Блюменкранц пишет, что должна присутствовать ритуальная гармония и выверенность не только каждого движения, речи, но также и мысли: «Сущность ритуала для Конфуция – это музыкальная настроенность души на глубину жизни. Каждый фрагмент человеческого существования должен репродуцировать целостность бытия» [3, с. 10]. Поэтому для культивирования человечности необходимо всегда следовать нормам ритуала, который пронизан сакральной наполненностью, приводит людей к гармонии и согласию, воспитывает человечность.

7. *Внутренняя сила, храбрость, способность преодолевать трудности*. Человечностью наделен тот, кто предпочитает трудность успеху и «рад горам» [1, с. 45], то есть полон сил преодолевать их как некое препятствие, которое возникает в его жизни. Он устойчив, «тверд, решителен» [1, с. 87], «непреренно храбр» [1, с. 88], однако не всякий храбрый может быть человечен. Это человек, для которого испытания не являются мучениями, он не делает из них трагедии, а с легкостью преодолевает, шаг за шагом. Внутренняя сила подразумевает сильный дух, который не может быть сломлен преградами судьбы. Трусость, с точки зрения Конфуция, есть отсутствие действий, когда можно поступить справедливо [1, с. 25].

8. *Вопрошание бытия, стремление к знаниям, путь к познанию истины*. Конфуций подчеркивал, что к глупости приводит стремление к человечности без желания учиться, а к дерзости – стремление показать свой ум без желания учиться [1, с. 111], таким образом, «напрасно обучение без мысли, опасна мысль без обучения» [1, с. 23]. Конфуций с горечью отмечает, что ранее люди учились для того, чтобы себя улучшить, а сейчас учатся для того, чтобы вызывать симпатию у окружающих и понравится им [1, с. 94]. Научиться можно всему, сметливость «позволяет достигать успеха» [1, с. 110, 125], человек приобретает некую уверенность: «знающий не сомневается» [1, с. 62, 93]. Однако обучение выступает не просто как приобретение знаний, а как моральное обязательство: это самоисправление, самовоспитание, саморазвитие, развитие характера. «Не радостно ль учиться и постоянно добиваться совершенства?» [1, с. 17].

Каждый учится быть человечным на протяжении всей жизни. Знание – это «следовать долгу пред людьми» [1, с. 45]. Важно обучаться человечности, учиться делиться лучшим, что есть у человека. Тот, кто любит учиться, каждый день «сознает свои несовершенства и каждый месяц восстанавливает в памяти все то, чему научен» [1, с. 120]. Конфуций расстраивался, когда «не уясняют то, что учат» [1, с. 47].

Цель человечности – это достижение истины, обучение есть некое исследование и раскрытие мира. «Ученость, твердость устремлений, пылливость, озабоченность всем близким – в этом состоит человечность» [1, с. 120]. Мыслитель настаивал на важности обучения в течение всей жизни человека, на повторении изученного: «люби учиться» [1, с. 55], «учиться ненасытно» [1, с. 47], «учись в свободное от службы время» [1, с. 121]. Важно, чтобы обучение сопровождалось чувством радости и удовольствия.

Итак, «устремленность к человечности освобождает от всего дурного» [1, с. 31], мудрому человеку человечность приносит пользу [1, с. 30]. К сожалению, это качество не является постоянным, Конфуций отмечал, что у некоторых людей «ее хватает лишь на день или месяц» [1, с. 42]. Однако любой человек может обрести человечность, стоит ему лишь направиться к ней: «едва к ней устремлюсь, она ко мне приходит» [1, с. 51], каждый может хотя бы один день стремиться и «стараться быть человечным», «я не встречал людей, которым не хватало бы для этого их сил» [1, с. 31]. Как подчеркивает В. Малявин, человечность – это погружение в глубины своего личного морального опыта, «путь человека от себя к себе», «путь опрозрачивания человека, благодаря которому выявляется Великий Кристалл бытия» [2]. Сигэки Каидзука отождествляет термины «человечность» и «взаимность», определяет это понятие как постижение себя членом социума, «способность проецировать свои чувства на других и ставить себя на место других», «пробуждение человека к бытию в обществе» [4].

Благородный человек – это не тот, который с рождения получил свой титул, статус и обладает некими высокими привилегиями, а тот, кто постоянно стремится к моральному совершенствованию, сохраняет последовательность своих нравственных действий в любых ситуациях. Итак, какие же качества в нем присутствуют?

1. *Постоянство, молчание, спокойствие и беспристрастность.* Благородный муж лишен грубости [1, с. 60] и пристрастности [1, с. 51, 23], безмятежен, наделен спокойствием, не отчаивается, не ругает свою судьбу, спокойно относиться к непониманию со стороны других людей, не поддается угнетению печалей [1, с. 53], «ничем не дорожит и не пренебрегает» [1, с. 32]. Он избегает ссор [1, с. 107] и гнева, всегда предполагает его негативные последствия [1, с. 108]. Такой человек неизменно беспристрастен [1, с. 101] и благодаря этому он совершает меньше ошибок в своей жизни [1, с. 34]. Именно страсти приводят к ошибочным действиям, мыслям, поступкам: скажи мне, из-за чего ты переживаешь, какие страсти тобой одолевают, и я скажу, какие ошибки ты совершишь [1, с. 31]. Поэтому благородный человек ценит силу слова, не разрешает себе быть невнимательным и неаккуратным в речи, «стыдится много говорить» [1, с. 93]. Конфуций предостерегает: «Следует быть осторожным в том, что говоришь» [1, с. 23, 124], не будь уверен в истинности своих слов, ведь даже древние люди отдавали предпочтение молчанию, «стыдясь, что могут не поспеть за словом» [1, с. 34]. Мыслитель подчеркивает, что не уйдет от ненависти тот, «кто ищет в бойком языке свою защиту» [1, с. 35], поэтому спокойствие человек обретает тогда, когда его «редко обвиняют за слова» [1, с. 23]. Именно через речь благородный человек являет «свою мудрость или глупость, стоит ему только обронить какое-нибудь слово» [1, с. 124]. Однако важно не то, что именно благородный человек говорит, имеет значение то, что он делает: «стремится говорить безыскусно, а действовать искусно» [1, с. 34], отвечает за свои слова: «видит в слове дело, а после – сказанному следует» [1, с. 23].

2. *Внутренняя сила, храбрость, твердость и стойкость духа, сила воли, способность преодолевать трудности, строгость, смелость.* Такой человек бесстрашен, готов принять всевозможные удары судьбы, не пасует перед трудностями, «в нужде не отступает» [1, с. 98], «лишен тревоги и боязни» [1, с. 75], «его мысль не уклоняется» [1, с. 20]. Он терпелив, потому

что «небольшое нетерпение может помешать великим замыслам» [1, с. 102]. Для благородного человека важно не терять самого себя и своего достоинства. То есть это некая «величавость без высокомерия», величие души и твердость духа, «не смеет проявить пренебрежение» [1, с. 125–126]. Он никогда не становится распушенным, «тверд в принципах, но не упрям» [1, с. 104], поэтому не любит тех людей, которые упрямы и решительны» [1, с. 115]. Он имеет внушительный внешний вид, которым достигает расположение и благосклонность окружающих, может заставить людей сделать что-то, что в их силах, они не разозлятся на него за это. Внешне он внушает уважение, выглядит грозным, но не свирепым, «его взор полон достоинства, он так внушителен, что люди, глядя на него, испытывают трепет» [1, с. 125] и доверяют ему благодаря его серьезности [1, с. 54], «предстает ласковым, а его речи отличает строгость» [1, с. 120]. Ведь при отсутствии строгости такой человек лишен «внушительности» и «нетверд в учении» [1, с. 18].

3. *Ум, умелое размышление, избавление от иллюзий, ошибочных этических убеждений и действий. Справедливость:* с помощью ритуалов она воплощается в поступках, благодаря смирению – проявляется, содействием искренности человек добивается в ней совершенства. Конфуций пишет, что благородный муж до того, как что-то получить, «думает о справедливости» [1, с. 108], «больше всего ценит справедливость» [1, с. 114], «постигает справедливость» [1, с. 33], «любит справедливость» [1, с. 79], «следует тому, что справедливо» [1, с. 32]. Такой человек справедливо относится к другим людям: «не возвышает никого за речи, но не отвергает и речей из-за того, кто их говорит» [1, с. 101], «не ищет в ком-либо одном всех достоинств» [1, с. 118], «чтит достойных людей и терпимо относится ко всем другим, хвалит хороших людей и жалеет неумелых» [1, с. 119]. Благородный человек справедлив к своим ошибочным действиям, является строгим судьей своим поступкам и словам, поэтому не надеется на милость и «предпочитает быть наказанным» [1, с. 32]. Конфуций считал, что невозможно встретить человека «совершенной мудрости», но «если удалось бы встретиться с благородным мужем, то этого было бы достаточно» [1, с. 50]. Благородный человек стремится к знаниям: «ты будь, как благородный муж, ученым» [1, с. 43], «сделать из него глупца нельзя» [1, с. 45].

4. *Искренность, честность и щедрость души: милосердие, забота, внимание.* Благородный муж «избегает жадности» [1, с. 107], «откуда может взяться жадность?» [1, с. 125], «его желания несовместимы с жадностью». Заносчивость и скупость полностью обесценивают все добродетели человека [1, с. 55]. Такой человек заботлив и вызывает доверие, ему «мы можем верить сироту, судьбу страны» [1, с. 54]. Он оказывает «милость, не требующую расходов», то есть использует все то, что приносит людям выгоду [1, с. 125], требует от других только то, они могут дать. У благородного человека искреннее сердце, чистая совесть, даже пребывая долгое время в трудных и сложных обстоятельствах, он никогда «не забывает своих обещаний» [1, с. 90], «в речах, их тоне избегает пошлости и фальши» [1, с. 54], «бесхитростен и прям» [1, с. 79]. Такой человек сразу чувствует и раскрывает «обман и недоверие» [1, с. 94]. Он возмущен теми людьми, которые распускают сплетни и бранят тех, кто находится выше них [1, с. 115]. Конфуций подчеркивает: «Главное – будь честен и правдив», и даже если совершил ошибки, – не бойся их исправить [1, с. 18].

5. *Самосовершенствование, требовательность и взыскательность к себе, а не другим. Верность и следование Пути, что дает возможность проникнуться любовью к людям, некое моральное обязательство, долг, праведность.* Благородный человек стремится быть безукоризненным в своих поступках и «печалится о своем несовершенстве» [1, с. 101]. Конфуций настаивает, чтобы такой человек с благоговением и трепетом совершенствовал себя, дабы «обеспечить благоденствие других», «обеспечить благоденствие народа» [1, с. 96–97]. Самосовершенствование и глубинная саморефлексия каждого отдельного человека приводят к благу всего общества. Как отмечает Чжунцзян Ван, «саморефлексия человека – это проявление его моральной автономии» [8]. Человек должен проявлять и реализовывать себя в этом мире, а для этого ему необходимо быть требовательным к самому себе. Конфуций расстраивался, когда «не улучшают нравы», «зная долг, не могут ему следовать и не способны устранить порок»

[1, с. 47]. Благородного человека «нельзя склонить к измене долгу» [1, с. 54]. Не может быть благородным тот человек, который удовлетворяет только лишь свои низменные материальные и физические потребности. Он должен вкладывать силы в реализацию своего Пути. Конфуций пишет: «Трудно, когда не находят применения своему сердцу, проводя все дни в чревоугодии!» [1, с. 114]. Отказ от своих устремлений приводит к личному позору человека [1, с. 118]. Благородный человек «стремиться лишь к пути», «тревожится об обретении пути» [1, с. 103], который дает возможность проникнуться любовью к людям [1, с. 110].

б. Скромность и индивидуальность. Даже если благородный человек осознает, что он лучше других, и понимает, что превосходит их в чем-то, он никогда этого не скажет и не покажет, он не выделяет свое превосходство. Это скромный человек, который «не печалится о том, что неизвестен людям» [1, с. 101], избегает наслаждений [1, с. 107], не переживает из-за своего финансового положения [1, с. 103]. Благородный человек откажется от славы, популярности и большого количества денег, если они приобретены обманным путем. Даже если он будет испытывать всевозможные унижения, бедность и нищету, то не откажется от них, пусть даже они и незаслуженны [1, с. 31]. Более того, он стремится к тому, «чтобы поставить себя ниже других» [1, с. 79], и не желает ни с кем соперничать и соревноваться: «ни в чем не состязается, но если вынужден, то разве что в стрельбе из лука» [1, с. 26]. Это человек, который отделился от «человека-массы» и стремится к индивидуальности, однако умеет со всеми находить общий язык.

7. Внимательность, сосредоточенность, осознанность и осторожность. Благородный человек «участлив» [1, с. 23], «когда глядит, то думает, ясно ли увидел; а слышит – думает, верно ли услышал; он думает, ласково ли выражение его лица, почтительны ли его манеры, искренна ли речь, благоговейно ли отношение к делу; при сомнении думает о том, чтоб посоветоваться» [1, с. 107–108]. Хоть такой человек и «готов идти на смерть, но он не может гибнуть безрассудно» [1, с. 45]. Он полностью осознает настоящий момент, свои обязанности и уважает то, что происходит вокруг него, «вникает в то, что люди ему говорят, и изучает выражение их лиц» [1, с. 79]. Такая концентрация и внимательность способствуют тому, чтобы благородный человек не сбился и не сдался на полпути. Конфуций подчеркивает, что человеку необходимо больше слушать и воспринимать, проясняя непонятое, ему необходимо с осторожностью говорить и действовать, больше наблюдать [1, с. 23]. Ч. Тан в статье «Внимательность и мораль: образовательные идеи Конфуция» [5] опирается на идею Конфуция об уважительном внимании, то есть таком внимании, когда человек делает все для того, чтобы постоянно проявлять сочувствие и почтение по отношению к другим людям. Уважительное внимание – это полное, ориентированное на человечество, внимание к другим людям. Оно может побудить каждого выйти за рамки личных интересов и продемонстрировать почтение, сочувствие и любовь к другим. Чтобы конкретизировать реализацию концепции осознанности Конфуция, Ч. Тан в качестве примера использует нынешнюю пандемию коронавируса. Ответ Конфуция на нее состоит в том, чтобы каждый человек отстаивал осознанность как уважение, внимательность полезна как механизм преодоления стресса во время кризиса. Однако уважительное внимание – очень редкое качество, оно есть антитеза современному деланному вниманию, имитации внимания.

8. Следование ритуалу, гармония, учтивость, верность обрядам, сыновья почтительность, дружба, человеколюбие. В. Малявин отмечает, что человек в философии Конфуция – это «ритуальное существо» [2]. Внешность и манеры благородного человека далеки «от грубости и небрежения» [1, с. 54], вызывают возмущение те, «кто, отличаясь смелостью, не соблюдают ритуала» [1, с. 115]. Благородный человек старательно следует ритуалу, живет в гармонии, уважителен и почтителен к людям, заботиться о своей семье, «заботится о корне; когда заложен корень, то рождается и путь» [1, с. 17]. Он направлен на людей: «не относится пренебрежительно к своим родным, не вынуждает сановников роптать на то, что их не слушают; не отвергает старых друзей» [1, с. 118]. Однако «благородный муж не инструмент» [1, с. 22], а скорее драгоценный жезл, им нельзя повелевать как вещью, его нельзя использовать как средство, только лишь как цель (в кантианском понимании).

Можно было бы говорить о том, что благородному мужу априори присуща человечность, он слит с человечностью, однако Конфуций отмечает: «Бывает, благородный муж – и нет в нем человечности» [1, с. 89]. Поэтому благородный человек – это не обязательно тот, кто уже добился человечности. В другом месте своей работы философ пишет о том, что такой человек постоянно пребывает с человечностью, не разлучается с ней даже во время принятия пищи: «Он непременно с ней, когда спешит, и непременно с ней, когда находится в опасности» [1, с. 31]. Поэтому цель благородного человека (как антипод «мелкого/малого человека») – пребывать в высшем благе, то есть «стремиться к добродетели» [1, с. 32], достигать человечности, наполняться ею, развивать человеколюбие. Он «стремится к человечности и добивается ее» [1, с. 125], «как может благородный муж добиться имени, если отвергнет человечность?» [1, с. 31]. Важно практиковать человечность, так воспитывать свой характер, чтобы проявить все ее составляющие. Однако даже Конфуций говорил о том, что «в учености я, может быть, не уступлю другим, но в том, чтоб лично стать на деле благородным мужем, я не достиг еще успеха» [1, с. 52].

Выводы. Цель данной работы предполагала определенные задачи, которые были решены в данном исследовании:

1. Концептуализировано понятие «человечности», выявлены ее основные составляющие. **Человечность** – это некая внутренняя интенция, направленная на выработку искренней доброжелательности, сострадания и любви к людям, особое духовное усилие человека, которое приводит к стремлению помогать своему окружению и заботиться о нем, видеть в каждом только благородное и лучшее. Она активизирует желание поделиться с людьми самым лучшим, включает в себя доброту, заботу, великодушие, сопереживание, ненасилие, искренность и честность. Человечный человек не тратит лишних слов, не говорит пустого и лишнего, он ценит молчание, дорожит своим словом, никогда не причинит вреда Другому, способен проявлять альтруизм, уступчивость и жертвенность, требователен к себе, мягок и справедлив к окружающим, сострадателен, не акцентирует внимания на их недостатках, прощает и не осуждает людей. Человечность подразумевает внутреннюю силу, уверенность, храбрость, способность преодолевать трудности, спокойствие, отсутствие тревоги, удовлетворенность тем, что есть, сильный дух. Человечность есть путь к познанию истины, индивидуальное вопрошание бытия, возможность обнаружения в другом человеке Учителя. Стремление к знаниям и обучение выступает как важное моральное обязательство: это самоисправление, самовоспитание, саморазвитие, самосовершенствование. Для культивирования человечности необходимо следовать ритуалу, который пронизан гармонией и сакральной наполненностью, а также не забывать о сыновней почтительности и дружбе как подобающему отношению к людям, то есть развивая доброе и искреннее отношение к другому человеку, воспринимая его не как врага, а видя в нем, прежде всего, Друга или Учителя.

2. Определено понятие «благородный человек», раскрыты качества, которые в нем присутствуют. **Благородный человек** – это справедливый, искренний, внимательный, щедрый, умный, беспристрастный, скромный индивид с чистой совестью и внутренней силой. Это храбрый человек, который отделился от «человека-массы» и стремится к индивидуальности, однако умеет со всеми находить общий язык. Он безмятежен, терпелив, постоянен, спокоен, молчалив, ценит силу слова, лишен грубости, избегает конфликтов, отвечает за свои слова. Требователен и взыскателен к себе, а не к другим людям. Такой человек способен преодолевать трудности и не отчаиваться, всегда принимает свою судьбу, наделен твердостью и стойкостью духа, силой воли, строгостью, смелостью, величием. Он следует Пути как некоему моральному обязательству, долгу, а это дает ему возможность проникнуться любовью к людям. Благородный человек избегает наслаждений, стремится к знаниям, умело размышляет, избавлен от иллюзий и ошибочных этических убеждений и действий. Он полностью осознает настоящий момент, свои обязанности и уважает то, что происходит вокруг него. Живет в гармонии, следует ритуалу, соблюдает сыновью почтительность, уважителен к людям, учтив, заботлив и добродетелен. Ему присущи сосредоточенность, осторожность, честность, праведность, милосердие.

3. Проведена кореляція між поняттями Конфуція «человечный» і «благородный». Человечность єсть высшая мудрость. Благородный человек – це не обов'язково той, хто уже добився человечности, але якщо вже отримав її, то не хоче розставатися. Головна мета і сенс життя благородного человека – прагнути до досягнення человечности, а вона універсальна на всі часи.

В статті була проведена реконструкція філософських поглядів Конфуція, яка не тільки допомагає виявити неповноту буття і зияючі порожнечі в світогляді сучасного человека, але також здатна породити нові філософські ідеї і нову мудрость для сучасного українського общества. Якщо слідувати ідеям класического конфуціанства, то саме держава повинно створювати сприятливу економічну, соціальну і інституціональну середу, в якій люди можуть повністю реалізовувати добродетелі человечности, прагнути до мудрости на шляху до досягнення ідеала благородного человека. Человек вправі вимагати кращої життя від своїх правителів. Однак тільки від самого человека залежить, чи буде його життя і поведінка відповідати моральним ідеалам, сприяючи тим самим становленню благополуччя в общества. В дослідженні було продемонстровано, що філософія человечности Конфуція є основною інтенцією благородного человека, який призначений слідувати принципам гуманности і розвивати свою человечность, адже це призведе до зміцненню інституту сім'ї і буде сприяти становленню гармонії в державі і общества, що в результаті принесе суб'єкту краще життя. Конфуціанство – це постійна моральна боротьба, яка дає человеку можливість бути кращою версією самого себе. Найновіші дослідження демонструють застосування цих поглядів в реальному житті.

Список использованных источников

1. Конфуций. Луньюй. *Уроки мудрости* : сочинения / Конфуций. Москва ; Харьков : Эксмо ; Фолио, 2007. С. 15–126.
2. Малявин В. Конфуций. Москва : Молодая гвардия, 2007. 356 с. URL: <http://flibusta.is/b/189831/read> (дата обращения: 10.09.2020).
3. Блюменкранц М. Конфуций: вчера и сегодня. *Уроки мудрости* : сочинения / Конфуций. Москва ; Харьков : Эксмо ; Фолио, 2007. С. 5–14.
4. Кайдзука Сигэки. Конфуций. Первый учитель Поднебесной. Москва : ЗАО «Издательство Центрполиграф», 2007. 269 с. URL: <http://flibusta.is/b/231790/read> (дата обращения: 17.09.2020).
5. Tan Charlene. Mindfulness and morality : Educational insights from Confucius. *Journal of Moral Education*. 2020. 19 Jun 2020. P. 1–12. DOI: 10.1080/03057240.2020.1779045.
6. Chen Lai. Confucius and the Modern World. Routledge Studies in Contemporary Chinese Philosophy. New York : Routledge, 2018. 198 p.
7. Sommer Deborah. Understanding the Analects of Confucius: A New Translation of Lunyu with Annotations. *Journal of Chinese Philosophy*. 2020. Vol. 47. Iss. 1–2. P. 123–126. DOI: 10.1111/1540-6253.12400.
8. Wang Zhongjiang. Confucius' Life Experience, Idea of Happiness, and Moral Autonomy: A Study on Qiong Da Yi Shi “窮達以時” and other Literatures. *Journal of Chinese Philosophy*. 2020. Vol. 47. Iss. 1–2. P. 66–83. DOI: 10.1111/1540-6253.12317.

References

1. Konfucij. (2007). Lun'juj. [The Analects. Lunyu]. *Konfucij. Uroki mudrosti: Sochinenija*. Moscow: Eksmo; Kharkiv: Folio. Pages 15–126.
2. Maljavin, V.V. (2007). Konfucij [Confucius]. Moscow: Molodaja gvardija. 356 p. Retrieved from: <http://flibusta.is/b/189831/read>
3. Bljumenkranc, M.A. (2007). Konfucij: vchera i segodnja. [Confucius: yesterday and today]. *Konfucij. Uroki mudrosti: Sochinenija*. Moscow: Eksmo; Kharkiv: Folio. Pages 5–14.
4. Kaidzuka, Sigjeki. (2007). Konfucij. Pervyj uchitel' Podnebesnoj. [Confucius. The first teacher of the Middle Kingdom]. Moscow: ZAO Izdatel'stvo Centrpoligraf. 269 p. Retrieved from: <http://flibusta.is/b/231790/read>

5. Tan, C. (2020). Mindfulness and morality: Educational insights from Confucius. *Journal of Moral Education*, 19 Jun 2020, 1–12. doi: 10.1080/03057240.2020.1779045
6. Chen, L. (2018). Confucius and the Modern World. Routledge Studies in Contemporary Chinese Philosophy. New York: Routledge, 198 p.
7. Sommer, D. (2020). Understanding the Analects of Confucius: A New Translation of Lunyu with Annotations. *Journal of Chinese Philosophy*, 47 (1–2), 123–126. doi: 10.1111/1540-6253.12400
8. Wang, Z. (2020). Confucius' Life Experience, Idea of Happiness, and Moral Autonomy: A Study on *Qiong Da Yi Shi* “窮達以時” and other Literatures. *Journal of Chinese Philosophy*, 47 (1–2), 66–83. DOI: 10.1111/1540-6253.12317

Скляр Анна Володимирівна

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

пр. Гагаріна 72, Дніпро, Україна

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДЯНОСТІ КОНФУЦІЯ ЯК ОСНОВНА ІНТЕНЦІЯ ШЛЯХЕТНОЇ ЛЮДИНИ

Актуальність проблеми. Аналіз філософських поглядів Конфуція не тільки допомагає виявити неповноту буття та зяючі порожнечі у світогляді сучасної людини, але також породжує нові філософські ідеї для сучасного українського суспільства. **Мета** – філософська реконструкція концептів «людяність», «шляхетна людина» у творчості Конфуція. **Методи та результати дослідження.** Методи: феноменологічний, компаративний, герменевтичний, структурний, аналіз/синтез, індукція/дедукція. Результати: проведена концептуалізація та кореляція понять «людяність», «шляхетна людина». 1. Людність – це певна внутрішня інтенція, що спрямована на вироблення щирої доброзичливості, співчуття та любові до людей, особливе духовне зусилля людини, яке приводить до прагнення допомагати оточенню і піклуватися про нього, бачити в кожному тільки благородне і найкраще. Вона активізує бажання поділитися з людьми найкращим, включає в себе доброту, піклування, великодушність, співпереживання, ненасильство, щирість і чесність. Людність особистість альтруїстична, не завдає шкоди, цінує своє слово, вимоглива до себе, поступлива, м'яка і справедлива, прощає і не засуджує людей, співчутлива, не акцентує уваги на їхніх недоліках. Людність передбачає внутрішню силу, сильний дух, хоробрість, спокій, упевненість, здатність долати труднощі. Вона є шлях до пізнання істини, індивідуальне запитування буття, можливість постійного виявлення в іншій людині Друга або Вчителя. 2. Шляхетна людина – це справедливий, щирий, уважний, щедрий, розумний, безпристрасний, скромний індивід із чистою совістю та внутрішньою силою. Це сміливець, який відокремився від «людини-маси» і прагне до індивідуальності, проте вміє з усіма знаходити спільну мову. Він безтурботний, цінує силу слова, позбавлений грубості, уникає конфліктів, відповідає за свої слова, долає труднощі, не впадає у відчай, наділений твердістю і стійкістю духу, силою волі, величчю. Шляхетна людина уникає задоволень, прагне до знань, уміло розмірковує, позбавлена ілюзій, виконує свої обов'язки. Живе в усвідомленій гармонії, дотримується ритуалу, дотримується синівської шанобливості, поважна до людей, чемна, турботлива. Їй притаманна зосередженість, обережність, чесність, праведність, милосердя, постійність, терплячість та спокій. 3. Людність є вища мудрість. Шляхетна людина – це не обов'язково та, яка вже досягла людності, але якщо здобуває її, то не бажає з нею розлучатися. Головна її мета і сенс життя – прагнути до досягнення людності, це самовиправлення, самовиховання, саморозвиток, самовдосконалення.

Ключові слова: Конфуцій, людність, шляхетна людина, Луньюй, філософія доброти, добро, гуманізм, альтруїзм, етика, антропологія.

Skliar Anna Vladimirovna
Doctor of Philosophy (Ph. D.),
Associate Professor at the Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin ave., Dnipro, Ukraine

THE PHILOSOPHY OF HUMANENESS OF THE CONFUCIUS AS THE BASIC INTENTION OF A NOBLE MAN

Problem: Analysis of the philosophical views of Confucius not only helps to reveal the incompleteness of being and gaping voids in the worldview of a modern person, but also generates new philosophical ideas for modern Ukrainian society. Purpose: philosophical reconstruction of the concepts “humaneness”, “noble man” in the philosophy of Confucius. Methods: phenomenological, comparative, hermeneutic, structural, analysis/synthesis, induction/deduction. Results: The article have been conceptualized the idea of “humaneness”, “noble man”, carried out the correlation between them. 1. Humaneness is a kind of inner intention aimed at developing sincere benevolence, compassion and love for people, a special spiritual effort of a person, which leads to the desire to help the environment and take care of it, to see in everyone only the noble and the best. It activates the desire to share the best with people, includes kindness, caring, generosity, empathy, non-violence, sincerity and honesty. The human person is altruistic, does no harm, values his word, is demanding of himself, compliant, gentle and fair, compassionate, forgives and does not condemn people, does not focus on their flaws. Humaneness implies inner strength, strong spirit, bravery, calmness, confidence, the ability to overcome difficulties. It is the way to the cognition of the truth, the individual questioning of being, and the possibility of constantly discovering a Friend or a Teacher in another person. 2. A noble person is the equitable, sincere, attentive, generous, intelligent, dispassionate, modest individual with a clear conscience and inner strength. This is a brave man who separated from the “mass man” and strives for individuality, but knows how to find a common language with everyone. He is placid, appreciates the power of words, is devoid of rudeness, avoids conflicts, is responsible for his words, overcomes difficulties, and does not despair, endowed with firmness and fortitude, willpower, greatness. A noble person avoids pleasures, strives for knowledge, thinks skillfully, is relieved of illusions, and fulfills his duties. He lives in awareness harmony, follows the ritual, respects the son – father relationships, and is respectful to people, courteous, caring. He is characterized by concentration, caution, honesty, righteousness, mercy, constancy, patience and calmness. 3. Humanity is the highest wisdom. A noble man is not necessarily one who has already achieved humanity, but if he acquires it, he does not want to part with it. His main goal and meaning of life is to strive to achieve humaneness, this is self-correction, self-education, self-development, self-improvement.

Key words: Confucius, humaneness, noble man, Lunyu, philosophy of kindness, goodness, humanism, altruism, ethics, anthropology.

УДК 1(091)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-13>

Співак Володимир Васильович
доктор філософських наук, доцент,
начальник навчального відділу
Академії Державної пенітенціарної служби
вул. Гонча 34, Чернігів, Україна

ФЕЛІЦИТАРНІ УЯВЛЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РАНЬОГО МОДЕРНУ

У статті досліджено уявлення про щасливе життя у філософській думці епохи Відродження та ранньомодерного часу. Особливу увагу у статті звертається на вчення ренесансних гуманістів про щастя та погляди єзуїтської моральної казуїстики на цю проблематику. **Актуальність проблеми** дослідження процесу становлення феліцитарних уявлень у європейській інтелектуальній традиції є очевидною, адже категорія «щастя» є засадничою для аналізу морально-етичної системи, норм поведінки та концепту сенсу життя. **Метою** статті є розгляд уявлень про щастя, властивих епохам Відродження та раннього модерну з огляду на виокремлення тих здобутків, які вплинули на подальше формування філософських уявлень про сенс життя людини, властивих сучасності. **Методи та результати дослідження.** Методи дослідження продиктовані предметом та специфікою джерельної бази. Науково-методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який включає в себе історико-філософський, культурологічний і аксіологічний принципи аналізу. Також використано історичний та компаративний методи дослідження. Результати дослідження відображені у висновках статті. Так, робиться висновок про спадкоємний зв'язок поглядів мислителів Ренесансу та ранньомодерних часів із вченням філософів Античності та Середньовіччя. В епоху Відродження спостерігається поглиблення градації різних типів уявлень про щастя. Так, істинним щастям продовжує визнаватися небесне блаженство. Водночас визнається право людини на земне щастя. Так, виправдовуючи людську природу, гуманісти визнають право індивіда на задоволення тілесних потреб, а отже, і на отримання матеріальних благ та тілесних задоволень. Іншим способом трактування цього поняття є епікурівська тенденція розуміння щастя як споглядального життя мудреця. Активне життя, спрямоване на творчу працю та пізнання, також розуміється як різновид щастя. Згідно з теоретиками католицької моральної теології, земне щастя, що пов'язане з володінням земними благами, саме собою не вважається чимось неодмінно поганим чи гріховним. Щастя та нещастя на землі дається людині з Божої волі, як нагорода чи випробування, і лише від людини залежить, чи підуть вони їй на користь, чи призведуть до загибелі. Земне щастя є добром, коли сприяє спасінню, і злом, коли стає йому перешкодою. Гедоністична модель щастя католицькими авторами відкидається.

Ключові слова: історія філософії, Відродження, ранній Новий час, гуманізм, друга схоластика, щастя.

Вступ. Однією з базових категорій етики є щастя, що в одному ряді з добром, злом, свободою, справедливістю та любов'ю становить основу ціннісної системи моральної свідомості. Категорія «щастя» є підґрунтям для аналізу морально-етичних норм поведінки, що є характерними для певної епохи або традиції. Проте, незважаючи на постійний інтерес до цього феномену, щастя й досі, за висловом Владислава Татаркевича, є «поняттям важким, для багатьох невизначеним та туманним» [3, с. 282]. Ця багатоаспектність робить проблему щастя цікавою для дослідницького пера.

Уже в епоху Античності починаються спроби осмислити щастя та закладається основа феліцитарних уявлень європейської традиції. В епоху Середньовіччя ці напрацювання набувають християнського змісту. Здобутки згаданих епох синтезувались та розвинулись в епоху Ренесансу та ранньомодерний період. У свою чергу, феліцитарні уявлення ренесансних гуманістів та мислителів Нового часу вплинули на сучасні уявлення про щасливе життя. Відповідно, дослідження історії уявлень про щастя набуває значної актуальності.

Мета та завдання. Метою статті є розгляд уявлень про щастя, властивих епохам Відродження та раннього модерну, з огляду на виокремлення тих здобутків, які вплинули на подальше формування філософських уявлень про сенс життя людини, властивих сучасності.

Методи дослідження. Науково-методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який включає в себе історико-філософський, культурологічний і аксіологічний принципи аналізу. Також використано історичний та компаративний методи дослідження.

Результати. В епоху Відродження поширилась ідея окультурення людини шляхом вивчення античних творів, розвиток її творчих можливостей. Ренесансні гуманісти спиралися на здобутки античної етики, звеличували образ мудреця-філософа [6, с. 51–52]. Значний вплив на етику Відродження мали, зокрема, ідеї таких шкіл античної філософії, як: стоїцизм, епікурейство, неоплатонізм. За традицією належна увага приділялась Аристотелю. Для авторів епохи Ренесансу характерне сформоване в середньовіччі прагнення християнізації античних філософів.

Звернення мислителів Відродження до давньогрецької та римської спадщини характеризувалось значним зацікавленням стоїчною філософією, що продиктоване її легким синтезом із моральними настановами християнства. Особливо популярними серед гуманістів були твори Сенеки та Цицерона [6, с. 109–110]. Звертаючись до язичницьких мудреців як до зразків морального вдосконалення через заняття наукою та мистецтвом, ренесансні автори залишалися християнами. Наприклад, Петрарка та Салютаті вважали вчення Цицерона і Сенеки «правильним шляхом» до істини, якої римські мислителі не досягли через незнання Христа [9, с. 142–143].

Через вищезазначене в моральному вченні Відродження набули особливої актуальності проблеми вищого блага та щастя, а також ролі фортуни та свободи волі в житті людини [9, с. 144]. Згадані питання перебувають у взаємозв'язку з місцем людини у світобудові та становили вагомому складову частину ренесансного світогляду, який був культом людини та її чеснот.

В епоху Ренесансу з'явилися тексти, присвячені проблематиці фортуни. Наприклад, трактати Петрарки "*De remediis utriusque fortunae*" («Про засоби проти фортуни») та Салютаті "*De fato et fortuna*" («Про долю та фортуну»), які ґрунтуються на реінтерпретації ідей стоїчної філософії, поєднаної із християнським віровченням. Для гуманістів фортуна не тільки є владою над людиною надприродних сил чи долі, але й може набувати характеру впливу обставин чи суспільних порядків.

Проте людина не є беззахисною, адже володіє свободою волі і здатна діяти всупереч обставинам та перемагати фатум за допомогою своїх чеснот і Божої помочі. Культивування чеснот за «римським взірцем» для мислителів Відродження було складовою частиною програми, яка мала на меті поновити в суспільстві давні ідеали моральності та служіння загальному благу. Ці риси вимагали стійкості перед ударами долі. Згадана стійкість спиралася не лише на моральність, але й на віру в божественну підтримку. Свобода волі індивіда є проявом божественної природи, отже, воля людини має співвідноситись із Божим задумом. Мудрецю, який не зважає на примхи фортуни, нічого не загрожує, оскільки він перебуває під божественним заступництвом [9, с. 143].

Як пише щодо цього К. Ламонт, гуманізм, усупереч всім теоріям універсального детермінізму, фаталізму та провіденціалізму, визнає за людиною свободу творчого вибору та дій в об'єктивних межах [4, с. 14].

Така інтерпретація фортуни набуває християнського наповнення, як сила, що спрямована на випробовування людських чеснот на шляху до вищого блага – Царства Небесного. Так, Бартоломео Фаціо у творі "*De vitae felicitate*" («Про щасливе життя») сперечається з ученням Епікура. Мислитель стверджує, що стоїчний ідеал незворушності перед ударами фортуни є щастям, оскільки веде до небесного блаженства [9, с. 144].

Однак стоїцизм не був єдиним ідеалом для мислителів Ренесансу, які також прихильно ставились до епікурівського вчення [6, с. 111]. Епікурейство пропагує насолоду, але духовну, пов'язану з наукою, мистецтвом, приємним дозвіллям без гріховних наслідків, що імпонувало поглядам епохи. На захист Епікура з'являються текст Козімо Раймонді «Промова на

захист Епікура <...>» (кінець 1420-х рр.) та діалог Лоренцо Валли “*De vero bono*” («Про істинне благо») (1433 р.). Так, останній християнізує євдемонізм та пов’язує земні задоволення з небесними втіхами (вищим благом). Тож, помірні земні насолоди вважаються автором цілком прийнятними для християнина, який віддає їм перевагу перед незворушністю стоїцизму [6, с. 143–144].

Тілесні потреби та насолоди знаходять виправдання у творах Відродження, що дозволяє простежити в їхніх ідеях певну гедоністичну лінію [6, с. 111]. Така «реабілітація» земної насолоди говорить про те, що однією з характеристик ренесансного гуманізму є віра в цінність щастя як проміжної мети життя людини [4, с. 14].

Основними принципами морального вчення Відродження були антропоцентризм і титанізм, що ґрунтувались на вірі у високе призначення та гідність людини як істоти, наділеної свободою волі та могутнім розумом, творчими можливостями й чеснотами. Людина повинна шукати відповідні своєму статусу цілі як у земному житті, так і у вічному. У небесному блаженстві вона досягає остаточної мети, але на землі вона може наблизитись до неї через наслідування творчої діяльності Господа [9, с. 144]. Така реалізація можливостей людини сприяє досягненню щастя, що відповідає євдемонії Аристотеля. Засобами досягнення щастя вважались духовна свобода (свобода волі, матеріальна незалежність і наявність дозвілля) та активна діяльність, яка б мала творчий (науковий, освітній, мистецький) або громадський характер. Наприклад, Томас Мор в описі державного устрою Утопії зазначає, що «<...> держава ця так влаштована, що перш за все важлива лише одна ціль: наскільки дозволяють суспільні потреби, відгородити всіх громадян від тілесного рабства та дарувати їм якомога більше часу для духовної свободи та просвітництва. Бо саме в цьому, гадають вони, полягає щастя людини» [2, с. 63]. Тобто гуманісти вірять, що людина здатна самостійно досягати щастя [4, с. 14].

Як зазначалось, складовою частиною морального ідеалу Ренесансу була активна громадська позиція індивіда. Концепти споглядального (*vita contemplativa*) і активного (*vita activa*) життя, описані Аристотелем, були взаємопов’язані один з одним у свідомості тогочасних мислителів. Відповідно до ідей «громадянського гуманізму», «шляхетна» людина має бути вірним сином своєї Вітчизни. Вона вивчає науки та мистецтва не тільки заради свого щастя, але й для служіння загальному благу. Епоха Ренесансу актуалізує питання про співвідношення індивідуального та загального щастя [4, с. 271–284]. Людина може досягти щастя через гармонійне поєднання особистих та спільних інтересів, роблячи свій внесок у побудову загального блага [4, с. 14]. Тож, щастя всіх та одного – тісно пов’язані.

Поширення гуманістичної ідеї виправдання права людини на «земне щастя» спричинило необхідність корекції моральної системи церковних настанов. Церковні мислителі намагались синтезувати етику гуманізму із християнським віровченням. Досить своєрідну відповідь на питання «Чи може християнин бути щасливим у земному житті та не втратити водночас небесного блаженства?» дали протестанти, передусім кальвіністи.

Жан Кальвін (1509–1564 рр.) висунув ідею про визначену наперед долю (*praedestinatio*, або *praedeterminatio*) людини, призначеної до спасіння чи загибелі [1, с. 117]. Людина не може змінити свою долю, однак може здогадатися про неї за перебігом свого життя. Земна щасливість є ознакою спасіння, а постійні нещастя є прикметою майбутньої загибелі душі. Тож обрана до спасіння людина живе щасливим життям доброго християнина, дотримується ощадливості та скромності в побуті (світська аскеза) та має чесний успіх у професійній діяльності, що є «божим приреченням» [1, с. 115–160].

Протестантський погляд на щастя в подальшому істотно вплинув на вирішення цієї проблеми іншими церквами, які давали власну відповідь на дане питання. Зокрема, Католицька церква розпочинає процес Контрреформації, складовою частиною якої була «актуалізація» морального вчення християнства, для чого було розроблено систему моральної теології. Особливо на цій ниві відзначився орден єзуїтів.

Західна моральна теологія спирається на моральне вчення Томи Аквінського та розглядає людину як розумну істоту, яка здатна оцінювати свої вчинки та робити вибір на користь блага.

Згідно із цим принципом, дії людини диктуються її моральним обов'язком, накладеним на неї Божественною волею. Однак суть її вчинку та його оцінка залежать від конкретної ситуації, прогнозованих та реальних наслідків і мотивів суб'єкта, а також його обізнаності в обставинах учинку. Людина здатна оцінити ситуацію та зробити свій вибір, отже, проступок (гріх) залежно від обставин може мати неоднакову міру тяжкості або не вважатися гріховним узагалі. У будь-якому разі оцінка моральної поведінки здійснюється з огляду на остаточну мету людини – досягнення Царства Небесного [5].

Крізь цю призму оцінюються й інші явища морального життя, зокрема й щастя, яке також має кілька аспектів: небесне блаженство, евдемонія Аристотеля та фортуна стоїків. Корисність чи шкідливість щастя оцінюються через перспективу вищої цілі – спасіння душі християнина.

Детальний аналіз феномену блаженства та щастя міститься у творі Ф. Суареса “*De ultimo fine hominis*” («Про кінцеву мету людини») (1628 р.) [8]. Автор, спираючись на Аквіната, говорить, що щастя небесного блаженства (*beatitudo*) є головною метою людини [8]. Відповідно до замислу Творця людина здатна бути щасливою та прагне до щастя. З'ясовуючи суть цього поняття, Ф. Суарес детально розбирає різні дефініції щастя. Вище щастя традиційно тлумачиться автором як небесне блаженство. Земне щастя розуміється езуїтом як сукупність людських чеснот та досконалість індивіда, а також володіння благами та їх повнотою. Також, спираючись на Боеція, Ф. Суарес пише, що щастя – це «стан ідеального поєднання всіх благ» [8]. Щастя є ознакою досконалості людини, тобто є кінцевим результатом зусиль індивіда щодо морального вдосконалення себе. Щастя є станом душевної гармонії, у якій усі частини душі людини взаємодіють ідеально.

Істинне щастя має духовну природу, проте й земне щастя також є цінним. Тут автор посилається на Аристотеля й пише, що індивід може бути щасливим через ведення «доброго життя»: “*bene vivere et felicem esse*” [8]. Як впливає із цитати, на позначення цього виду щастя Ф. Суарес уживає лексему *felicitas*. Автор розрізняє щастя душі та щастя тіла, перше визнається вищим за статусом, проте тілесне щастя також є необхідним, але за умови, що воно сприяє досягненню істинного блаженства. Християнин має право на обидва види щастя [8].

«Життя доброго християнина», яке сприяє щастю, характеризується дотриманням раціонально вмотивованих правил поведінки, що діють на принципі заохочень та покарань. Необхідність цих правил зумовлена слабкістю природи людини та схильністю людської волі до гріха. Ф. Суарес виписував згадані принципи за допомогою юридичного підходу, етики Аристотеля та Томи Аквінського. Людина за допомогою свого розуму та знань цих правил, а також керуючись совістю, здатна обрати правильну дію в конкретній ситуації та провадити добре життя. Таке життя є земним щастям, що веде до остаточної мети – небесного блаженства [7].

Ф. Суарес відкидає тілесні задоволення та розкіш, називає їх «фальшивим щастям» (*falsa beatitudine*) [8].

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що в епоху Відродження спостерігається поглиблення градації різних типів уявлень про щастя. Так, істинним щастям та кінцевою метою життя людини продовжує визнаватися небесне блаженство. Водночас із певними застереженнями визнається право людини на земне щастя, яке також трактується різними способами. Так, виправдовуючи людську природу, гуманісти визнають право індивіда на задоволення тілесних потреб, а отже, і на отримання матеріальних благ та тілесних задовольень. Іншим способом трактування цього поняття є епікурівська тенденція розуміння щастя як споглядального життя мудреця. Активне життя, спрямоване на досягнення духовної свободи, на творчу працю, пов'язану з нею успішність та пізнання, також розуміється як різновид щастя. Служіння Батьківщині своїми талантами та примноження її благополуччя є щастям, а також шляхом до нього. Один із дублетів поняття «щастя» – фортуна – також посідає вагомe місце в етиці Ренесансу і розуміється як результат дії надприродних сил або зовнішніх випадкових обставин, як сила, що випробовує людську стійкість та сприяє або перешкоджає досягненню цілей індивіда.

Згідно з теоретиками католицької моральної теології, земне щастя, що пов'язане з володінням земними благами, саме собою не вважається чимось неодмінно поганим чи гріховним.

Щастя та нещастя на землі дається людині з Божої волі, як нагорода чи випробування, і лише від людини залежить, чи підуть вони їй на користь, чи призведуть до загибелі. Земне щастя є добром, коли сприяє спасінню, і злом, коли стає йому перешкодою. Природно, що гедоністична модель щастя католицькими теологами відкидається.

Список використаних джерел

1. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ : Основи, 1994. 261 с.
2. Мор Томас. Утопия. Эпиграммы. История Ричарда III. Москва : Наука, 1998. 465 с.
3. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. Москва : Прогресс, 1981. 368 с.
4. Lamont Corliss. The philosophy of humanism. New York : Humanist Press, 1997. 420 p.
5. Lehmkuhl A. Moral Theology. *Catholic Encyclopedia*. New York : Robert Appleton Company, 1912. Vol. 14. URL: <http://www.newadvent.org/cathen/14601a.htm> (дата звернення: 15.08.20120).
6. Lepage, John. The Revival of Antique Philosophy in the Renaissance. New York : Palgrave Macmillan, 2012. 280 p.
7. Secada Jorge. Suarez, Francisco (1548–1617). URL: <http://www.stanselmminstitute.org/files/Suarez.pdf> (дата звернення: 12.08.2020).
8. Suárez Francisco. De ultimo fine hominis. URL: <http://www.sydneypenner.ca/su/tract1disp4sec1.pdf> (дата звернення: 15.01.2017).
9. Trinkaus Charles. Renaissance idea of the dignity of man. *Dictionary of the History of Ideas*. P. 142–144. URL: <http://xtf.lib.virginia.edu/xtf/view?docId=DicHist/uvaGenText/tei/DicHist4.xml;chunk.id=dv4-20> (дата звернення: 18.08.2020).

References

1. Veber, Maks. (1994). Protestantska etyka i dukh kapitalizmu [Protestant ethics and the spirit of capitalism]. Kyiv: Osnovy. 261 p. [in Ukrainian].
2. Mor, Tomas. (1998). Utopiya. Epigrammy. Istoriya Richarda III. Moskva: Nauka, [Utopia. Epigrams. The history of Richard III]. 465 p. [in Russian].
3. Tatarkevich, V. (1981). O schaste i sovershenstve cheloveka. [About the happiness and perfection of man]. Moskva: Progress. 368 p. [in Russian].
4. Lamont, Corliss (1997). The philosophy of humanism. New York: Humanist Press. 420 p.
5. Lehmkuhl, A. (1917). Moral Theology. Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company, Vol. 14. Retrieved August, 15, 2020 from <http://www.newadvent.org/cathen/14601a.htm>
6. Lepage, John. (2012) The Revival of Antique Philosophy in the Renaissance. New York: Palgrave Macmillan. 280 p.
7. Secada, Jorge. Suarez, Francisco (1548–1617). Retrieved August, 16, 2020 from <http://www.stanselmminstitute.org/files/Suarez.pdf>
8. Suárez, Francisco. De ultimo fine hominis. Retrieved August, 15, 2020 from URL: <http://www.sydneypenner.ca/su/tract1disp4sec1.pdf>.
9. Trinkaus, Charles. Renaissance idea of the dignity of man. Dictionary of the History of Ideas. P. 142–144. Retrieved August, 6, 2020 from <http://xtf.lib.virginia.edu/xtf/view?docId=DicHist/uvaGenText/tei/DicHist4.xml;chunk.id=dv4-20>

Spivak Volodymyr Vasyliovych

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Head of the Educational Department
Academy of the State Penitentiary Service
34, Honcha str., Chernihiv, Ukraine

FELICITARY PERCEPTIONS IN THE EUROPEAN PHILOSOPHICAL TRADITION OF THE RENAISSANCE AND EARLY MODERN

The article examines the idea of a happy life in the philosophical thought of the Renaissance and early modern times. Special attention in the article is paid to the teachings of Renaissance humanists about happiness and the views of Jesuit moral casuistry on this issue. The relevance of the study

of the process of formation of felicitarian ideas in the European intellectual tradition is obvious, because the category of “happiness” is fundamental to the analysis of the moral and ethical system, norms of behavior and the concept of meaning of life. The purpose of this article is to consider ideas about happiness inherent in the Renaissance and early Modernism, given the isolation of those achievements that influenced the further formation of philosophical ideas about the meaning of human life inherent in modernity. Research methods are dictated by the subject and the specifics of the source base. The scientific and methodological basis of the study is an interdisciplinary approach, which includes historical, philosophical, cultural and axiological principles of analysis. Historical and comparative research methods were also used. The results of the study are reflected in the conclusions of the article. Thus, it is concluded about the hereditary connection of the views of thinkers of the Renaissance and early modern times with the teachings of philosophers of Antiquity and the Middle Ages. In the Renaissance there is a deepening gradation of different types of ideas about happiness. Yes, true happiness continues to be recognized as heavenly bliss. At the same time, the human right to earthly happiness is recognized. Thus, in justifying human nature, humanists recognize the individual's right to the satisfaction of bodily needs and, consequently, to the receipt of material goods and bodily pleasures. Another way of interpreting this concept is the Epicurean tendency to understand happiness as a contemplative life of a sage. An active life aimed at creative work and cognition is also understood as a kind of happiness. According to the theorists of Catholic moral theology, earthly happiness, which is associated with the possession of earthly goods, is not in itself considered necessarily bad or sinful. Happiness and misery on earth are given to man by God's will, as a reward or a test, and it is up to man whether they will benefit him or lead to death. Earthly happiness is good when it promotes salvation, and evil when it becomes an obstacle. The hedonistic model of happiness is rejected by Catholic authors.

Key words: *history of philosophy, Renaissance, early modern times, humanism, second scholasticism, happiness.*

УДК 314.156(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-14>**Чуйкова Елена Владимировна**

кандидат философских наук,
доцент кафедры философии и биоэтики
Одесского национального медицинского университета
переул. Валиховский 2, Одесса, Украина

ГУМАНИЗМ А. МАСЛОУ КАК СОЦИАЛЬНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ЗДОРОВЫХ ТАЛАНТЛИВЫХ ЛИЧНОСТЕЙ

В статье рассматривается гуманистическая концепция А. Маслоу, которая жестко противостоит доминированию патологических личностей в обществе по З. Фрейду. А. Маслоу считает в современном специфическом обществе гуманизмом социальную реализацию здоровых талантливых личностей. А. Маслоу называет их личностями, которые актуализируют себя и свои таланты в обществе. Патологические личности адаптируются, чтобы занять все социально успешные должности. Здоровые талантливые личности не адаптируются, они органично реализуют способности, предоставленные природой с детства

Аристотель утверждал, что хорошая жизнь означает существование в согласии с настоящей природой человека. Абрахам Маслоу также создал концепцию полноценных здоровых личностей, которые сами реализуют свои природные способности. А. Маслоу называет их здоровой, или эвпсихичной, а также естественной личностью. Актуализация природы личности означает ее нормальное, желаемое развитие. А. Маслоу в создании концепции опирался на практические исследования. Он увидел, что обществу также полезна успешная естественная самореализация талантливых здоровых людей. Актуализация себе требует неконформного поведения. Здоровые люди могут любить уединение, отчужденность. А. Маслоу называл эту особенность «эго-трансцендентность». «Эго-трансцендентность» является состоянием здоровой талантливой личности и означает выход за пределы эго. Так А. Маслоу сформировал трансперсональную психологию. Выход за пределы эго в отношениях означает альтруизм и уважение к другой личности.

Совсем другая ситуация с патологическими личностями, которых популяризировал З. Фрейд как норму в обществе. Патологические личности, в отличие от здоровых, крайне конформные, прекрасно маскируются под нормы, а затем перетягивают эти нормы на себя и тайно патологизируют общество, репрессивуют более одаренные здоровые личности. Патология не означает наличия таланта. Бездарных патологических личностей неисчислимо больше, чем талантливых. Иногда природный талант находится некоторое время в состоянии борьбы с болезнью, пока болезнь не исказит этот талант и не уничтожит вместе с личностью. Поэтому больная талантливая личность встречается реже, чем просто больные личности. З. Фрейд и скучающее общество сделали рекламу нескольким таким персонам. Большинство патологических личностей – бездари. Чувство неполноценности делает их более настойчивыми в обществе. Они мимикрируют под стереотип, норму, стремятся к власти, а потом заражают своей болезнью окружающее общество. Именно поэтому современное общество меняет норму в сторону патологических отношений, предоставляя свободу для отклонений от естественности.

Талантливой здоровой личности нужна не адаптация, а некоторая отчужденность для свободного развития индивидуальности, для сохранения высокого уровня креативности. Она ориентирована на высшие бытийные ценности в социальной, повседневной жизни. Ей свойственно отсутствие привязанности к навешиванию ярлыков. В социальной иерархии самоактуализирующиеся люди не хотят власти над другими.

Ключевые слова: гуманизм, личность, патология, здоровье, талант, общество, самореализация, трансперсональность.

Целью статьи является исследование и сопоставление фрейдизма с его доминантой патологических личностей в социуме и гуманизма А. Маслоу, согласно которому права есть и у здоровых людей на актуализацию таланта, на органичную самореализацию в обществе. Ак-

туальность обусловлена тем, что в современном обществе больший интерес вызывают адаптированные патологические личности, что дает им большие возможности для обустройства в обществе, чем здоровым талантливым личностям без навешивания фальшивых ярлыков. Абрахам Маслоу предложил гуманистическую концепцию психологии личности в современных жизненных условиях. Исходной философской посылкой мы считаем утверждение Аристотеля, что хорошая жизнь подразумевает существование в согласии с подлинной природой человека. *Теоретический базис* составляют работы Абрахама Маслоу, Зигмунда Фрейда, Ф. Ницше.

Абрахам Маслоу опирается на эту теорию в построении своей концепции, основанной на практическом исследовании здоровых, успешных самоактуализирующихся людей, «о здоровой личности, или эвпсихической личности, которая фактически также является «естественной» личностью – «<...> полноценное здоровье и нормальное, желаемое развитие состоит в актуализации природы личности, в реализации данных возможностей и в полном развитии всего, что <...> предписано самой природой» [3, с. 175].

Во многом концепция А. Маслоу является трансперсональной психологией, например, раздел об «эго-трансцендентности», в котором А. Маслоу утверждает, что выход за рамки Эго так же необходим для здоровой личности, как все остальные формы взаимоотношений: «<...> Эта потребность выхода за пределы Я сродни потребности в витаминах и минеральных веществах» [3, с. 216]. Выход за рамки Эго связан с темой индивидуальности и отчужденности самоактуализирующихся людей, отчужденность, однако, не входит в противоречие с альтруизмом или уважением к другим, отчужденность самоактуализирующемуся человеку необходима только для свободного проявления своей самости, сохранения индивидуальности, выхода за рамки Эго в онтологическом контексте, способствует сохранению ориентации на высшие бытийные ценности в социальных, повседневных условиях жизни, при повседневных контактах с другими. Состояние отчужденности позволяет также сохранять высокий уровень новизны и креативности в повседневном восприятии, отсутствие склонности навешивать ярлыки. В социальной иерархии самоактуализирующиеся люди выделяются нежеланием властвовать над другими, скорее они центрированы на проблеме, ориентированы на результат, чем властвование над людьми.

Очень важным для реализации личности в социальном пространстве является состояние так называемых «пиковых переживаний», благодаря которым происходит раскрытие настоящего внутреннего потенциала, проявление индивидуальности человека, его самоактуализация.

Ключевым для обретения успеха, согласно теории А. Маслоу, является ориентация здоровых успешных людей на высшие бытийные ценности, каковыми являются Любовь, Справедливость, Свобода, Добро, Самоактуализация. Бессознательная инстинктивная природа человека именно такая, то есть высшие бытийные ценности функционируют на уровне инстинкта у здоровых людей, поглощенность же низшими инстинктами человека отвергается, З. Фрейд резко критикуется и признается ограниченным в своей теории. «Человеческую природу недооценивают. Человек имеет высшую природу, являющуюся столь же «инстинктоидной», как и его низшая природа, и эта человеческая природа предполагает потребность в значимой работе, в ответственности, в креативности, в проявлении справедливости, в полезной и стоящей деятельности и стремлении выполнять свою работу хорошо» [3, с. 317; 4; 5].

Понятие социальной нормы А. Маслоу трактуется неоднозначно, и эта неоднозначность обоснована. Норма соотносится с понятием адаптации к ней, более того, адаптация является одним из условий жизнестойкости нормы. Отношение к норме отрицательное, так как одним из главных утверждений является то, что психически больному человеку легко адаптироваться под социальные стандарты, а для здорового талантливого адаптированность может оказаться губительной, так как лишает его возможности реализовать талант в жестко детерминированном обществе. Потому что социум с жестким набором стандартов не готов принять его и, следовательно, выступит репрессивным механизмом скорее к талантливому здоровому человеку, чем к хорошо адаптировавшемуся психически больному индивиду. «Представление о хорошо адаптированной личности – результат еще одной неудачной попытки подойти к оп-

ределению соответствия норме. <...> Адаптация – скорее пассивный, чем активный процесс; ее идеал – это любой, кто может быть счастлив, не имея индивидуальности, даже если это хорошо адаптировавшийся душевнобольной или заключенный. <...> Следовательно, эта теория ориентирована на статус-кво и носит фаталистический характер. Это ошибка. Податливость человека не бесконечна, а действительность может измениться» [3, с. 173–174]. Если отношение к норме у А. Маслоу достаточно терпимое, так как та или иная норма относительна и часто меняется, то понятие адаптации вызывает крайне негативное отношение: «В прекрасном рассказе Герберта Уэллса «Долина слепых» признаком дезадаптации была способность видеть, в то время как все вокруг были слепы. Адаптация означает пассивное принятие облика, который предписывается культурой и окружением. Но что делать, если культура больна?» [3, с. 173]. И вывод из этой ситуации неутешителен: «Таким образом, представляется очевидным, что причиной психопатологии большей частью является отрицание, фрустрация или искажение глубинной сущности натуры человека» [3, с. 175]. Такое искажение глубинной сущности человека происходит, и чаще всего намеренно, в пространстве социальной повседневности».

Поэтому А. Маслоу предлагает свою теорию, или методологию «излечения» людей путем самоактуализации личности, возврата человеку права быть талантливым и свободным и не стыдиться своих позитивных качеств, для этого достаточно изменить «поворот глаз», признать изначальной природой человека его высшую бытийную природу. «Что есть благо в соответствии с этой концепцией? Все, что благоприятствует развитию по пути к актуализации собственной человеку природы. Что считать злом или отклонением от нормы? Все, что подавляет, блокирует или отрицает эту природу. Что является психопатологией? Все, что препятствует, нарушает или искажает ход самоактуализации. Что представляет собой психотерапия, любое лечение или развитие любого рода? Это средства, которые способствуют возвращению личности на путь самоактуализации и развития в направлении, определенном ее внутренней природой» [3, с. 176].

Отталкиваясь от утверждения Аристотеля, что высшей способностью человека является интеллект, А. Маслоу утверждает, что интеллект занимает паритетное положение с эмоциональной, конативной частями человека, а приоритет к какой-либо из них говорит о наличии невроза. Напротив, процесс осознания своего Я осуществляется личностью в целом. Состояние «пиковых переживаний» делает личность цельной. А. Маслоу использовал этот общий термин для таких явлений, как мистическое переживание, инсайт, переживания творчества, эстетические, любовные переживания. «По моему мнению, все эти переживания сходным образом меняют человека и его мировосприятие. Я был поражен, обнаружив, что все эти изменения, по-видимому, часто сопровождают уже описанную мной самоактуализацию или, во всяком случае, способствуют обретению человеком внутренней цельности» [3, с. 226]. Здесь же: «<...> существенный аспект пиковых переживаний – внутренняя цельность личности, а следовательно, гармония между человеком и окружающим миром. В этих состояниях человек становится цельным; противоположности и расхождения на время уходят; внутренняя война приостанавливается, в ней нет победителей и побежденных. В таком состоянии человек гораздо сильнее открыт переживаниям, гораздо более спонтанен, он полноценно функционирует; все это, как мы уже знаем, – важнейшие особенности креативности, связанной с самоактуализацией» [3, с. 226].

Вот еще одна характеристика: «<...> человек становится более цельным и единым, более уникальным, живым и спонтанным, он начинает более эффективно выражать себя; ему свойственны отвага и сила (ведь страхи и сомнения остались позади), эго-трансцендентность и бескорыстие» [3, с. 227]. Таким образом, роль «пиковых переживаний» является ключевой, поворотной в достижении успеха самоактуализующимися людьми в социальной жизни. Для здоровых успешных людей конституирующими составляющими самоактуализации и успеха в социальном пространстве являются «пиковые переживания», поскольку они конституируют целостность самости, и креативность как движущая сила в ответственном оформлении жизненного пространства.

Концепція самоактуалізуючої людини Абрахама Маслоу пропонує пояснення, яким чином внутрішня сила людини здатна створювати той модус буття в соціальному просторі, в якому людина адекватно самовиражається, зберігаючи здоров'я, а не розходяться в фальшивому, бездуховному суспільстві, добиваючись успіху в будь-якій області застосування своїх сил і свого таланту. Теорія самоорганізації демонструє технологію подібних досягнень людини в суспільстві, стає зрозумілим внутрішній лад людини, джерело сили, що веде до соціальних перетворень.

У своїх роботах про самоактуалізацію Абрахам Маслоу провів розмежування креативності на «креативність таланту» і «креативність самоактуалізації», позначив останню як більш поширену в повсякденному житті, оскільки має більш тісну зв'язь з людиною і не обов'язково проявляється в сфері творчості, але це здатність звичайні речі робити відмінним чином, творчо. Креативність самоактуалізації має ряд рис, наприклад, особливе сприйняття, «відкритість переживанням» і в силу цього такі люди більш спонтанні, бачать все нове, специфічне так само добре, як класифіковане, стереотипне. Звичайні люди, розчинені в повсякденності, саме стереотипи, абстракції, класифікації приймають за реальний світ. Наступна риса креативних самоактуалізуючих людей – вільне самовираження, спонтанність, експресивність, оскільки вони менше критикують самі себе, це робить їх повноцінно функціонуючими особистостями. Вони не пов'язані очікуваннями чогось конкретного і тому більш спонтанні, але наївність сприйняття і експресивність поєднуються з ізоляцією розуму. Висновок, до якого приходять А. Маслоу, говорить, що це фундаментальна, універсальна риса, потенціал будь-якої людини, який у більшості втрачається з мірою набуття культурних норм. Цей особистісний потенціал стирається в повсякденності ще в ході соціалізації [1; 2; 3].

Також А. Маслоу відзначає у самоактуалізуючих людей «втягнення до невідомого», а не страх перед невідомим або гіпертрофовану схильність до порядку. Самоактуалізуючі люди здатні добре почувати себе в обстановці і порядку, і хаосу, проявляють нерішучість, сумніви, неопределенність – всі ці риси просто необхідні в мистецтві, науці, повсякденності. Але А. Маслоу знову робить свій висновок про користь такого сумніву в поєднанні з відкладанням прийняття рішення, які зазвичай неприємні більшості людей, тому що у самоактуалізуючих людей вони означають не психологічний спад, а наступний підйом. Дуже яскравою рисою таких людей також є «дозволення протиріччям», або існування не в межах бінарної опозиції «або – або», а, як правило, «і – і». Розум поєднується з волею, схильність до пізнання з волею, навіть альтруїзм стає не жертвою, а задоволенням, поєднуючи таким чином проблему егоїзму і самопожертвування. Головне, це люди з сильно розвинутою Я і яскравою індивідуальністю, одночасно їм властива его-трансцендентність і центрованість на проблемі. Риса, суттєва для успішного функціонування в суспільстві, – це менша підвладність культурним нормам, самоприйняття. А. Маслоу прийшов до висновку, що самоприйняття і креативність таких людей є наслідком їх внутрішньої цілісності і інтегрованості.

Значно менша привабливість культурних стереотипів таких людей позбавляє їх набору проблем, які нерідко призводять до патологій або придушення природних творчих здібностей людини, але самоактуалізуючим людям одночасно властиві яскраво виражені рівні толерантності, фрустрації, почуття провини, сорому, конфлікту. Також саме ці люди більш терпимі, добрі, з більш розвинутим суспільним свідомістю, готові допомогти і прагнуть до справедливості, здатні до справедливого гніву і готові отстаювати за справедливістю. Інтуїтивне знання про екзистенціальну справедливість дає їм неосвідомлена онтологічна закорененість і прагнення до вищих онтологічних цінностей. Конгломерат цих рис складає унікальні особистості, більш здорові,

счастливые и успешные, чем большинство людей, задавленных культурными стереотипами со стертыми личностями в пространстве повседневности.

Цельность и интегрированность самоактуализирующихся людей, самопринятие возникают потому, что нет войны между внутренней сущностью и сдерживающими, контролирующими силами одновременно, то есть нет внутреннего конфликта, классической борьбы двух Я – разрушительного, инстинктивного и упорядочивающего, сдерживающего. Отсутствует такое губительное последствие для большинства обычных людей, но вместо этого есть положительное последствие – у самоактуализирующихся личностей больше времени и энергии, которую обычно тратят, чтобы защитить себя от себя самих же, сохраняется на радости жизни и проявление креативности.

Что же способствует проявлению, поддержанию цельности личности? А. Маслоу считает, что это способность к так называемым «пиковым переживаниям», которые нередко сопровождают, являются отличительной чертой людей с цельными самоактуализированными личностями.

Обретение человеком внутренней цельности, самости означает самоактуализацию, происходит это благодаря «пиковому переживанию», которое меняет и самого человека, и его мировосприятие, или, наоборот – переживания пиковые (А. Маслоу перечисляет любовные переживания, эстетические, оргазма, творчества, инсайта, мистические переживания) являются сопроводительным явлением в ходе обретения внутренней цельности, самости. Они одинаковые для всех людей и результат одинаковый – обретение самости. Однако эти одинаковые переживания разными людьми переживаются в разных ситуациях. А. Маслоу пишет об одинаковом описании родов и мистического медитативного переживания. Это означает лишь наличие множества разных типов креативности, как и разных типов здоровья при одинаковом результате [1; 2; 3].

Главный вывод состоит в том, что важнейший аспект пиковых переживаний – внутренняя цельность личности, а значит, возникающая гармония между человеком и окружающим миром, что составляет следующий этап реализации самоактуализированной личности – вслед за внутренней интеграцией, означающей прекращение внутренней борьбы человека с самим собой, возникает социальная интеграция, когда человек с цельной самостью органично взаимодействует с окружающим миром и создает собственный модус бытия в системе повседневности. В состояниях пиковых переживаний человек становится цельным; противоположности и расхождения уходят; внутренняя война приостанавливается и внутренняя интеграция проходит все модусы, наконец, происходит самореализация в социальном модусе наличного бытия. Пройдя последовательно все этапы бытия, то есть гармонично наращивая творческий потенциал, человек сохраняет связь с бессознательным, то есть его самость, сохраняя свой онтологический статус, является онтологической и актуальной одновременно. Сохраняя внутреннее гармоничное состояние, ввиду отсутствия победителей и побежденных в рамках личности человека, человек становится более спонтанным, сильнее открыт переживаниям, уже внешним, более полноценно функционирует – и эти важнейшие особенности креативности естественно делают его более успешным в социальном пространстве, позволяют не попадать его самости в капканы повседневности.

Еще одним аспектом пиковых переживаний является полная, пусть и временная, утрата страха, тревоги, контроля, защиты, отказ от сдерживания. Множество страхов – страх попадания во власть инстинктов, страх смерти, болезни, следования пагубным страстям – исчезают, или становятся преодолимыми. Такое состояние также способствует обострению восприятия, особой чуткости, чувствительности в отношении окружающего. Теперь восприятие не искажено этими страхами, это состояние восторга, наслаждения, самодостаточности и самовыражения в чистом виде. И это все действительно происходит в реальности и поэтому А. Маслоу говорит о слиянии фрейдистских «принципа удовольствия» и «принципа реальности». Все эти страхи скрываются в глубинах человеческого Я. Именно в состоянии переживания

пиковых состояний человек принимает глубинные слои своего Я вместо того, чтобы, как обычно это происходит, опасаться их и пытаться контролировать, подавлять. Как описывает А. Маслоу это состояние, не только восприятие мира, но сам человек становится цельным, более внутренне согласованным – то есть человек становится самим собой, неповторимым и уникальным [1; 2; 3; 4; 5].

Благодаря достижению этой внутренней согласованности и проявлению своей уникальности легко и без усилий проявляется спонтанность и экспрессивность человека. Все силы человека объединены и скоординированы лучше, чем обычно. Все удается с гораздо меньшими усилиями и напряжением. «Практически полностью уходят сомнения и самокритика, взамен появляются спонтанность и скоординированность, организм функционирует так же эффективно, как у животного, более не раздраемый внутренними конфликтами, колебаниями; огромный приток энергии позволяет ощутить себя виртуозом, способным легко справиться с любыми делами. В такие моменты возможности человека чрезвычайно велики, а впоследствии он неожиданно для себя может обнаружить, что обрел новые навыки, что обострилась его восприимчивость, возросла креативность. Все дается так легко, что вызывает лишь радость и смех. Человеку удается сделать то, что ранее представлялось невозможным.

Говоря коротко, человек становится более цельным и единым, более уникальным, живым и спонтанным, он начинает более эффективно выражать себя; человеку свойственны отвага и сила (ведь страхи и сомнения остались позади), эго-трансцендентность и бескорыстие» [1; 2; 3, с. 226–227]. Многие люди, согласно исследованию А. Маслоу, способны к временной интеграции, даже самоактуализации, а следовательно, и к проявлению связанной с ней креативности.

Креативность Абрахам Маслоу делит на несколько этапов, или уровней. Он выделяет первичный уровень, вторичный уровень и интегрированную креативность. Кроме того, в отдельный подраздел А. Маслоу относит тему о креативности самоактуализации. Рассматривая первичный уровень креативности, Абрахам Маслоу критикует концепцию З. Фрейда трактовки первичных психических процессов как наполненных только запретными желаниями, как опасных и требующих своего осознания и жесткого контроля, подавления – но не только запретных желаний, а всего первичного, бессознательного и подсознательного, инстинктивного пласта человеческой психики. Таким путем психоанализ З. Фрейда предлагает достичь инсайта пациенту с запретными влечениями и подавить их путем подавления бессознательных и инстинктивных процессов. Однако этот первичный уровень является уровнем не только первичных психических процессов, но и первичных мыслительных процессов, именно отсюда начинается творчество.

Таким образом, подобный подход к психике человека в классическом психоанализе может иметь и пагубные последствия, во всяком случае творческие способности в любой сфере – будь то гуманитарные или точные науки, или просто повседневная креативность – подавляются и дают унифицированного человека, приспособленного к нормам, которые тоже меняются, и жесткая адаптация к ним скорее калечит человека, чем приносит пользу. Таким образом, цель классического психоанализа, состоящая в интеграции человека, достигается с существенными искажениями, только на поверхностном, видимом уровне. Поэтому неприятие А. Маслоу концепции З. Фрейда основано на понимании, что необходимость адаптации к суровой социальной реальности в жесткой, категоричной форме лишает человека его талантов, они подавляются на самой ранней стадии своего возможного проявления. Право любого человека быть таким, каким он может быть в социальной жизни и как личность, отстаивает Абрахам Маслоу.

Список использованных источников

1. Маслоу Абрахам. Дальние пределы человеческой психики. Санкт-Петербург : Евразия, 1997. 430 с.
2. Маслоу Абрахам. Психология бытия. Москва ; Киев : Рефл-букл ; Ваклер, 1997. 300 с.
3. Маслоу Абрахам. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 351 с.
4. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва : Просвещение, 1989. 369 с.
5. Фрейд З. Психология Я и защитные механизмы. Москва : Педагогика, 1993. 278 с.

References

1. Maslow A. (1997). *Dal'nie predeli chelovecheskoj psihiki [The far reaches of the human psyche]*. Sankt-Peterburg, Evrezija. [in Russian].
2. Maslow A. (1997). *Psihologija bitija. [The psychology of being]*. Moscow, Refl-buk. Kiiv, Vakler. [in Russian].
3. Maslow A. (2003). *Motivazscija I lichnost'. [Motivation and personality]* – Sankt-Peterburg, Piter. [in Russian].
4. Freud S. (1989). *Psihologia bessoznatelnogo. [Psychology of the unconscious]* Moscow, Prosveshenie. [in Russian].
5. Freud S. (1993). *Psihologia Ja i zashitnie mehanizmi. [Psychology I and defense mechanisms]*. Moscow, Pedagogika. [in Russian].

Чуйкова Олена Володимирівна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та біоетики
Одеського національного медичного університету
Валіховський провул. 2, Одеса, Україна

ГУМАНІЗМ А. МАСЛОУ ЯК СОЦІАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЗДОРОВИХ ТАЛАНОВИТИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

У статті розглядається гуманістична концепція А. Маслоу, яка жорстко протистоїть домінуванню патологічних особистостей у суспільстві за З. Фрейдом. А. Маслоу вважає в сучасному специфічному суспільстві гуманізмом соціальну реалізацію здорових талановитих особистостей. А. Маслоу називає їх особистостями, що актуалізують себе та свої таланти в суспільстві. Патологічні особистості адаптуються, щоб зайняти всі соціально успішні посади. Здорові талановиті особистості не адаптуються, вони є такі, що органічно реалізують здібності, які надані природою з дитинства.

Аристотель стверджував, що добре життя означає існування у згоді зі справжньою природою людини. Абрахам Маслоу також створив концепцію повноцінних здорових особистостей, які самі реалізують свої природні здібності. А. Маслоу називає їх здоровою, або емпсихічною, а також природною особистістю. Актуалізація природи особистості означає її нормальний, бажаний розвиток. А. Маслоу у створенні концепції спирався на практичні дослідження. Він побачив, що суспільству також корисна успішна природна самореалізація талановитих здорових людей. Актуалізація себе вимагає неконформної поведінки. Здорові люди можуть любити усамітнення, відчуженість. А. Маслоу називав цю особливість «его-трансцендентність». «Его-трансцендентність» є станом здорової талановитої особистості й означає вихід за межі Его. Так А. Маслоу сформував трансперсональну психологію. Вихід за межі Его у стосунках означає альтруїзм та повагу іншої особистості.

Зовсім інша ситуація з патологічними особистостями, яких популізував З. Фрейд як норму в суспільстві. Патологічні особистості, на відміну від здорових, у край конформні, чудово маскується під норми, а потім перетягують ці норми на себе і таємно патологізують суспільство, репресують більш обдарованих здорових особистостей. Патологія аж ніяк не означає наявності таланту. Нездарних патологічних особистостей незліченно більше, аніж талановитих. Іноді природний талант перебуває деякий час у стані боротьби із хворобою, доки хвороба не спотворить цей талант і не знищить разом з особистістю. Тож хвора талановита особистість трапляється рідше, аніж просто хворі особистості. З. Фрейд і нудьгуюче суспільство зробили рекламу декільком таким персонам. Більшість патологічних особистостей нездари. Відчуття неповноцінності робить їх більш наполегливими в суспільстві. Вони мімікують під стереотип, норму, прагнуть влади, а потім заражають своєю хворобою навколишнє суспільство. Саме тому сучасне суспільство змінює норму в бік патологічних стосунків, надає свободу для відхилень від природності.

Талановитій здоровій особистості потрібна не адаптація, а деяка відчуженість для вільного розвитку індивідуальності, для зберігання високого рівня креативності. Вона орієнтована на вищі буттєві цінності в соціальному, повсякденному житті. Їй властива відсутність

прихильності до навішування ярликів. У соціальній ієрархії люди, що самоактуалізуються, не прагнуть влади над іншими.

Ключові слова: гуманізм, особистість, патологія, здоров'я, талант, суспільство, самореалізація, трансперсональність.

Chuikova Elena Vladimirovna

PhD in Philosophy,

Associate Professor at the Department of Philosophy and Bioethics

Odessa National Medical University

2, Valikhovsky lane, Odessa, Ukraine

HUMANISM OF A. MASLOW AS SOCIAL REALIZATION OF HEALTHY TALENTED PERSONALITIES

Humanistic conception of A. Maslow is examined in the article, that hardly resists to prevailing of pathological personalities in society on S. Freud. A. Maslow considers in modern specific society humanism social realization of healthy talented personalities. A. Maslow names them personalities that actualization itself and the talents in society. Even if pathological personalities adapt oneself, to hold all socially meaningful positions. Healthy talented personalities do not adapt oneself, they will realize the capabilities stopped up by nature from little up organically.

Aristotle asserted that good life implied existence in tune with authentic nature of man. Abraham Maslow created conception of valuable healthy personalities that will realize the natural capabilities too. A. Maslow names them healthy or ex-psychical, and also by natural personality. Actualization of nature of personality means her normal, desired development. A. Maslow in creation of conception leaned against practical researches. He saw that successful natural self-realization of talented healthy people is too useful society. Actualization requires itself unconformal behavior. Healthy people can love solitude, estrangement. A. Maslow named this feature "ego-transcendentness". The "ego-transcendentness" is the state of healthy talented personality and means being beyond an ego. So, A. Maslow formed transpersonal psychology. Being beyond an ego in mutual relations means altruism and respect of other personality.

Quite another situation with pathological personalities that was popularized by S. Freud as a norm in society. Pathological personalities unlike healthy very conformal, perfectly mask under norms, and then overbalance these norms on itself and does pathological society is unnoticeable, subject to repression more gifted healthy personalities. Pathology quite not means the presence of talent. Untalented pathological personalities are much more, what talented. Sometimes native talent is some time in a state of fight against illness, while illness will not distort this talent and will not destroy together with personality. So that sick talented personality is rarer, than simply sick personalities. S. Freud and the bored society was done advertisement a few to such persons. Most pathological personalities are untalented. Feeling of waning does them more aggressive in society. They mimicry under a stereotype, norm, labour for power, and then infect the illness society. Therefore today's society often self changes a norm toward pathological relations, by submitting them as freedom for deviations from natural nature.

Some estrangement needs talented healthy personality for free development of individuality, for maintenance of high level of novelty, creativity. She is oriented to the higher life values in social, everyday life. Her absence of inclination to hang labels is peculiar to. In a social hierarchy self-actualization people do not wish to rule above other.

Key words: humanism, personality, pathology, health, talent, society, self-realization, transpersonality.

ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 1:55:/67:3

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-15>**Зуб Анастасія Андріївна**

магістрантка факультету іноземних мов

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна**Петінова Оксана Борисівна**

доктор філософських наук,

професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ В НАУЦІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Проблема – це форма розвитку знання, форма переходу від старого знання до нового. Постійно змінювати і створювати нові описові теорії досить важко, до того ж часто буває важко і непрактично відмовлятися від старих теорій, не створюючи гідних альтернатив. У статті розглядаються особливості виникнення та розв'язування проблемних ситуацій у науці, правила, яких потрібно дотримуватися в процесі виявлення помилкових елементів попередніх теорій. Автор приділяє увагу філософському контексту конструювання теорій, щоб можна було в подальшому запобігти виникненню проблемних ситуацій, а також аналізує шляхи вибору з безлічі варіантів нових теорій, що дозволяють обрати найкращу проблемну ситуацію. Для цього необхідно зрозуміти сутність, причини і закономірності появи проблемних ситуацій у науці. Автор робить висновок про те, що наукове дослідження завжди являє собою ланцюг пов'язаних між собою проблем. При цьому сфера проблем і сфера вже завершеного знання настільки тісно взаємопроникають, що механічно відокремити їх неможливо. У пізнавальному відношенні сутність проблеми утворює протиріччя між знанням і незнанням. Наукова проблема є методологічним прийомом не тільки постановки питання, а й пошуків його вирішення. Проблема в найзагальнішому сенсі розуміється як знання про незнання, як сукупність суджень і включає в себе не тільки раніше встановлені факти, але і судження про ще непізнаний зміст об'єкта. Проблема виглядає як виражене в понятті об'єктивне протиріччя між мовою спостереження і мовою теорії, емпіричним фактом і теоретичним описом. Постановка і вирішення проблеми служить засобом отримання нового знання. Поняття проблеми визначається неоднозначно: як зміст, який не є в накопиченому знанні; як реконструкція наявної вихідної теорії, наявного масиву знання.

Постановка наукової проблеми включає в себе усвідомлення проблемної ситуації; формування проблемного задуму з подальшою його конкретизацією в серію питань, що змінюють одне одного; визначення конкретних шляхів, засобів, методів наукового дослідження. Проблемна ситуація є зазвичай результатом протиріччя між знову відкритими в науці фактами та наявною теорією.

Ключові слова: наука, проблема, вчений, розвиток науки, проблеми у науці.

Вступ. Шлях процесу пізнання навколишнього світу завжди перебував під доцільним прицілом філософів різних періодів, які намагались знайти відповідь, яким же чином це доцільно зробити, який же метод пізнання буде більш ефективним: раціональний чи емпіричний. Наука як сфера пізнання за всю свою історію не раз стикалася з проблемними ситуаціями і щоразу

вона по-різному їх вирішувала, іноді навіть повністю при цьому змінюючись. Під «важким становищем» у конкретному науковому дослідженні розуміється виявлення невідповідності між новими емпіричними фактами і теорією (або теорією), яка призначена для їх опису чи пояснення. Тобто ми маємо базову, робочу теорію, яка використовується для опису та пізнання світу. Ця теорія зазвичай проходить тривалий шлях випробування часом, але настає момент, коли з'являються і накопичуються явища, отримані дослідним шляхом, що просто не можуть пояснити теорію. Отже, виникає питання, наскільки базова теорія істинна і наскільки вона відповідає реальній дійсності.

Подальше використання теорій, які не можуть описувати всі явища своєї сфери, не є можливим. В такому разі потрібна як мінімум модернізація теорії, а як максимум – необхідна повна її заміна. Таким чином, фактично необхідна нова теорія, більш досконала і всеосяжна, але закономірно виникає нова складність. Як створити (або модернізувати наявну) таку теорію? Якою є технологія і порядок для її створення? Постійно змінювати і створювати нові описові теорії досить важко, до того ж часто буває важко і непрактично відмовлятися від старих теорій, не створюючи гідних альтернатив. Яких правил потрібно дотримуватися? Як виявити помилкові елементи попередньої теорії? Як слід конструювати теорію, щоб можна було в подальшому запобігти виникненню проблемних ситуацій? Як потрібно вибирати з безлічі варіантів нових теорій? Для цього необхідно зрозуміти сутність, причини і закономірності появи проблемних ситуацій у науці: чим це зумовлено, як з цим боротися, чому періодично описові теорії виявляються неповними і застарілими.

Таким чином, актуальність теми, що розглядається, визначається необхідністю дослідження проблемних ситуацій у науці, їх класифікації та визначення методів вирішення.

Мета статті – проаналізувати проблемні ситуації в науці, причини їх виникнення, а також методи розв'язання цих проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання проблемних ситуацій у науці висвітлене у багатьох дослідженнях та публікаціях нашого часу, наприклад, у навчальному посібнику В.О. Голубінцева «Філософія науки», у статтях В.І. Дубровського, О.П. Градова, А.І. Кравченка, Й.А. Шумпетера, а також багатьох інтернет-ресурсах [1–9].

Так, наприклад, Д.І. Дубровський, доктор філософських наук, у своїй статті «Проблемні ситуації у науці» відзначає: «Кожна мисляча людина, та й людство загалом, знаходиться одночасно в трьох пізнавальних ситуаціях:

1) Коли ми знаємо, що щось знаємо (я точно знаю, що кожна людина має серце, або що відповідно до теорії відносності $E=mc^2$).

2) Коли ми знаємо, що чогось не знаємо. Це знання про незнання створює проблемну ситуацію (ми знаємо, що існують якісь певні причини такого рідкісного, але грізного захворювання, як злаякісна гіпертермія, але які вони, на жаль, не знаємо). Сократ...

3) Коли ми не знаємо, що не знаємо. Наприклад, стародавні греки не тільки не знали нічого про віруси або про внутрішньоядерні реакції, але зовсім не знали, що вони про це не знають.

Такого роду ситуація може бути названа допроблемною [9].

О.П. Градов у своїй статті пише: «Практика показує, що для виявлення проблемної ситуації (ПС) необхідно звернути увагу передусім на необхідність більш глибокого осмислення самого поняття «проблемна ситуація». У літературі наявні різні визначення цього поняття. Так, існує понад сорок різних визначень, наведемо лише кілька прикладів. Проблемна ситуація – це реально існуюче в науці пізнавальне протиріччя, способи (методи) дозволу якого в цей момент ще не відомі (не зрозумілі). Проблемна ситуація – це ситуація труднощів, в процесі вирішення яких набуваються знання, формуються нові вміння та навички [1].

Проаналізувавши останні дослідження та публікації, що стосуються цього питання, ми можемо зробити певний висновок щодо питання проблемних ситуацій у науці – це питання, яке привертає увагу вчених з різних галузей та куточків світу, й досі залишається актуальним.

Результати. Розвиток наукового знання відбувається в процесі постановки й вирішення все нових і нових наукових проблем. Проблема – це питання, відповідь на яке не міститься в

наявному знанні. Інакше кажучи, проблема – це «знання про незнання», тобто коли відсутнє знання про якусь сферу, якісь явища, але є усвідомлення його відсутності. Усвідомити проблему – значить виявити своє незнання, а це вже – своєрідне знання. Р. Декарт у зв'язку з цим писав, що невідоме має бути певним способом позначене, бо інакше ми б не мали мотиву відшукувати саме це швидше, ніж що-небудь інше. Не всі проблеми є науковими. Наукові проблеми виділяються з усіх інших тим, що вони ставляться на основі наукових передумов і досліджуються науковими методами. Наукові проблеми прийнято поділяти на фундаментальні, домінуючою метою яких є розширення наукового знання, і прикладні, орієнтовані головним чином на техніко-технологічне застосування результатів дослідження. До останніх належать і проблеми, пов'язані з удосконаленням, розвитком засобів пізнання. Їх важлива роль по-справжньому стала усвідомлюватися в XX столітті. Наприклад, багато проблем ядерної фізики неможливо було б ні усвідомити, ні вирішити без нових технічних засобів пізнання. У розробці таких засобів доводиться погоджувати велику кількість конструктивних, техніко-економічних та інших проблем.

Слід зауважити, що чітких меж між фундаментальними і прикладними проблемами все ж не існує. Одна і та ж проблема, що досліджується з практичною або пізнавальною метою, може мати вирішення, яке має як практичну, так і пізнавальну цінність. Таке взаємопроникнення і взаємозв'язок двох аспектів науки вдало виражаються у відомому афоризмі: «Немає нічого більш практичного, ніж хороша теорія».

Усвідомлення проблеми спонукає вченого побудувати певний план дослідження, а також уявити собі можливий кінцевий результат як мету дослідження. Вибір проблеми є одночасно і вибором напряму дослідження. Дослідження, яке не починається з постановки проблеми, приречене на те, щоб залишитися безпредметним.

Постановка наукової проблеми включає в себе:

- 1) усвідомлення проблемної ситуації;
- 2) формування проблемного задуму з подальшою його конкретизацією в серію питань, що змінюють одне одного;
- 3) визначення конкретних шляхів, засобів, методів наукового дослідження.

Проблемна ситуація є зазвичай результатом протиріччя між знову відкритими в науці фактами та наявною теорією. Виникає проблемна ситуація зазвичай у таких випадках:

а) коли новий емпіричний матеріал не вкладається в рамки наявних теоретичних уявлень, тобто коли виявляється неможливість додати наявну теорію до нової предметної сфери (наприклад, безрезультатність спроб застосування уявлень класичної механіки до електромагнітних явищ);

б) коли розвиток теорії наштовхується на брак даних (такий варіант проблемної ситуації стимулює цілеспрямований експериментальний пошук);

в) коли виникає необхідність створення теорії, що узагальнює деяке коло явищ, які досліджує наука.

Аналіз, наприклад, проблемної ситуації, що склалася в електродинаміці у другій половині XIX століття, показує, що подальший розвиток експериментальних і теоретичних досліджень у цій галузі науки опирався в той час на такі принципово важливі, але ще не вирішені питання: відсутні універсальні кількісні характеристики, що описують взаємодії між електричними і магнітними явищами; не було теоретичного пояснення самого процесу поширення електричних і магнітних явищ у просторі та часі, тощо. На вирішенні цих питань і зосереджувалися зусилля ряду тодішніх учених. Саме в електродинаміці відчувалася нагальна потреба у створенні єдиної, яка відповідає всім необхідним потребам, теорії, яка дозволила б передбачати розвиток електромагнітних явищ у часі та просторі в самому загальному випадку, за будь-яких мисливих конкретних експериментальних умов [8].

Дж. Максвелл став одним з перших вчених, який усвідомив сформовану в тодішній науці проблемну ситуацію та зрозумів принципову важливість створення всеохоплюючої теорії електромагнетизму. Теорія Максвелла зіграла велику роль в подальшому розвитку електроди-

наміки, у відкритті нових сфер її практичного застосування. Саме такого дослідження вимагала наука того часу.

Отже, проблемна ситуація потребує осмислення, формулювання та вирішення нових проблем. При цьому проблема вступає як сполучний елемент в поступальному русі людського знання від неповного, неточного знання до все більш повного і точного. Виявлення та постановка проблеми розкриває неповноту попередніх знань, і тим самим є необхідним і неминучим моментом в цьому переході до нового знання.

Однак не будь-яка проблема може виконувати роль сполучної ланки між менш досконалим і більш досконалим знанням. Є проблеми, які не становлять наукового інтересу і, відповідно, не можуть класифікуватися як наукові. Відомі так звані «уявні» проблеми (або псевдопроблеми), постановка яких ніяк не сприяє прогресу наукового пізнання. Наприклад, виникнення науки Нового часу було пов'язане з подоланням схоластичних проблем, характерних для епохи Середньовіччя.

І в цей час виникають всякого роду псевдопроблеми. До них належать проблеми, що лежать поза сферою науки (вони вирішуються в сфері магії, богослов'я, езотерики тощо), а також проблеми, що виникають у самій науці. До них належать всякого роду некоректні проблеми (встановити некоректність яких іноді досить складно). Питання про те, чи можуть некоректні проблеми відігравати позитивну роль у прогресі наукового знання, залишається дискусійним. Деякі дослідники науки вважають, що виникнення некоректних (або «уявних») проблем може бути позитивним явищем, оскільки їх розгляд виявляє реальні проблеми і тим самим сприяє розвитку наукового знання.

Усунення «уявних» проблем може відбуватися також у результаті усвідомлення їх безперспективності в світлі досліджень нової предметної галузі науки або появи нових філософських і методологічних установок. Так, досягнення в сфері вивчення електромагнетизму виявили безперспективність спроб дослідження всіх явищ з позицій класичної механіки. У деяких випадках дослідження може призводити не до вирішення проблеми, а до її уточнення. Наприклад, давно цікавило вчених питання: у чому сутність життя? У процесі його вивчення було уточнено і переорієнтовано на питання про особливу організацію та структуру об'єктів живої природи. Тоді як колишня постановка цієї проблеми вимагала пошуку особливої субстанції або особливої сили як ознаки живої матерії (звідси вигадки про особливу «життєву силу» тощо). Зазначене уточнення і формулювання проблеми свідчить про новий підхід до неї, тобто про зміну її передумов, емпіричного матеріалу, теорії та методики дослідження. Такого роду зміни в постановці проблеми підвищують ймовірність її адекватного рішення. Таким чином, уточнення проблеми є також одним з видів прогресу наукового знання (хоча уточнення і рішення – це різні речі). Відомі випадки, коли розвиток науки забезпечувався тільки постановкою проблем без пропозицій щодо їх вирішення. Це можна проілюструвати на прикладі І. Ньютона, який у своїй «оптиці» сформулював 31 проблему, що створило підґрунтя для роздумів і досліджень цілим поколінням вчених [5].

Існують деякі загальні вимоги, виконання яких необхідне під час постановки наукових проблем.

1. Будь-яка наукова проблема повинна формулюватися щодо конкретних, реальних об'єктів або предметних сфер. У науці не може бути «безпредметної» проблеми (також як і безпредметної гіпотези або теорії).

2. Необхідне чітке розуміння наукової проблеми. Відсутність такого розуміння (або тільки інтуїтивне розуміння проблеми) спричиняє негативні наслідки: заважає виділенню напрямів і розробці програм наукових досліджень, обґрунтуванню та критичному аналізу стратегії наукового пошуку. А це позначається на способах координації діяльності різних груп дослідників. В умовах поділу науково-дослідної праці нечітко сформульована проблема неминуче веде до марнування часу, сил і матеріальних засобів, до нагромадження розрізненої інформації тощо.

3. Наукова проблема повинна виділяти такий напрям дослідження, в якому окремі питання можуть отримувати осмислення та вирішення. Відомо, що щодо будь-якого об'єкта в науці

можна сформулювати велику кількість питань, що задають цільові установки, і багато з них тією чи іншою мірою можуть виявитися корисними. Але найважливішим є вміння дослідника виділити, сформулювати, обґрунтувати істотне питання, що об'єднує всі інші, і зосередитися на його вирішенні. В цьому проявляється підготовленість вченого.

4. Наукова проблема повинна мати властивість розв'язності. Для прогресу науки і подальших дій у науковому дослідженні важливо встановити, чи володіє ця проблема цією властивістю. Пізнавальна діяльність вченого багато в чому залежить від того, які результати наукового дослідження слід вважати вирішенням проблеми. Обґрунтування розв'язання проблеми передбачає отримання таких результатів дослідження, які потрібно вважати її вирішенням за наявного стану науки. Тому проблема, яка вирішується (на відміну від псевдопроблем), дає можливість обґрунтовувати і планувати кінцевий результат, а не оголошувати будь-які результати вирішенням проблеми. Крім того, вирішувана проблема дозволяє оцінювати, відбирати і контролювати пізнавальні дії та аргументи в самому процесі отримання запланованих результатів, а не рухатися до них за допомогою методики «проб і помилок».

Слід зауважити, що в науці нерідко доводиться стикатися з проблемами, що допускають декілька варіантів вирішення (до таких проблем, наприклад, належать техніко-економічні проблеми, організаційні, тощо). У таких випадках доводиться враховувати, яке саме вирішення має ті чи інші переваги, і тому є більш бажаним в цих умовах. Чим складнішою є проблема, тим більшу кількість невідомих факторів необхідно враховувати під час обґрунтування її розв'язання, переваг у плануванні її вирішення. Уміння вченого формулювати і критично аналізувати аргументи, що використовуються для обґрунтування розв'язання або прийняття пропонованого вирішення проблеми, є важливою передумовою прогресу наукового пізнання. Здатність сприймати нові проблеми, бачити і формулювати їх – це важлива умова наукової творчості. У науці немає будь-яких спеціальних методів пошуку і формулювання наукових проблем. Для багатьох з них є неможливою і розробка алгоритмів вирішення. Ці питання є найбільш складною частиною науково-дослідної праці. Вони вимагають гарної підготовки вченого, наявності у нього досвіду дослідницької роботи, творчого підходу, а іноді й мужності.

Висновки. Традиційно філософія науки описує рух науково-пізнавального процесу як переходу від запитання до проблеми, потім до гіпотези, яка після свого достатнього обґрунтування перетворюється на теоретичну модель. Таким чином, маємо гносеологічний ланцюжок: питання – проблема – гіпотеза – теорія, що задає вектор розвитку наукового знання.

Наукове дослідження завжди являє собою ланцюг пов'язаних між собою проблем. При цьому сфера проблем і сфера вже завершеного знання настільки тісно взаємопроникають, що механічно відокремити їх неможливо. Проблема звернена не тільки в майбутнє, але і в минуле. З одного боку, в ній констатується недостатність досягнутого до цього моменту рівня знання, неможливість пояснити на основі цього знання нові явища дійсності. З іншого боку, проблема несе в собі частку знання, наявністю якого вона зобов'язана своєю постановкою. Таким чином, проблема – це форма розвитку знання, форма переходу від старого знання до нового. Вона виникає разом з виникненням революційної ситуації: старе знання вже не задовольняє нас, а нове ще не сформувалося повністю.

Проблему обґрунтовано пов'язують і навіть ототожнюють з питанням, підкреслюючи, що проблема – це важливе, складне питання. Хоча не будь-яке питання є проблемою. Проблема знаходить у питанні свій концентрований вираз, вузловим пунктом будь-якої проблеми є центральне питання. Складна проблема може розпадатися на ряд приватних проблем і виражатися у відповідних приватних питаннях. Однак головною рисою проблеми є те, що для її вирішення, для відповіді на її питання необхідно вийти за рамки старого знання. Що ж стосується питання взагалі, то нерідко для відповіді на нього цілком достатньо старого знання. Таке питання, за всієї його важливості й складності для науки, не є проблемою.

У пізнавальному відношенні сутність проблеми утворює протиріччя між знанням і незнанням. Наукова проблема, отже, є методологічним прийомом не тільки постановки питання, а й пошуків його вирішення. Проблема (від грец. Problema – завдання, труднощі, перешкода) в

найзагальнішому сенсі розуміється як знання про незнання, як сукупність суджень і включає в себе не тільки раніше встановлені факти, але і судження про ще не пізнаний зміст об'єкта. Проблема виглядає як виражене в понятті об'єктивне протиріччя між мовою спостереження і мовою теорії, емпіричним фактом і теоретичним описом. Постановка і вирішення проблеми служить засобом отримання нового знання. Поняття проблеми визначається неоднозначно: як зміст, який не є в накопиченому знанні; як реконструкція наявної вихідної теорії, наявного масиву знання.

Список використаних джерел

1. Градов А.П. Понятие проблемной ситуации. *Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки.* № 6 (209). 2014. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-problemnoy-situatsii>.
2. Градов А.П., Волынский А.С. Создание и применение матрицы совокупной полезности нематериальных активов. *Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки.* 2014. № 2 (192). С. 71–78.
3. Градов А.П. Стратегия и тактика выявления и разрешения системных проблемных ситуаций. *Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки.* 2014. № 3 (197). С. 17–27.
4. Карлик Е.М., Градов А.П. Экономическая эффективность концентрации и специализации производства в машиностроении: Основы теории и методики. 2-е изд. Ленинград : Машиностроение, 1983. 216 с.
5. Кравченко А.И., Анурий В.Ф. Социология. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 431 с.
6. Сен А. Развитие как свобода. Москва : Новое изд-во, 2004. 425 с.
7. Шумпетер Й.А. История экономического анализа. Т. 1. Санкт-Петербург : СПбГУЭиФ, 2004. 552 с.
8. Эффективность стратегии фирмы. Санкт-Петербург : Спец. литература, 2006. 208 с.
9. Проблемные ситуации в науке. Д.И. Дубровский. URL: <https://helpiks.org/8-2133.html>.

References

1. Hradov, A.P. (2014). Poniatyie problemnoi sytuatsyy [Concept of a problem situation] Nauchno-tekhnicheskyye vedomosti SPbHPU. Ekonomicheskyye nauky. № 6 (209). Rezhym dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-problemnoy-situatsii>. [In Russian].
2. Volinskyi, A.S., Hradov, A.P. (2014). Sozdanye y prymenenye matrytsi sovokupnoi poleznosti nemateryalnikh aktyvov [Creation and application of the matrix of the total utility of intangible assets] Nauchno-tekhnicheskyye vedomosti Sankt-Peterburhskoho hosudarstvennogo polytekhnicheskoho unyversyteta. Ekonomicheskyye nauky. № 2 (192). S. 71–78. [In Russian].
3. Hradov, A.P. (2014). Stratehiya y taktyka vyivleniya y razresheniya systemnikh problemnikh sytuatsiy [Strategy and tactics for identifying and resolving systemic problem situations] Nauchno-tekhnicheskyye vedomosti Sankt-Peterburhskoho hosudarstvennogo polytekhnicheskoho unyversyteta. Ekonomicheskyye nauky. № 3 (197). S. 17–27. [In Russian].
4. Karlyk, E. M., Hradov, A. P. (1983). Ekonomicheskayaia efektyvnost kontsentratsyy y spetsyalyzatsyy proyzvodstva v mashynostroenyy: Osnovy teoryy y metodyky [Economic efficiency of concentration and specialization of production in mechanical engineering: Fundamentals of theory and methodology]. 2-e yzd. L.: Mashynostroenye. 216 s. [In Russian].
5. Kravchenko, A.Y., Anuryin, V.F. (2005). Sotsyolohiya [Sociology]. SPb.: Pyter. 431 s. [In Russian].
6. Sen, A. (2004). Razvytye kak svoboda [Development as freedom]. Moscow : Novoe yzd-vo, 2004. 425 s. [In Russian].
7. Shumpeter, Y.A. (2004). Ystoryia ekonomicheskoho analiza [History of Economic Analysis]. T. 1. SPb.: SPbHUЭиФ, 552 s. [In Russian].
8. Effektyvnost stratehiyy fyrmy [The effectiveness of the strategy of the company] (2006). SPb.: Spets. lyteratura, 208 s. [In Russian].
9. Problemnye sytuatsyy v nauke. D.Y. Dubrovskiy [Problem situations in science. D.I. Dubrovsky] Rezhym dostupa: <https://helpiks.org/8-2133.html> D. I. Dubrovskiy. [In Russian].

Zub Anastasiia Andriivna

Master's Student at the Faculty of Foreign Languages
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

Petinova Oksana Borysivna

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-Cultural Activity
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
26, Staroportofrankovskaya str., Odesa, Ukraine

PROBLEM SITUATIONS IN SCIENCE: PHILOSOPHICAL CONTEXT

The problem is a form of development of knowledge, a form of transition from old knowledge to new. Constantly changing and creating new descriptive theories is difficult enough, moreover, it is often difficult and impractical to abandon old theories without creating worthy alternatives. The article discusses the features of the emergence and solution of problem situations in science, the rules that must be followed in the process of identifying false elements of previous theories. The author pays attention to the philosophical context of the construction of theories, so that it is possible to prevent the occurrence of problem situations in the future, and also analyzes the ways of choosing from a variety of options for new theories that allow you to choose the best problem situation. For this, it is necessary to understand the nature, causes and patterns of the emergence of problematic situations in science. The author concludes that scientific research is always a chain of related problems. Moreover, the area of problems and the area of already completed knowledge are so closely interpenetrated that it is impossible to separate them mechanically from each other. In a cognitive sense, the essence of the problem forms a contradiction between knowledge and ignorance. A scientific problem is a methodological device not only for raising a question, but also for finding its solution. The problem in the most general sense is understood as knowledge of ignorance, as a set of judgments, and includes not only previously established facts, but also judgments about the still unknown content of the object.

The problem looks like an objective contradiction expressed in the concept between the language of observation and the language of theory, an empirical fact and a theoretical description. The formulation and solution of the problem serves as a means of acquiring new knowledge. The concept of a problem is defined ambiguously: as a content that is not in accumulated knowledge; as a reconstruction of the existing initial theory, the existing array of knowledge. The statement of a scientific problem includes the awareness of a problem situation; the formation of a problem plan with its subsequent concretization into a series of questions replacing each other; determination of specific ways, means, methods of scientific research. The problematic situation, as a rule, is the result of a contradiction between the facts newly discovered in science and the existing theory.

Key words: science, problem, scientist, development of science, sciences problems.

УДК 745.54(075.4)

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-16>**Ковальчук Тетяна Петрівна**

старший викладач кафедри теорії і методики декоративно-прикладного мистецтва та графіки
художньо-графічного факультету
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

Рудой Вадим Володимирович

асистент кафедри теорії і методики декоративно-прикладного мистецтва та графіки
художньо-графічного факультету
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

УМОВИ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розглядаються особливості декоративно-прикладного мистецтва та акцентується увага на методичних засадах викладання дисципліни. Окреслюється, що проблеми підготовки майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва виявляють сутність декоративно-прикладного мистецтва як особливого виду професійної підготовки, що є цілеспрямованим процесом формування особистості майбутнього художника-педагога декоративно-прикладного мистецтва, що базується на синтезі освіти, мистецтва і художньої практики, здійснюється через поєднання педагогічного, естетичного, мистецькознавчого, народознавчого та прикладного аспектів.

На основі розкриття ефективної ролі декоративно-прикладного мистецтва виявляється потенціал декоративно-прикладного мистецтва у формуванні креативності майбутніх фахівців. Визначено низку педагогічних умов ефективності формування креативності майбутніх фахівців засобами декоративно-прикладного мистецтва. Обґрунтовано, що специфіка такої підготовки полягає у комплексі впровадження педагогічних, декоративно-прикладних та народознавчих аспектів, що уможливорює загалом інтегрування майбутнього фахівця декоративно-прикладного мистецтва у процес освоєння основ мистецтва; засвоєння особливого досвіду художньо-творчої діяльності у галузі декоративно-прикладного мистецтва, формування особистісних здатностей для створення художніх, образних по суті виробів; осягнення естетичного значення декоративно-прикладного мистецтва шляхом формування загально-прийнятих підходів до оцінки художніх явищ; опанування певного виду декоративно-прикладного мистецтва як традиційного культурного здобутку українського народу.

Розкриваються перспективні подальші дослідження питань, які стосуються навчально-виховного процесу та умов підготовки майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва, зокрема вивчення змісту, інноваційних форм та методів підготовки майбутніх фахівців.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, професійна підготовка, креативність, компетентність, креативна компетентність.

Вступ. В сучасності постала проблема становлення й розвитку фахівця декоративно-прикладного мистецтва такого рівня, який здатний поєднати в своїй професійній діяльності минулий і сучасний досвід у їх синтезі, а також на засадах цього бути одночасно художником і педагогом. Ці обставини ініціюють процеси перетворень у вищій освіті і, як наслідок, зумовлюють певні стратегії щодо змін у методології навчання в сучасній художньо-педагогічній освіті.

Становлення майбутнього фахівця як творчої особистості у процесі вивчення декоративно-прикладного мистецтва сьогодні фактично лише декларується в контексті загальних положень, а зміст програм і навчальних планів дисципліни не відображає повною мірою умови створення концепції та етапів самого процесу навчання.

Загалом виявляється, що і до цього часу актуальним є продовження дослідження декоративно-прикладного мистецтва в контексті формування креативності майбутніх фахівців мистець-

кого профілю в умовах вищої професійної освіти із урахуванням умов становлення творчої особистості нового рівня, і це ще не в повній мірі відображається як предмет уваги у змісті програм і навчальних планів вищих навчальних закладів.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є розгляд та аналіз методів досягнення креативності у майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва у процесі навчання та розкриття умов формування професійної підготовки фахівців декоративно-прикладного мистецтва. Обґрунтувати суттєві принципи концептуальних засад навчального процесу декоративно-прикладного мистецтва. На основі результатів, що базуються на узагальненні досліджень та систематизації практичного досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва, розкрити умови формування їх креативності.

Матеріали та методи дослідження. У дослідженні застосовуються загальнонаукові методи і підходи, а саме: теоретичного рівня: аналіз і синтез, абстрагування та конкретизація, аналогія та узагальнення, емпіричного рівня: педагогічне спостереження, розгляд етапів – від теорії і до практики, оцінювання результатів поетапного створення композиції, ескізу і роботи.

Відповідно до цілі та завдань для комплексного створення умов навчального процесу методологічно виправдано поєднання системного підходу, особистісно зорієнтованого підходу із конкретизацією його принципів засад щодо змістово-творчого дискурсивного вирішення поставлених завдань, звернення особливої уваги на стратегію системно-педагогічного дослідження результатів сформованості креативності майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва. Провідною метою цього дослідження є виявлення ступеню потреби студентів у самопізнанні, самовдосконаленні і самореалізації, ступеню розуміння сутності художньо-педагогічної діяльності.

Результати дослідження. У дослідженнях педагогічної спрямованості (Н. Аніщенко, Н. Ганнусенко, І. Зязюн, О. Комаровська, Л. Кондрацька, Л. Масол, Б. Неменський, С. Нічкало, О. Олексюк, О. Оніщенко, Ю. Орлов, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Щолокова, О. Шевнюк, Б. Юсов) обґрунтовуються провідні аспекти підготовки педагогів мистецького профілю, і більшість переконливо доводить, що формування майбутнього фахівця як творчої особистості може здійснюватися за допомогою різноманітних засобів.

Сучасні дослідники професійної підготовки майбутніх фахівців розглядають творчу особистість як системно структуровану цілісність, формування якої зумовлено індивідуально орієнтованою та цілеспрямованою системою професійної освіти. Цієї точки зору дотримуються сучасні дослідники в галузі теорії особистості (А. Асмолов, А. Бодальов, В. Маслов, В. Сімонов, М. Удовенко), творчого розвитку особистості (О. Анісімов, А. Бакушинський, В. Біблер, В. Зінченко, С. Сисоєва, Б. Теплов), у сфері психології професійної діяльності (А. Асмолов, Г. Балл, С. Вітвицька, Г. Данилова, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова, Б. Мейлах, Г. Нагорна, В. Параніч, О. Пехота, Л. Савенкова та інші).

Одним із важливих висновків, як вважаємо, є те, що в результаті виконання умов формування майбутнього професіонала встановлюється певний рівень сформованості професіоналізму творчої особистості – тієї якості, яка «поєднує в собі компетентність в оцінці ставлення особистості до різних аспектів професійної діяльності, а також цілу структуру соціальних, власне професійних, морально-мотиваційних компонентів» і виявляється у комунікативних вміннях (соціальний компонент), компетентності (професійний компонент), ставленні до професійної діяльності, в сумлінності та у потребі до самовдосконалення». При цьому виокремлюємо положення, що «поєднання психологічного, феноменологічного та методологічного підходів на основі рефлексивного смислоутворення дає можливість забезпечити зв'язок між професійною педагогічною і спеціальною художньо-естетичною підготовкою майбутніх учителів мистецьких дисциплін шляхом смислової саморегуляції» [7, с. 15].

У контексті уваги до процесу та результатів професійної підготовки можливо звернути увагу на думку С. Гончаренка, що «зміст професійної підготовки передбачає не лише оволодіння особистістю теорією і технологією майбутньої діяльності, формування спеціальних практичних умінь і навичок, але й вироблення психологічних, морально-етичних якостей, необхідних

фахівцеві для праці в обраній галузі та досягненні обраних цілей, орієнтації у мінливій соціокультурній ситуації, підвищенні конкурентоздатності» [3, с. 384].

З огляду на нашу концепцію дослідження креативність привертає увагу і до базових ключових і предметних частин професійної компетентності. Сьогодні «креативність» пов'язується із компетентністю (праці Н. Вересоцької, І. Ісаєва, І. Зимньої, І. Зязюна, О. Ломакіна, В. Нестерова, І. Підласого, Дж. Равена, В. Сластьоніна та ін.), і із головних положень слідує, що «компетентність – це усталена готовність і спроможність особистості до функціонування зі «знанням справи», а «в основі концепції компетентності лежить ідея виховання компетентної людини й працівника, який не лише має необхідні знання, професіоналізм, але й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання, й бере на себе відповідальність за певну діяльність» [1, с. 24].

Функції декоративно-прикладного мистецтва у навчальному процесі майбутніх фахівців розкрито у працях Є. Антоновича, К. Духаніна, Р. Захарчук-Чугай, М. Кагана, О. Рудницької. Про вагомий психолого-педагогічний і виховний потенціал народної художньої творчості, її навчально-виховний вплив на особистість свідчать дослідження сучасних педагогів (Ю. Бондаренко, О. Вишневський, Р. Захарченко, В. Каюков, Т. Мацейків, В. Мусієнко, О. Онищук, С. Павх, В. Радкевич, Л. Савка, Б. Ступарик, С. Чебоненко, О. Ярмоленко). Акцентується увага на тому, що вивчення декоративно-прикладного мистецтва створює умови для творчої спрямованості навчально-виховної діяльності студентів, залучає їх до культурних традицій свого народу, є ефективним засобом формування художніх здібностей та креативності, забезпечує гармонійний розвиток пізнавальної діяльності майбутнього педагога (О.В. Шпитальова та інші). Зокрема, зазначають, що «одним з першочергових завдань фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва є пробудження потреби до творчості та розвиток самої здатності творити. Це може бути тільки за обставин, які передбачають можливість вільної ініціативи, самостійності, по-справжньому творчої діяльності, націленої на створення нового та оригінального на противагу повтору, копіюванню. Необхідність такої творчості виникає лише тоді, коли ціннісними основами для студентів стає любов до народного мистецтва, його коріння, його історії. Специфічною педагогічною особливістю декоративно-прикладного мистецтва є те, що студент стоїть перед необхідністю проявляти індивідуальну творчість. Такий вид діяльності має високі виховні можливості, що дозволяють накопичувати позитивний досвід естетичного ставлення до дійсності...», а «ціннісне відношення формується у студентів завдяки окремим творчим завданням, які вимагають пошуку власного, незвичайного, нестандартного, новаторського погляду кожного студента на спільне завдання, тему (вибір матеріалу, техніки виконання, шляхів реалізації задуму)». Таким чином, «одним із першочергових завдань фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва є пробудження потреби до творчості та розвиток самої здатності творити. Це може бути тільки за обставин, які передбачають можливість вільної ініціативи, самостійності, по-справжньому творчої діяльності, націленої на створення нового та оригінального на противагу повтору, копіюванню, а загалом «декоративно-прикладне мистецтво, як ніякий інший вид навчально-творчої роботи, дозволяє одночасно з розкриттям величезної духовної цінності виробів народних майстрів, формуванням естетичного смаку озброювати майбутніх фахівців технічними знаннями, розвивати у них трудові навички і вміння, вести психологічну і практичну підготовку до праці, до вибору професії, шляхом включення їх в захоплюючий процес створення власних творів. Виготовлення студентами на практичних заняттях виробів дає змогу природно й ґрунтовно виховувати в відчуття самосвідомості в гармонії» [11, с. 77–84].

Виявляючи методологічні засади формування креативності у майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва, вчені заявляють, що «на підставі врахування різних варіантів обґрунтування загальних ознак змісту професійної підготовки та особливостей діяльності у галузі декоративно-прикладного мистецтва стало можливим вважати феномен «професійна підготовка майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва у вищому навчальному закладі» особливим видом професійної підготовки, що з позиції засвоєння особистістю куль-

турної спадщини народу є цілеспрямованим культуро-відповідним процесом формування особистості майбутнього фахівця декоративно-прикладного мистецтва, який базується на синтезі освіти, мистецтва і художньої практики, здійснюється в навчальному закладі через поєднання освітнього-педагогічного, мистецько-культурного, народознавчого та прикладного аспектів педагогічного процесу і забезпечує здатність особистості до інтеграції із традиційним культурним середовищем, спроможність до створення, аналізу та оцінки декоративно-прикладних виробів, також спрямовує на подальше особистісне, творче й професійне самовдосконалення» [2, с. 78–83].

Із сучасних авторських методик викладання декоративно-прикладного мистецтва і художніх ремесел у закладах вищої освіти мистецького спрямування можливо виокремити думку, що «декоративно-прикладне мистецтво – це важіль, який здатний формувати позитивне ставлення до життя і яке має властивості постійно розширювати способи та прийоми своєї образної виразності, вирішує питання й проблеми синтезу багатьох видів мистецтва та величезний вплив на свідомість людини, на формування її художньої та побутової культури. В його образах, зручних утилітарних формах, мотивах орнаментів містяться символи природи та життя людини. Враховуючи завдання сучасної вищої школи, декоративно-прикладне мистецтво має стати важливою складовою частиною не тільки художньої освіти, а й, зокрема, всіх напрямів підготовки фахівців педагогічної галузі» [5, с. 76–79].

Із досліджень виокремлюється сутність умов професійної підготовки майбутніх фахівців, характеристика «підціль навчання майстрів художніх промислів і ремесел, які вважаються спрямованими на реалізацію компетентнісного, виховного і розвивального компонентів освіти, що мають забезпечити: а) оволодіння багатством духовної і матеріальної культури – передусім системою гуманітарних, фундаментальних і спеціальних знань та способів творчої професійно-художньої діяльності; б) виховання та розвиток особистісних і професійно значущих якостей майбутнього фахівця» [8, с. 130]. До уваги беремо і думку про те, що «реалізація в навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів педагогічного потенціалу декоративно-прикладного мистецтва виконує дві основні функції: консервуючу та трансмеційну» [9, с. 186–189]. У контексті нашого дослідження суттєвим є висновок, що «вивчення декоративно-прикладного мистецтва є невіддільним компонентом професійної підготовки студентів мистецького профілю й залишається актуальною проблемою сучасної мистецької педагогіки. Фахова підготовка майбутнього вчителя образотворчого мистецтва потребує впровадження нових технологій формування їх професійної компетентності, які залежать від методів майстерності, вільного використання засобів виражальної мови образотворчого мистецтва, рівня володіння технічними прийомами зображення, процесу й закономірностей народної художньої творчості» [6, с. 4].

На основі аналізу поглядів дослідників стосовно декоративно-прикладного мистецтва у творчому й професійному формуванні креативності майбутніх фахівців можливо виокремити думку, що декоративно-прикладне мистецтво має особливі потенціальні можливості для формування креативних здатностей, а під впливом декоративно-прикладного мистецтва формуються вміння осмислювати культуру, традиції, історію, творчі цінності народу, формуються особливі естетичні погляди і загалом розкривається творча особистість.

Обговорення результатів. Очевидною є потреба у дослідженні виявлення умов для формування професійних якостей майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва та виявлення оптимальних шляхів її реалізації у вищих навчальних закладах України в контексті нових вимог до спеціалістів вищої вимоги.

Розвиток студентів як креативних творчих особистостей на заняттях декоративно-прикладного мистецтва потребує створення відповідних умов, від яких залежить його ефективність, продуктивність виявів проявів студента в просторі творчої діяльності, що розкриває комплекс якостей – концептуальність розуму, вміння швидко знаходити ідею, бути винахідливим, постійно прагнути здобувати нові знання, необхідні для виконання конкретного практичного завдання, самостійності під час вибору завдання тощо. При цьому творчість, індивідуальність,

майстерність проявляється і хоча б у мінімальному відступі від зразка. Результатом є самостійно створена образно-творча робота.

На основі нашого досвіду виокремлюємо із процесу навчання, що «для успішного закріплення знань, вмінь та навичок на заняттях з декоративно-прикладного мистецтва, на нашу думку, доцільним є застосування групових форм роботи, що допускає варіативність завдань і методів та засобів їх виконання. Групу студентів ми поділяємо на дві підгрупи залежно від виду творчої діяльності, змісту завдань, рівня самостійної активності. А також можна поділити за напрямками роботи: оздоблення виробів і створення художніх ситуацій, моделювання ситуацій. Особливими є завдання, які включають проектування навчально-виховних ситуацій, способів діяльності у цих ситуаціях, реалізацію певного змісту естетичного виховання через оптимальні форми діяльності» [1, с. 24].

Попри твердження, що поняття «креативна компетентність» і нині не має однозначного трактування, на основі досліджень виокремлюємо основні підходи до визначення креативної компетентності: як інтегральна багатофакторна якість особистості, що зумовлює розвиток і саморозвиток творчих здібностей, уміння ефективно й продуктивно вирішувати професійні задачі, створювати у результаті інноваційний продукт; як стійка властивість особистості, що виявляється в узгодженні знань, умінь, особистісних якостей і досвіду релятивного процесу створення нового; як система знань, умінь, навичок, здібностей і особистісних якостей, необхідних для творчості та самовдосконалення; готовність до адаптивного використання отриманих знань і у діяльності; інтегративна якість особистості фахівця, що складається з сукупності певних компетенцій, спрямованих на творчу діяльність; як здатність знаходити оригінальні рішення відомих задач, створювати нові професійні продукти, виявляти нові проблеми та знаходити їх вирішення за рахунок реалізації творчих здібностей особистості» [4, с. 35], що своєю чергою зумовлюють необхідні умови формування креативності майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва в процесі професійної підготовки.

Педагогічна цінність декоративно-прикладного мистецтва заключається в тому, що дозволяє розкривати й формувати творчу особистість на основі різних видів творів мистецтва, а також дозволяє виховувати в майбутнього вчителя образотворчого мистецтва певну культуру сприйняття матеріального світу, допомагають глибше пізнати засоби інших видів зображувальної художньої виразності, сприяють формуванню естетичного відношення до дійсності. Декоративно-прикладне мистецтво є унікальним засобом збереження й передачі естетичного досвіду людства.

Ми у згоді із положеннями про значимість розвитку креативності як важливої якості майбутніх спеціалістів, оскільки саме ці заняття, що лежать в основі традиційної професійної майстерності, викликають образну продуктивну фантазію, творчу уяву, створюють сприятливі умови для самовираження особистості студента в різних творчих розробках, надають можливість реалізувати індивідуальні творчі потреби, усвідомлення своєї причетності до творинь української та світової культури.

Умовами формування креативності майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва є використання наступних методів і прийомів: стимулювання творчого інтересу до знаходження композиційно-образного рішення, що передбачає наведення цікавих прикладів із робіт майстрів та творчих робіт студентів; створення умов для емоційного виплеску, ефекту захоплення, сприйняття незвичайності образного рішення; концептуальність процесу на усіх етапах заняття – від теоретичного рівня (ідея, концепція, образ, символ, знак) до практичного втілення (метод створення – послідовність процесу), що сприяє розвитку різних творчо-інтелектуальних рис, передбачати результати творчих пошуків.

На наш погляд, коли творчий процес із чотирма послідовними етапами [12]: підготовки: формулювання задачі та початкові спроби її розв'язати; інкубація: відволікання від задачі та перемикавання на інший предмет; осяяння (інсайт): інтуїтивне заглиблення в сутність задачі; перевірка: випробування, тобто реалізація рішення обумовлюється інтуїтивним компонентом, що достатньо важливо для формування креативності [12, с. 79–86].

До діяльнісного критерію оцінки результатів ми застосовуємо наступні показники: здатність у виробі відображати основні конструктивні особливості форми; уміння у виробі відтворювати зовнішні контури натури; адекватність відтворення пропорційних відношень цілого і частин; уміння знаходити гармонійні співвідношення кольору, тону і пропорцій відтворюваного; здатність оригінально компоувати; володіння техніками роботи матеріалами; репродуктивні вміння відтворення характерних естетичних ознак натури; здатність творчо реалізовувати художньо-образне рішення.

З огляду на наш досвід викладання декоративно-прикладного мистецтва, насамперед із увагою до народного декоративно-прикладного мистецтва, окреслюємо, що завдання курсу полягає у формуванні у студентів уявлень та знань про народні витoki декоративного мистецтва, види народного мистецтва, історію та роль його у житті людей. Завдання занять з народного декоративно-прикладного мистецтва полягає в тому, щоб допомогти усвідомити себе і своє прагнення творити і навчати, розуміти декоративні твори, а також бачити задум автора, відрізнити ексклюзив від авторських, майстерно виконаних виробів. Навчальні заняття дозволяють розкрити й охопити всі технології виготовлення декоративних виробів. Саме це, на наш погляд, сприяє формуванню в майбутніх фахівців усвідомлення значення декоративно-прикладного мистецтва, формує в них естетичну культуру, можливість формування креативної особистості.

Загалом дослідження процесу творчої діяльності студентів на заняттях декоративно-прикладного мистецтва надало можливість виокремити і звернути увагу на чинники, що створюють перепони до формування їх креативних можливостей: психолого-гносеологічні, які базуються тільки на логічному осмисленні завдання, створюють простір для інерції творчої ідеї, стереотипності мислення; академічно-процедурні, що поєднують репродуктивну і по-своєму, реформаторську роботу студентів; присутність креативного вигляду у роботі, якщо є необхідність використовувати пізнання в нових умовах або використовувати популярні методами постанови творчого завдання.

Для визначення результатів створених умов та рівня сформованості креативних якостей майбутнього фахівця декоративно-прикладного мистецтва і також у контексті його професійної компетентності, відповідно до завдань розроблено програму для розвитку фахових компетентностей, в якій закладені якісні показники: творчо-особистісний, креативно-знаннєвий, концептуальний, мотиваційний, організаційний, психолого-педагогічна компетентність, оцінно-аналітичний, технологічний, постійна увага до підвищення кваліфікації.

Експериментально доведено, що ефективний творчий розвиток та формування креативності студентів засобами декоративно-прикладного мистецтва забезпечується дотриманням таких педагогічних умов: урахування індивідуальних особливостей; стимулювання емоційно-почуттєвої сфери школярів; сприяння дієвості уяви і фантазії; різноманітність способів реалізації художнього образу в практичній творчій діяльності (самовираження); використання міжпредметних зв'язків, інтеграції змісту художніх дисциплін та елементів міжгалузевої інтеграції.

Висновки. На засадах вищезначеного стало можливим зробити певні узагальнення та висновки:

на підставі виявлення різних методик та особливостей професійної підготовки у галузі декоративно-прикладного мистецтва стало можливим вважати, що професійна підготовка майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва є особливим видом;

розробка і впровадження в навчально-виховному процесі комплексу занять з удосконалення вивчення декоративно-прикладного мистецтва вирішує й підтверджує завдання з формування творчої особистості майбутнього вчителя образотворчого мистецтва;

в контексті виявлення необхідних умов формування креативності майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва визначаємо, що специфіка такої підготовки полягає у комплексі впровадження педагогічних, декоративно-прикладних та народознавчих аспектів, що уможливорює загалом інтегрування майбутнього фахівця декоративно-прикладного мистецтва у процес освоєння основ мистецтва; засвоєння особливого досвіду художньо-творчої діяльності у галузі декоративно-прикладного мистецтва, формування особистісних здатностей

для створення художніх образних по суті виробів; осягнення естетичного значення декоративно-прикладного мистецтва шляхом формування загальноприйнятих підходів до оцінки художніх явищ; опанування певного виду декоративно-прикладного мистецтва як традиційного культурного здобутку українського народу.

Подальші перспективи дослідження проблеми. Це дослідження не вичерпує всіх теоретичних і практичних аспектів удосконалення системи професійної художньої освіти, спрямованої на формування креативності студентів та потребує подальших як практичних, так і теоретичних удосконалень. Необхідні подальші дослідження питань, що стосуються навчально-виховного процесу та створення необхідних умов для підготовки майбутніх фахівців декоративно-прикладного мистецтва, зокрема вивчення змісту, сучасних інноваційних форм та методів.

Список використаних джерел

1. Вересоцька Н. Декоративно-ужиткове мистецтво як засіб формування креативної компетентності майбутнього вчителя технології. *Проблеми підготовки сучасного вчителя. Збірник наукових праць*. 2019. Вип. 1(19). С. 21–30.
2. Власюк О. Навчально-виховний процес підготовки фахівців декоративно-прикладного мистецтва: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика (Серія: Педагогіка)*. 2017. № 3 (58). С. 78–83.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник : видання друге, доповнене й виправлене. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
4. Дімітрова-Бурласенко С.Д. Підготовка студентів технічних університетів до виявлення креативної компетентності у професійній діяльності : дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Дніпро, 2018. 358 с.
5. Ігнашина-Стоколяс А.О. Декоративно-прикладне мистецтво – вектор професійної підготовки студентів у національній системі мистецької освіти. *Актуальні проблеми викладання дисциплін образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва у навчальних закладах мистецького спрямування: Матеріали I Регіонального науково-практичного семінару*, Лозова, ОКЗ «ЛВКМ», 23 березня 2019 р. Збірник матеріалів. Лозова : ОКЗ «ЛВКМ», 2019. 90 с. С. 76–79
6. Масол Л.М. Підготовка вчителів до поліхудожнього виховання учнів (теоретичні підходи й експериментальний досвід). *Мистецтво та освіта*. 2009. № 2. С. 2–6.
7. Орлов В.Ф. Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін : монографія ред. І.А. Зязюн. Наукова думка. Київ, 2003. 262 с.
8. Радкевич В.О. Сучасні підходи до організації професійного навчання фахівців художніх промислів і ремесел. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*. Ред. кол. В.М. Мадзігон та ін. 2007. № 2. С. 130.
9. Смірнова О.О. Творчі якості особистості художника-педагога у структурі професійної діяльності. *Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми та перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Умань, 20–21 жовтня 2011 р.)*. Умань, 2011. 288 с. С. 186–189.
10. Ткачук О., Ковальчук Т. Дослідження професійних складових компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва курсу «Художня обробка паперу». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2019. № 2 (86). С. 101–109.
11. Шпитальова О.В. Формування творчої особистості студента засобами народного декоративно-прикладного мистецтва. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Одеса, 2016. № 2 (56). С. 77–84.
12. Wallas G. *The Art of Thought*. Jonathan Cape, 1926. P. 79–96 (избр. отрывки; пер. М. Фаликман) – Психология мышления. Хрестоматия по психологии. / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Ф. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. Москва, 2008.

References

1. Orlov V. F. (2003) *Profesiine stanovlennia vchyteliv mystetskykh dystsyplin : monohrafiia [Professional development of teachers of art disciplines : monograph]// red. I. A. Ziaziun*. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

2. Honcharenko S. U. (2011) *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk : vydannia druhe, dopovnene y vypravlene [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary: second edition, supplemented and corrected]*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].
3. Veresotska N. (2019) *Dekoratyvno – uzhytkove mystetstvo yak zasib formuvannia kreatyvnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia tekhnologii [Decorative – applied art as a means of forming the creative competence of the future teacher of technology]* Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. Zbirnyk naukovykh prats [in Ukrainian].
4. Shpytalova O.V. (2016) *Formuvannia tvorchoi osobystosti studenta zasobamy narodnoho dekoratyvno – prykladnoho mystetstva [Formation of the creative personality of the student by means of national decorative - applied art]*. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii [in Ukrainian].
5. Vlasiuk O. (2017) *Navchalno-vykhovnyi protses pidhotovky fakhivtsiv dekoratyvno – prykladnoho mystetstva: teoretychni analiz [Educational process of training specialists in decorative and applied arts: theoretical analysis]*. Pedahohichni protses: teoriia i praktyka (Seriia: Pedahohika) [in Ukrainian].
6. Ihnashyna-Stokolias A.O. (2019) *Dekoratyvno-prykladne mystetstvo – vektor profesiinoi pidhotovky studentiv u natsionalnii systemi mystetskoï osvity [Decorative and applied art is a vector of professional training of students in the national system of art education]*. Aktualni problemy vykladannia dystsyplin obrazotvorchoho ta dekoratyvno-prykladnoho mystetstva u navchalnykh zakladakh mystetskoï spriamuvannia: Materialy I Rehionalnoho nauково-praktychnoho seminaru, Lozova, OKZ “LVKM”, 23 bereznia 2019 r. / Zbirnyk materialiv. Lozova : OKZ “LVKM” [in Ukrainian].
7. Radkevych V.O. (2007) *Suchasni pidkhody do orhanizatsii profesiinoho navchannia fakhivtsiv khudozhnykh promysliv i remesel [Modern approaches to the organization of professional training of specialists in arts and crafts]*. Mystetska osvita: zmist, tekhnologii, menedzhment. / red. kol. V.M. Madzihon ta in. [in Ukrainian].
8. Smirnova O.O. (2011) *Tvorchi yakosti osobystosti khudozhnyka-pedahoha u strukturi profesiinoi diialnosti [Творчі якості особистості художника-педагога у структурі професійної діяльності]*. Teoretyko-metodolohichni aspekty mystetskoï osvity : zdobutky, problemy ta perspektyvy : materialy Vseukrainskoï nauково-praktychnoi konferentsii (m. Uman, 20–21 zhovtnia 2011 r.). Uman : PP Zhovtyi O.O. [in Ukrainian].
9. Masol L.M. (2009) *Pidhotovka vchyteliv do polikhudozhnoho vykhovannia uchniv (teoretychni pidkhody y eksperymentalnyi dosvid) [Preparation of teachers for polyart education of students (theoretical approaches and experimental experience)]*. Mystetstvo ta osvita [in Ukrainian].
10. Kostiuk T.V. (2018) *Vplyv dekoratyvnoho mystetstva na rozvytok tvorchoi osobystosti studenta [The influence of decorative art on the development of the student's creative personality]*. Osnovni napriamy rozvytku pedahohichnoi nauky: Materialy 0-75 III Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (m. Rivne, 7-8 hrudnia roku 2018 roku). Kherson: Vydavnytstvo «Molodyi vchenyi» [in Ukrainian].
11. Dimitrova-Burlaienko S. D. (2018) *Pidhotovka studentiv tekhnichnykh universytetiv do vyjavlennia kreatyvnoi kompetentnosti u profesiinii diialnosti [Preparing students of technical universities to identify creative competence in professional activities]*: dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. Dnipro [in Ukrainian].
12. Wallas G. (2008) *The Art of Thought. Jonathan Cape, 1926. P. 79-96 (yzbr. otruvky; per. M. Falykman) - Psykholohyia mushlenyia. Khrestomatyia po psykholohyy. / Pod red. Yu.B. Hyppenreiter, V.F. Spyrudonova, M.V. Falykman, V.V. Petukhova. M. [in English]*.

Kovalchuk Tetyana Petrivna

Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Decorative Arts and Graphics
of the Faculty of Arts and Graphics
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

Rudoy Vadym Volodymyrovych

Assistant at the Department of Theory and Methods of Decorative and Applied Arts and Graphics
of the Faculty of Arts and Graphics
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

CONDITIONS FOR FORMATION OF CREATIVITY OF FUTURE SPECIALISTS OF DECORATIVE AND APPLIED ART IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

The article considers the features of decorative and applied arts and focuses on the methodological principles of teaching the discipline. It is determined that the problems of training future specialists in arts and crafts show the essence of the phenomenon of "professional training of arts and crafts" as a special type of training, is a purposeful process of forming the future artist - teacher of arts and crafts, based on the synthesis of education, art and artistic practice is carried out through a combination of pedagogical, aesthetic, history of arts, peoples food and applied aspects.

Based on the disclosure of the effective role of arts and crafts, the potential of arts and crafts in the formation of creativity of future professionals. A number of pedagogical conditions for the effectiveness of the formation of creativity of future professionals by means of decorative and applied arts have been determined.

It is substantiated that the specifics of such training lies in the complex implementation of pedagogical, decorative – applied and ethnographic aspects, which allows in general the integration of the future specialist of decorative and applied arts in the process of mastering the basics of art; mastering the special experience of artistic and creative activity in the field of decorative and applied arts, the formation of personal abilities to create artistic figurative products in essence; comprehension of aesthetic value of decorative and applied art by formation of generally accepted approaches to an estimation of the art phenomena; mastering a certain type of decorative and applied art as a traditional cultural achievement of the Ukrainian people. Further prospects for the study of the problem are outlined, based on the fact that the analysis of this study does not exhaust all theoretical and practical aspects of improving the system of professional pedagogical education aimed at developing students' creativity and requires further practical and theoretical improvements.

Perspective further researches of questions concerning educational process and conditions of preparation of future experts of arts and crafts, in particular studying of the maintenance, innovative forms and methods of preparation of future experts are opened.

Key words: *decorative and applied arts, professional training, creativity, creative competence.*

Кузнецова Катерина Юріївна

старший викладач кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й.Б. Шада
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи 6, Харків, Україна

КРИТИКА МЕТАФІЗИКИ І ПОСТМЕТАФІЗИЧНЕ МИСЛЕННЯ: ТЕРМІНОЛОГІЯ Й ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

*Історичне самодистанціювання від класичної спадщини може розглядатися як типологічна риса сучасної філософії, що дозволяє характеризувати її як постметафізичну. Для багатьох дослідників «постметафізичне мислення» є зручним концептуальним конструктом, що підсумовує і висловлює основні мотиви сучасного філософування. У найзагальнішому сенсі під постметафізичним мисленням ми розуміємо ті форми мислення, зміст яких може бути зведений до положення про «завершення першої філософії». Значні термінологічні труднощі пов'язані з розрізненням або ототожненням «постметафізичного», з такими поняттями, як «антиметафізичне» та «неметафізичне». Отже, необхідно проаналізувати поняття «постметафізичне мислення» у порівнянні з поняттями «неметафізичне» і «антиметафізичне», що і постає метою статті. Дослідження виконане з опорою на концептуальні та методологічні засновки континентальної версії постметафізичного мислення, представлені в роботах Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, А. Бадью, Дж. Ваттімо, Ю. Габермаса, Ж.-Л. Маріона та інші. Ідея усунення метафізики пов'язана з усвідомленням сучасності як завершального етапу розвитку історії мислення, попереднім етапом якого була також і *philosophia prima*. Терміни «постметафізична філософія» і «постметафізичне мислення» вперше введені Ю. Габермасом. Наразі вони вже міцно закріпилися в дискурсі соціально-гуманітарних наук. Автор розглядає основні закиди в сторону метафізики та доходить висновку, що основним недоліком метафізики є її всеохопливість та універсальність. Постметафізична ситуація руйнує претензії метафізики на всеосяжність і одночасно призводить до розквіту найекзотичніших, найбільш реакційних форм антифілософії.*

Розмежування між антиметафізичною та постметафізичною стратегіями філософування є таким: остання є не відкиданням метафізики, а обмеженням її привілейованого доступу до абсолютного знання. Постметафізичне мислення виявляється способом оновлення філософії, який, з одного боку, відмовляє будь-якому світогляду або філософській системі у можливості пізнання граничних підстав буття, а з іншого – перенацілює філософію на осмислення наявного, повсякденного, не пов'язаного з надприродним існування людини. Таким чином, постметафізичне мислення створює умови для зміни ролі філософії: від власниці істинного знання про буття загалом до посередника у міждисциплінарній і міжкультурній комунікації.

Ключові слова: *постметафізичне мислення, подолання метафізики, Ю. Габермас, постметафізична філософія, антиметафізика.*

Вступ. Починаючи з ХІХ ст. західна філософія відчула низку фундаментальних трансформацій, які отримали відображення в численних проєктах «подолання» та переосмислення класичної спадщини. Ці проєкти можна умовно розділити на два нерівнозначні типи: проєкти з префіксом «анти-», що має значення протилежності і навіть ворожості (з обережністю до цього типу можна віднести також деякі проєкти з префіксом «де-»), та проєкти з префіксом «пост-», що означає наступність, стадіальність одного явища по відношенню до іншого. Також префікс «пост-» може вказувати на дещо відмінне, таке, що виходить за межі усталеного, залишаючи при цьому старе (як хронологічно, так і якісно) позаду себе. Слід відзначити, що більшість сучасних філософських дискусій стосується саме різноманітних «пост»: постструктуралізму, постмодернізму, постмодерністського богослов'я, постмарксизму тощо. Майже всі ці «пост-терміни» діють як маркери, що позначають ситуацію після модерну.

У 1987 році Юрген Габермас починає використовувати ще один термін з префіксом «пост-» – «постметафізичне», вживаючи цей епітет для категоріального та категоричного про-

тиставлення сучасного і традиційного, тобто метафізичного мислення. Говорячи про чотири теми, які відзначають сучасні напрями філософії (а це передусім аналітична філософія, феноменологія, західний марксизм і структуралізм, причому всі, крім феноменології, знаходяться в стані «пост-»; напрями ж сучасного ірраціоналізму взагалі не розглядаються), Габермас виділяє: 1) постметафізичне мислення; 2) ситуювання розуму, що включає його в практики життєвого світу й історизує його; 3) лінгвістичний поворот; 4) перевертання примата теорії над практикою або подолання логоцентризму. Термін «постметафізична філософія» збігається у Габермаса з терміном «сучасна філософія», але водночас не є синонімом «постмодерної філософії», оскільки остання Габермасом не визнається. Цю обставину коментує Лоренц Пунтель, говорячи про намагання Габермаса бути постметафізичним, але не постмодерним [3, р. 9].

Мета статті – проаналізувати поняття «постметафізичне мислення» у порівнянні з поняттями «неметафізичне» і «антиметафізичне».

Аналіз досліджень та публікацій. Прологом до численних проєктів критики і подолання метафізики стала постановка Берлінською академією наук у 1763 році питання, чи є метафізичні істини здатними до тієї ж очевидності, що і математичні істини, і, якщо вони на неї не здатні, яка природа їх достовірності та якою мірою вони можуть її досягти. Для одного з учасників конкурсу – І. Канта – це стане не тільки темою спеціальної роботи, а й проблемою, що трансформувала всю його творчість. Далі в розробці проблеми брали участь Г.В.Ф. Гегель, О. Конт, М. Шлік, Р. Карнап, Ф. Ніцше, М. Гайдеггер, М. Горкгаймер, Л. Вітгенштайн та інші.

У роботах Р. Мілльера, В.Г. Пушкіна, Ф.А. Єфремова, В.Ю. Кузнецова, В. Фурса, Ф.Е. Ажімова здійснюється дослідження генези установки на подолання метафізики, включаючи ті форми, які вона приймає в сучасному мисленні.

Власне спроби окреслити контури постметафізичного мислення і виявити відмінність метафізичного і неметафізичного мислення представлені в роботах Ю. Габермаса, Є. В. Борисова, Р. Рорті, Ж.-Л. Маріона. У виявленні основних рис постметафізичної онтології, хоча і не завжди акцентуючи увагу на її постметафізичному характері, допомагають дослідження трансформації сфери онтології після завершення філософії суб'єкта А. Бадью, Дж. Ваттімо, М. Бланшо, В. Декомба, М. Анрі, Е. Левінаса, Ж.-Ф. Ліотара, С. Забали.

Виклад основного матеріалу. «Постметафізичне мислення» у працях Габермаса постає складним і багатоманітним феноменом. Використовуючи різну оптику, Габермас визначає постметафізичне мислення: 1) з позицій, близьких до позитивізму, як складові сучасної філософської думки, що позначена негативним ставленням до метафізики і намаганням її подолати («Горизонт модерну зрушується»); 2) як парадигму сучасного мислення взагалі, до якої за суттю належать усі напрями сучасної філософії («Мотиви постметафізичного мислення») [6].

«Постметафізика» існує в вигляді множини постметафізичних проєктів, відносно схожих між собою, в різних галузях та лініях розвитку сучасної філософії (й поняття «метафізики, що підлягає подоланню» в контексті кожного постметафізичного проєкту набуває свого конкретного змісту). Вираз «постметафізична філософія» не стільки вказує на якийсь особливий «напрямок» у філософії, скільки фіксує факт її дистанціювання від базових презумпцій метафізичного мислення і метафізичного способу філософування, парадигмальним зразком якого треба вважати гегелівську філософію. Йдеться насамперед про дистанціювання від «метанаративів» і ідеї «макроісторії». Для багатьох дослідників «постметафізичне мислення» є зручним концептуальним конструктом, що підсумовує і висловлює основні мотиви сучасного філософування.

Значні термінологічні труднощі пов'язані з розрізненням або ототожненням «постметафізичного» з такими поняттями, як «антиметафізичне» та «неметафізичне». У Габермаса, наприклад, «антиметафізичними» постають не ті філософські напрями, які тотально критикують метафізику, а ті, які є її (метафізики) контррухами, але знаходяться всередині горизонтів можливого мислення, що встановлені метафізикою. Враховуючи, що до «метафізики», за Габермасом, належить мислення філософського ідеалізму від Платона (не включаючи Арістотеля) до Канта, Фіхте, Шеллінга та Гегеля, то «антиметафізичними» виявляються всі напрями

античної, середньовічної та новоевропейської філософії, крім ідеалізму та раціоналізму. Говорячи про «метафізику» Габермас має на увазі філософію суб'єкта, що розпочалася кантіанським переворотом. Таке обмеження метафізики у часі і у філософських напрямках пов'язане, безумовно, з основними характеристиками метафізики, які для Габермаса мають значно більше значення, ніж історико-філософські визначення метафізики.

Реакцією на габермасівське визначення метафізики та її критику можна назвати спробу неометафізичного повороту у вигляді спекулятивного реалізму, який нещодавно з'явився на філософській арені. Посилаючись на Луї Мореля, відзначимо, що послідовники цього міжнародного напрямку постулюють у континентальній філософії спекулятивний поворот, який характеризується критикою посткантівського онтологічного кореляціонізму та антропоцентризму (в термінології Квентина Мейассу, «філософія привілеїв») [2]. Альберто Тоскано, Рей Брасье, Грехем Харман, Квентин Мейассу та інші представники цієї течії намагаються повернути у центр уваги маргіналізовані за останні півтора сторіччя метафізичні питання, пов'язані з реабілітацією специфічних форм реалізму. Ці зусилля спрямовано на відновлення пошуків визначення відношень між онтологією та епістемологією і між мисленням та абсолютом. Таким чином, у спекулятивному реалізмі метафізика сприймається як мислення тотожності і єдності, що не протирічить теорії Габермаса.

Виключення Арістотеля з лав метафізиків у Габермаса, таким чином, є фігурою замовчування, бо арістотелівська метафізика, за влучним висловом С.М. Малкіної [11], не укладається в «прокрустове ложе» габермасівської «метафізики». Навіть більше, логічність арістотелівської метафізики могла б поставити під сумнів «постметафізичність» проекту Габермаса, яку останній постулює. Пунтель звертає увагу на складність у використанні та обмеженість габермасівської версії поняття «постметафізичне мислення», що, на нашу думку, є скоріше перевагою, бо доводить постметафізичність самої філософії Габермаса [3, р. 6]. У будь-якому разі остаточні кордони «постметафізичного» як такого досі не визначені.

Таким чином, «постметафізичне» завжди визначається як таке, що слідує за «метафізичним», як його визначає автор кожного окремого філософського проекту. На питання «Що таке, зрештою, метафізика?» у контексті постметафізичної філософії ми можемо дати дві наступні відповіді: це або теоретична конструкція, що виникає одночасно з дискурсом про її подолання (І. Інішев), або історично зумовлений невизначений остаточно концепт, тобто йдеться не про метафізику, а про метафізики (Ж. Бенуа) [5; 4]. Відтак метафізика виявляється філософським концептом або навіть серією концептів, оскільки вона відтворюється разом з переконфігурацією значення у кожному новому філософському проекті.

Загалом кордон між метафізичною та постметафізичною версіями філософії проходить по лініям «субстанціалізм – антисубстанціалізм», «есенціалізм – антиесенціалізм», «універсалізм – релятивізм», «монізм – плюразм» [8]. Основні методологічні засади метафізичного мислення були суттєво переглянуті. Насамперед критика з боку «постметафізичної» філософії стосується мотивів єдності, ідентичності, ототожнення буття і мислення, сакралізації теоретичного споглядального способу мислення і філософування. Метафізичні претензії на граничне обґрунтування знання виявилися недостатньо переконливими, замість них постметафізична філософія розглядає проблему обґрунтування теоретичного пізнання в донаукових практиках.

Для Габермаса проблема подолання метафізики і ствердження постметафізичного мислення пов'язана з прагненням визначити статус філософії в науковому світі в умовах зміненої наукової раціональності. Тому постметафізичне мислення, за Габермасом, характеризує не тільки позитивістів, але і Франкфуртську школу філософії, структуралістів, навіть раннього Гуссерля з його концепцією «філософії як строгої науки», хоча той і не говорив прямо про подолання метафізики, та й у розумінні науковості далеко розходився з позитивістами. Габермас не випадково розглядає постметафізичне насамперед у сцієнтистському ключі. Філософія загалом для нього «втратила автономію від наук, з якими вона повинна співпрацювати» [6, с. 16], хоча й усвідомлює те, що науки теж більшою чи меншою мірою залежні від філософських підстав і спекулятивного дискурсу.

Габермас твердить, що, зважаючи на виклик сцієнтизму і критику метафізики, філософія має змінити своє ставлення до науки. Оскільки філософія не може бути серйозним конкурентом окремим наукам у їх царині, разом з тим вона не повинна дистанціюватися або відмовлятися від науки і претендувати на привілейований доступ до істини, то для неї залишається лише одна роль інтерпретатора і посередника між наукою, технологією, правом та мораллю з одного боку і повсякденними комунікативними практиками з іншого [6, с. 17]. Таким чином коло інтересів філософії значно звужується, у ньому залишаються виключно повсякденні комунікативні практики. Таке обмеження задач постметафізичної філософії викликає потребу у переосмисленні поняття «філософська теорія», оскільки відмовляє філософії у пошуку нового знання або прагненні до істини як такої [3, р. 15]. На нашу думку, обмеження предмету філософії життєвим світом людини, тобто світом комунікативної діяльності, є слабким місцем теорії постметафізичного мислення і потребує переосмислення.

Мислення метафізики як відправної точки дає можливість конструювання цілісної гносеології, здатної розкривати головні характеристики суб'єкта взаємозв'язку, а також вказувати шляхи осягнення істини. На цій основі вибудовуються і всеосяжні моделі бачення історико-соціального розвитку в світлі лінійного прогресу. Постметафізична думка, критикуючи установки класичної метафізики, переходить до іншого, комунікативно орієнтованого філософського теоретизування. Згідно з ним весь спектр теоретико-світоглядних проблем доцільно розглядати тільки в форматі взаємозв'язків суб'єктів. Відбувається відмова філософії від абсолютистських домагань, з'являється прагнення її до посередництва між різними культурними сферами. Філософи усвідомлюють, що створювані ними ідеї історичні та невіддільні від контексту. Як наслідок такої перспективи визнаються контекстуальні онтологічні, епістемологічні, методологічні та ціннісно-нормативні стандарти теоретизування. Питання про підстави прийнятих конвенцій і можливості їх раціонального виправдання має значний дискусійний потенціал, який реалізується в суперечках радикальних постмодерністів та їх опонентів. Їх діалог демонструє актуальність традиційної метафізичної проблематики і необхідність її переосмислення в межах нових платформ філософування. Сучасна думка породжує такий феномен, як світські і релігійні варіанти «критичної» метафізики, яка націлена на відродження критично фундаментальних стереотипів метафізичного теоретизування [9, с. 152].

Габермас відзначає, що метафізичне мислення з'являється як мислення тотожності, заміщаючи собою міфологічне мислення. Міфологічне мислення розглядає відношення конкретних сутностей між собою, натомість метафізичне мислення трактує одиничні сутності у контексті їх відношення до єдності цілого. «Єдність і множина» – тема, яка була визначальною для метафізики. Метафізика намагається звести все до єдиного. «Єдине у метафізичній системі має бути всім та у всьому і водночас передувати всьому, щоб залишатися саме єдиним, має бути передумовою і лежати в основі всього. Метафізика заплутується в таких парадоксальних формулюваннях, оскільки, мислячи онтологічно, даремно намагається звести єдине, що, як первоначало, причина й сукупність усього сущого, лише й утворює перспективу, з якої множина може бути конкретизована до розмаїття сущого, до конкретних визначень предмета. На підставі цього вже Гайдеггер наполягає на онтологічній різниці між буттям і сущим, яка запобігає тому, аби перше асимілювалося у другому» [6, с. 127–128].

Постметафізична традиція філософування може асоціюватися з такою стратегією філософського запитування про буття, як метафізика відмінності, що традиційно протиставляється класичній метафізиці тотожності. Під останньою ми розуміємо стратегію, що акцентує свою увагу на виявленні та концептуалізації абсолютних першооснов буття. У цьому сенсі основна задача, що вирішується у межах цієї стратегії, полягає у тому, щоб підвести до єдиного засновку все те, що на перший погляд сприймається як хаотичний досвід випадкового. Саме такою постановкою задачі самоконститується класичне філософське знання, котре ототожнюється з метафізикою. Характерною рисою метафізики тотожності є те, що вона не проблематизує першооснову, вважаючи її самоочевидною і самототожною підставою, котра репрезентує себе через бінарні опозиції: буття-небуття, суб'єкт-об'єкт, єдине-множинне.

Саме ця теза підлягає сумніву в межах постнекласичної традиції філософствування. Її основне заперечення полягає в тому, що будь-яка бінарна опозиція не є граничною першоосновною. В результаті, артикульована постнекласичною традицією основа – це відмінність, яка функціонує і сама себе приховує між будь-якою наявною парою, передуючи її появі.

Націленість традиційної метафізики на єдине була поставлена під питання новою процедурною раціональністю, яка утверджується, починаючи з XVII ст. Якщо в метафізичному мисленні раціональність тотальна, оскільки вона мислиться як органічний компонент світу, з якого може бути виведена, то в сучасних науках раціональність редукується до раціональності процедур, які використовуються для вирішення проблем. Теорія більше не претендує на тотальне охоплення і привілейований доступ до істини, питання про істину вирішується локально, на рівні процедурної раціональності, яка і характеризує, за Габермасом, постметафізичне мислення. Процедурна раціональність не припускає існування єдиного гомогенного порядку та не претендує на єдність у множині явищ. Габермас вважає, що для нового типу раціональності опозиція сутність-явище перестає бути основною, замість неї використовується опозиція зовнішнє-внутрішнє, хоча, як справедливо відмічає С.М. Малкіна, остання опозиція навряд чи не відноситься до метафізичного мислення [11, с. 33].

Претензії метафізики на єдину універсальну істину і привілейований доступ до неї можуть бути порушені ще й через знищення фундаменту метафізичної системи, яким була ідея Бога як абсолютної субстанції. Саме «Бог» гарантував не лише саме існування абсолютної істини, але й можливість її пізнання засобами людського розуму, тобто співмірність світу і людського мислення. Ідея Бога, таким чином, забезпечувала сакральність теоретично-споглядальної позиції філософа. Якщо метафізика мислить суще як таке, виходячи з загальної і вищої основи, тоді саме деконструкція положення про підставу виявляється необхідною умовою подолання онтологічного проекту метафізики.

Теза про «смерть Бога» у такому контексті буде свідчити не тільки про десакралізацію світу, але і про послідовну десакралізацію філософського мислення. Десакралізація філософії означає подолання основних компонентів метафізичного мислення, таких як пошук абсолютних підстав всього сущого і побудова єдиної всеосяжної раціональної картини дійсності; опора на «чисте мислення», умогляд; самодостатність філософії, її віддаленість від інших сфер життя. Наслідками такого перегляду філософії є фрагментаризація проблемного її поля, спеціалізація філософських досліджень, приєднання філософської рефлексії до того, що існує незалежно від філософії (до фактичності людини, науки, суспільства, переживання тощо), втрата філософією самодостатності.

Погоджуючись з висновками Маккарті, можна говорити про три фундаментальні зрушення, що характеризують постметафізичну філософію. Це остаточна децентралізація суб'єкту, відмова від розуміння знання як репрезентації та легітимація присутності у філософії фігуративного виміру, непрямой комунікації, силових ефектів тощо [12].

Суб'єктивність та інтенціональність нині вважаються функцією форм життя та мовних систем, їх первинність підлягає сумніву. Піддається критиці і сама природа епістемологічного і морального суб'єкту, він більше не трактується як автономний, самостійний і прозорий сам для себе. Критика метафізичної тотальності усвідомлюється як передумова нових можливостей в гуманітарних науках, які відкрили для себе залученість суб'єкта в історичний контекст, в якому він породжує специфічні символічні системи та інститути [11, с. 34].

Відповідно, такий проблематичний, децентрований суб'єкт вже не може бути інтегрований в опозицію «суб'єкт – об'єкт». Навіть більше, виявляється, що «об'єктивні дані» завжди і необхідно суб'єктивно передінтерпретовані, а умовою пізнання «навколишнього» світу є наша сутнісна приналежність до нього. Таким чином, суб'єкт пізнання не протистоїть незалежному світові об'єктів, які він репрезентує у своєму знанні. Передумовою знання виявляється неартикульоване схоплювання світу, а не наявність опозиції «суб'єкт – об'єкт».

Характер об'єкту також не залишається незмінним. Постметафізична філософія відмовляється від ідеї тотожності (самототожності) як онтологічної характеристики об'єкту і тематизує його контекстуальність і фактичність.

Відтак, оскільки «чистота» та логічна послідовність філософування опиняються під питанням, то філософії не потрібно більше відмежовувати риторику і поетику від теоретичного мислення. Закрита метафізична система повинна формулюватися мовою, що не вимагає інтерпретацій, тобто тут ми знову маємо справу з ілюзією чистоти, свободи від історичного та емпіричного контексту. Постметафізична раціональність вже розглядає мову як частину певної епохи і парадигми. Постметафізичне мислення повною мірою може себе реалізувати саме в лінгвістичному повороті, що дав засоби для аналізу «розуму, втіленого в комунікативній дії» [6, с. 44]. Для Габермаса лінгвістичний поворот означає відмову від метафізичних презумпцій наївного реалізму і класичного натуралізму. Якщо мова визначає межі уявлень про світ і знання світу, то не існує ніякої незалежної від мови онтології.

Постметафізична неопонятійність має справу не з набором зафіксованих значень, а з герменевтичною багатозначністю і її внутрішньою спрямованістю на рівноправну одночасну актуалізацію всієї множини потенційних смислів. Габермас пропонує звернутися до комунікативного простору людського існування як джерела певних спільних норм, що протистоять окремому індивідові, а з іншого боку, як засобу досягнення ситуативного, неабстрактного консенсусу. Саме в мові, на думку Габермаса, єдине виявляється як все, а не як одне. Тобто в мові виявляється множинність голосів єдиного розуму, який не зводиться ані до пустих формальних домагань метафізики, ані до релятивізму партикулярного мислення [10, с. 46]. На думку Габермаса, будь-який дискурс ґрунтується на особистих займенниках і тим самим виявляється спілкуванням завжди різних, хоча в чомусь і схожих, особистостей. Ця комунікативна основа ставить під сумнів єдність наукового дискурсу, віддаючи все на відкуп приватним комунікативним практикам. Саме тому ще однією ознакою постметафізичного мислення Габермас називає подолання логоцентризму, виражене також у приматі практики над теорією.

Постметафізична філософія зазіхає на те, щоб порушити примат теорії над практикою. Для Габермаса примат практики над теорією означає вибір на користь ситуювання розуму і відмову від універсалістських зазіхань розуму. Він зазначає, що сьогодні в багатьох сферах домінує контекстуалізм, який обмежує всі домагання істини рамками локальних мовних ігор і умовно прийнятих правил дискурсу і пристосовує всі стандарти раціональності до звичок або конвенцій, правильних тільки на місці [6, с. 46]. Йдеться не про остаточне виключення метафізики з філософського поля, а про переформатування самого цього поля таким чином, щоб метафізика втратила свою головну роль. Однак це в жодному разі не означає повернення метафізики у їх минулих формах, постметафізична філософія існує в ситуації (і частково сама її створює), коли неможливо вже бути «метафізиком».

Інтенція подолання метафізики в сучасній філософській та культурологічній рефлексії виникає з усвідомлення і концептуального осмислення двох корінних «вад» метафізичного мислення: редуccionізму, пов'язаного з необґрунтованим і невиправданим об'єктивуванням сущого (об'єктивуванням феноменів, які руйнуються в процесі об'єктивації) і спекулятивності, що виходить за рамки принципів верифікації та фальсифікації.

Об'єктивація як така є необхідним структурним елементом різноманітних форм людської поведінки. Проте, коли розриваються чи витісняються структурні зв'язки об'єктивації з її витоками, з тим, що принципово не об'єктивується, коли об'єктивація кваліфікується як метафізична, тоді вона стає проблемною. Подібна метафізична об'єктивація може бути виявлена як у наукових теоріях, так і в донаукових практиках індивіда, націлених на вираження загальності. Дотеоретичні феномени за такої об'єктивації піддаються деформації, яка є наслідком орієнтації на зміст та байдужості до перформативного виміру. Філософія у постметафізичному контексті має підтримувати необ'єктивований зв'язок зі світом, відкидаючи метафізичну тотальність всеосяжного єдиного.

Метафізика походить від спекулятивних здібностей людини, що робить її піднесеною над досвідом. Подібне уявлення про метафізику і філософію загалом склалося в античності і було сприйняте середньовічною філософією, у якій спекулятивне стало тотожним з умоглядним, інтелектуальною інтуїцією, спогляданням надчуттєвих і надемпіричних сутностей. Таке приві-

лейоване положення метафізики дало їй змогу, з одного боку, конструювати універсальні і всезагальні теорії світобудови, і, з іншого боку, випробовувати теоретичні бачення світу на універсальність. Як зазначає Д. Грязних: «Метафізична система і філософська спекуляція пов'язані одна з одною як мета і засіб: якщо система є кінцевим результатом пізнавальної діяльності, то спекуляція – спосіб отримання метафізичного знання. Метафізична система не може бути побудована іншим способом, ніж за допомогою спекулятивного мислення. Спекуляція – це метод розвитку метафізики» [7].

Проте спекуляція містить у собі елемент безпідставності. Витоки спекулятивної думки є не очевидними, оскільки їх не можна раціонально пояснити і пов'язати з емпіричною даністю. Поява спекулятивної конструкції пов'язана з певного роду інтуїцією, натхненням. Але інтелектуальна інтуїція, як доводить Кант, неможлива. Тому лише умовивід дає змогу помислити дещо, що не йде прямо з досвіду (навіть і можливого досвіду). І. Кант справедливо критикував метафізику саме за її надмірну умоглядність, яка не визначала істинний шлях пізнання.

Будь-яка дослідницька стратегія в постметафізичному аспекті є критикою метафізики і спробою її подолання. Можна виділити два шляхи критики метафізики: сциєнтистське виключення метафізики (позитивізм, аналітична філософія, критика метафізики у І. Канта та Г. Гегеля, пов'язана з розумінням науковості) та негативну метафізику (Ф. Ніцше, Т. Адорно, М. Гайдеггер, Ж. Дерріда). Позитивізм та сциєнтизм мають антиметафізичний характер, бо наділяють метафізику статусом персони *non grata*. Постметафізична філософія пов'язана не лише з критикою метафізики, але і з її аналізом і відкриттям нових ходів мислення. Бенуа, наприклад, пропонує розрізнити подолання метафізики як «метафізичний» проєкт, що розташовує себе «по той бік» філософії і вимушений «тягти на собі важкий тягар (покійну метафізику)», і менш радикальну критику, яка намагається триматися поруч зі створеними мовами і тому значно менш метафізичну за характером [4, с. 220]. Говорячи про горизонти метафізики, постметафізична філософія розташовує себе на цих самих межах.

«Критика метафізики» як тема або навіть жанр філософування створює певний дискурсивний фон філософії двох останніх віків. А. Бадью пропонує чотири заголовки, які означають дискурс про завершення метафізики: 1) переривання амбіцій метафізики та їх обмеження; 2) історична, інтелектуальна та політична вичерпаність метафізики; 3) недостатньо повна форма мислення у порівнянні з філософією життя та мисленням становлення; 4) суд історії над метафізикою та її технічним володарюванням. Цим чотирьом видам критики протилежні чотири види антиметафізики: 1) критична філософія, що функціонує завдяки дисципліні обмеження; 2) позитивізм, який звертається до математизованого експерименту (включно з логічним позитивізмом); 3) діалектика, для якої метою є подолання метафізичного принципу тотожності (крім Гегеля до цієї позиції тяжіють Маркс, Ніцше, Фрейд та Лакан); 4) герменевтика, яка здійснює антиметафізичний рух через дешифровку історії буття [1, р. 174–175].

А. Бадью зазначає, що ті якості, котрі висувалися метафізикою як необхідні для об'єктивного пошуку істини (незацікавленість, абстракція, спрощення, відділення) насправді приводять до безпредметного мислення. Але, за його думкою, не ця обставина служить головною причиною для критики метафізики, нею є ставлення до метафізики як до страшної сили, влада якої не обмежується університетською філософією, а, навпаки, поширюється на соціальне буття через блокування різноманітних антиметафізичних сил.

Чи може антиметафізика позбутися цих проблем? Так само як метафізика втілює волю до влади, так і антиметафізика виявляється боротьбою за владу з метафізикою, а отже, по суті, вона так само воля до влади – метафізика. Бадью називає антиметафізику «надметафізикою», оскільки вона, як і метафізика, вимушена користуватись непевністю та неточністю, але більш високого порядку, ніж сама метафізика [1, р. 181].

Висновки. Попри те, що кожна нова спроба подолання метафізики виявляється певною мірою метафізичною, їх створення і подальший аналіз дозволяють розвиватися фі-

лософському дискурсу як такому. Критика метафізики сприяє актуалізації філософії, розкриттю її можливостей, одночасно стаючи необхідною умовою для метафізики, яку вона доповнює. Антиметафізичне мислення намагається конструювати традицію метафізики як стійку форму, яка йому передує. Постметафізичне мислення аналізує проекти подолання метафізики з погляду послідовності трактовок сутності метафізики і послідовності критики метафізики, вбачаючи у кожному кроці цих послідовностей певне смислове зрушення. Йдеться про особливі практики та стратегії, що не відкидають метафізику та її критику, а дозволяють у них розібратися.

Отже, розмежування між антиметафізичною та постметафізичною стратегіями філософування є таким: остання є не відкиданням метафізики, а обмеженням її превілейованого доступу до абсолютного знання. Постметафізичне мислення виявляється способом оновлення філософії, який, з одного боку, відмовляє будь-якому світогляду або філософській системі у можливості пізнання граничних підстав буття, а з іншого – перенацілює філософію на осмислення наявного, повсякденного, не пов'язаного з надприродним існування людини. Таким чином, постметафізичне мислення створює умови для зміни ролі філософії: від власниці істинного знання про буття загалом до посередника у міждисциплінарній і міжкультурній комунікації.

Список використаних джерел

1. Badiou A. *Metaphysics and the Critique of Metaphysics*. *Pli*. 2000. № 10. P. 174–190.
2. Morelle L. *Speculative Realism: After Finitude, and Beyond?* *Speculations*, 2012. III. P. 241–272.
3. Puntel L.B. *Habermas' postmetaphysical thinking: a critique*. URL: https://www.philosophie.uni-muenchen.de/lehreinheiten/philosophie_1/personen/puntel/download/2013_habermas.pdf (дата звернення: 29.06. 2020).
4. Бенуа Ж. Преодоления метафизики. *Историко-философский ежегодник*. 2011. С. 205–222.
5. Борисов Е., Инишев И., Фурс В. *Практический поворот в постметафизической философии*. Т. 1. Вильнюс : ЕГУ, 2008. 211 с.
6. Габермас Ю. Постметафізичне мислення. / Пер. з нім. В. Куплина. Київ : Дух і літера, 2011. 280 с.
7. Грязных Д. *Бытийные искания*. Издательские решения, 2016. 130 с.
8. Демин И.В., Богданова Н.М. Феномен традиции в контексте современной философии истории: между историзмом и традиционализмом. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 6. Ч. 2. С. 414–418.
9. Ефремов Ф.А. Проблема постметафизического стиля мышления в западной философии второй половины 20-го – начала 21-го века : дис. канд. філос. наук: 09.00.03. Тверь, 2010. 183 с.
10. Захарченко М. Комунікативна етика «versus» релігійна філософія: погляд на людське взаєморозуміння. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Серія «Філософія»*. Випуск 16, 2014. С. 44–47.
11. Малкина С.М. Аналитика постметафизического мышления у Ю. Хабермаса. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Философия. Психология. Педагогика*. 2015. С. 31–36.
12. Після філософії: кінець чи трансформація? Упоряд.: К. Байнес та інші. / Пер. з англ. Київ : Четверта хвиля, 2000. 432 с

References

1. Badiou A. (2000). *Metaphysics and the Critique of Metaphysics*. *Pli*. № 10. P. 174–190.
2. Morelle L. *Speculative Realism: After Finitude, and Beyond?* *Speculations*, 2012. III. P. 241–272.
3. Puntel L.B. *Habermas' postmetaphysical thinking: a critique*. Retrieved from: https://www.philosophie.uni-muenchen.de/lehreinheiten/philosophie_1/personen/puntel/download/2013_habermas.pdf.
4. Benoist J. (2011). *Preodoleniya metafiziki [Overcoming metaphysics]*. *Istoriko-filosofskij ezhegodnik*. Pp. 205–222. [In Russian].

5. Borisov E., Inishev I., Furs V. (2008). Prakticheskij povorot v postmetafizicheskoj filosofii [A Practical Twist in Postmetaphysical Philosophy]. Vol. 1. Vilnius : EGU. 211 p. [In Russian].
6. Habermas J. (2011). Postmetafizyczne Myslenia [Postmetaphysical Thought]. Kiev : Dukh I Litera. 280 p. [In Ukrainian].
7. Gryaznykh D. (2016). Bytijnye iskaniya [Existential searches.]. Ekaterinburg : Izdatelskie resheniya. 130 p. [In Russian].
8. Demin I. V., Bogdanova N. M. (2014). Fenomen tradicii v kontekste sovremennoj filosofii istorii: mezhdru istorizmom i tradicijalizmom [The phenomenon of tradition in the context of modern philosophy of history: between historicism and traditionalism]. *Fundamentalnye issledovaniya*. Vol. 6. Part 2. Pp. 414–418. [In Russian].
9. Efremov F. A. (2010). Problema postmetafizicheskogo stilya myshleniya v zapadnoj filosofii vtoroj poloviny 20-go – nachala 21-go veka [The problem of the postmetaphysical style of thinking in Western philosophy of the second half of the 20th – early 21st century]. Tver. 183 p. [In Russian].
10. Zakharchenko M. (2014). Komunikatyvna Etyka “Versus” Relihiina Filofofiia Pohliad Na Liudske Vzaiemorozuminnia [Communicative ethics “versus” religious philosophy: a view of human understanding]. *Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu “Ostrozka Akademiia” Seriia “Filosofiiia”*. Vol. 14. Pp. 44–47 [In Ukrainian].
11. Malkina S. M. (2015). Analitika postmetafizicheskogo myshleniya u Yu. Khabermasa. [Analytics of postmetaphysical thinking by J. Habermas]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya Filosofiya. Psikhologiya. Pedagogika*. Pp. 31–36 [In Russian].
12. Bajnes K. / Ed. (2000). Pislia Filosofii: Kinets Chy Transformatsiia? [After Philosophy: The End Or Transformation]. Kiev : Chetverta Khvyliia. 432 p. [In Ukrainian].

Kuznetsova Kateryna Yuriivna

Senior Lecturer at the Department of Theoretical
and Practical Philosophy named after Professor J.B. Schad
V.N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine

CRITICISM OF METAPHYSICS AND POSTMETAPHYSICAL THINKING: TERMINOLOGY AND BASIC CHARACTERISTICS

Historical self-distancing from the classical heritage can be considered as a typological feature of modern philosophy, which allows to characterize it as postmetaphysical. For many researchers, “postmetaphysical thinking” is a convenient conceptual construct that summarizes and expresses the main motives of modern philosophizing. In the most general sense, by postmetaphysical thinking we mean those forms of thinking, the content of which can be reduced to the position of “completion of the first philosophy”. Significant terminological difficulties are associated with distinguishing or identifying “postmetaphysical” with concepts such as “antimetaphysical” and “non-metaphysical”. Therefore, it is necessary to analyze the concept of “postmetaphysical thinking” in comparison with the concepts of “non-metaphysical” and “antimetaphysical”, which is the purpose of the article. The study is based on the conceptual and methodological foundations of the continental version of postmetaphysical thinking, presented in the works of J. Deleuze, J. Derrida, A. Badiou, G. Vattimo, J. Habermas, J. L. Marion and others. The idea of eliminating metaphysics is associated with the realization of modernity as the final stage in the development of the history of thought, the previous stage of which was also philosophia prima. The terms “postmetaphysical philosophy” and “postmetaphysical thinking”, first introduced by J. Habermas, are now firmly entrenched in the discourse of the social sciences and humanities. The author considers the main criticisms of metaphysics and concludes that the main disadvantage of metaphysics is its comprehensiveness and universality. The postmetaphysical situation destroys the claims of metaphysics to comprehensiveness, and at the same time leads to the flourishing of the most exotic, most reactionary forms of antiphilosophy.

The distinction between antimetaphysical and postmetaphysical strategies of philosophizing is as follows: the latter is not a rejection of metaphysics, but a restriction of its privileged access to

absolute knowledge. Postmetaphysical thinking is a way of renewing philosophy, which on the one hand denies any worldview or philosophical system the ability to know the limits of existence, and on the other – refocuses philosophy on understanding the existing, everyday, not related to supernatural human existence. Thus, postmetaphysical thinking creates the conditions for changing the role of philosophy: from the owner of the true knowledge of life in general to the mediator in interdisciplinary and intercultural communication.

Key words: *postmetaphysical thinking, overcoming metaphysics, J. Habermas, postmetaphysical philosophy, antimetaphysics.*

Предеина Мария Юрьевна

кандидат философских наук,
старший преподаватель кафедры философии и истории
Таврического национального университета имени В.И. Вернадского
ул. Ивана Кудри 33, Киев, Украина

ДОЛЖЕН ЛИ БЫТЬ АВТОР? К ГЕНЕЗИСУ СМЕРТИ АВТОРА

Одним из правил хорошего тона является критика позиции автора: с точки зрения современного демократизма автор – фигура безнравственная. Хватит представлять кого-то! Говорить от чьего-то имени! Это клич таких авторов (пусть будет это слово), как, например, Жан-Франсуа Лиотар, которому, среди прочего, мы обязаны описанием «постмодерна». Революционер не должен говорить за пролетария. Тюремщик – за заключённого. Мужчина – за женщину. Белый – за чёрного. И так далее. Кажется, что всё это так. И никак иначе не может быть. Но, с другой стороны, не является ли это признанием неспособности критической мысли изменить мир? Отказом от её всегдашних задач? Это – отрицание критической мыслью самой себя. Я отнюдь не считаю, что критическая мысль должна существовать вечно. Но является ли это отрицание результатом её победы или поражения? Ролан Барт указывает на Стефана Малларме как своего предшественника. Многие высказывания Жюлья Делёза и Феликса Гваттари едва ли не дословно повторяют Артюра Рембо. Да и есть искушение провести исторические аналогии между кризисом левого активизма в 1970-е годы, Ж.-Ф. Лиотар прямо говорит об этом как о причине появления своей «Либидинальной экономики», и положением дел после поражения Парижской коммуны. Эту историческую аналогию я всегда имею в виду. В какой мере опыт поражения Парижской коммуны повлиял на «Одно лето в аду» Артюра Рембо? В Артюре Рембо, безусловно, подкупает та сила и искренность, с которой он заявляет и осуществляет на деле «смерть автора». И, вероятно, поэтому то, что у Ж.-Ф. Лиотара представлено едва ли ни как победа, у Артюра Рембо выступает как поражение. Безъязыкость, которая у Жюлья Делёза и Феликса Гваттари едва ли не превращена в добродетель, у Артюра Рембо понята как следствие того, что старый язык уже никуда не годится, а новый не найден, то есть опять-таки является поражением.

Есть разница между неспособностью быть автором в определённое время и отрицанием позиции автора «вообще». Вывод этой статьи заключается в том, что автор по-прежнему нужен, хотя из-за запутанности нашего времени быть им отнюдь нелегко.

Ключевые слова: автор, репрезентация, проклятые поэты, безъязыкость, изменение мира, новый язык.

Введение. Смерть автора родилась во Франции; её отцом, вероятно, является С. Малларме, во всяком случае об этом имеется свидетельство Ролана Барта и признание самого Стефана Малларме. Но стоит ли доверять этому признанию? Может ли автор свидетельствовать о своей смерти? Наконец, что такое смерть автора? Того, что автор повинуется грамматике или даже своему времени, отнюдь не достаточно для его смерти; смерть автора – это отказ от *определённой роли*, роли того, кто говорит за своё время и говорит *больше* того, что его время хочет сказать. В чём сегодня обвиняют автора?

Степень разработанности проблемы. По мнению Ж.-Ф. Лиотара, автор присваивает себе право говорить за других, лишая других права голоса. И Карл Маркс, фигура, интересовавшая Ж.-Ф. Лиотара в «Либидинальной экономике», самозванец, не имевший мандата от рабочих на написание «Капитала». Да, верно: автор – это самозванец, говорящий за других и вместо других. По Эдварду Саиду, автор – это лазутчик, тот, кто подобно англичанину XIX в. входит в доверие к арабу, понарошку обращается в ислам и всё для того, чтобы этого араба описать. Это тот, кто обманывает доверие араба. Да, с известной точки зрения, это верно. Англичанин обманывает араба. А Максим Горький – босяков. Знали ли босяки, что попадут в рассказы? Что

ещё? Автор – это *аристократ*, потому что владеет даром слова, тогда как все прочие словом не владеют и молчат. В общем тоже верно, но следует ли из этого, что молчать должны все? Коротче говоря, в общем и в целом то направление, которое я позволю себе назвать радикальным демократизмом, право против автора. Но право именно в общем и в целом.

Цель и задачи. Целью статьи является ответ на вопрос: пришло ли уже время обходиться без автора? Допустим, что автор – фигура нравственно сомнительная, но так или иначе весьма долгое время существовавшая и, по-видимому, существовавшая потому, что выполняла известную функцию. И исключи мы автора из обихода – что станем делать с его функцией?

Результаты

I

Стефан Малларме и Артюр Рембо – антиподы, один – сноб, окружённый роскошной мебелью, другой – бродяга, не имеющий другой роскоши, кроме вшей. У каждого из них, *в каждом* из них умирает автор.

Формально честь открытия смерти автора принадлежит С. Малларме благодаря его нескольким строкам, посвящённым упорядоченности, что теснит автора, он же: случай, в статье «Кризис стиха». У этих строк есть определённые, отнюдь не бесспорные, «метафизические» основания, а именно одержимость борьбой со случаем: если Игитур, герой одноимённой поэмы С. Малларме, совершает самоубийство, чтобы не отдать свою смерть на волю случая, то сам Поэт готов убить автора даже в себе, прежде всего в себе, чтобы не отдать на волю случая совершенство стиха. Однако этой парой строк вклад С. Малларме не исчерпывается, сами эти строки становятся заметны потому, что автор умирает у С. Малларме во всех строках, умирает, *замороженный, замороженный* Красотой. Той, что непременно пишется с большой буквы. Умирает, будучи не способным эту Красоту выразить, перед лицом этой Красоты лист бумаги обречён оставаться *белым*. Самоё совершенство стиха, которого навязчиво требует С. Малларме, есть не что иное, как приговор к бесплодию, проистекающий из невыразимости совершенной и *холодной* Красоты; Красота здесь что-то вроде Снежной королевы, которая замораживает всё, лишает всё творческой способности. Самый чувственный Восток обращён Красотой в ледяную пустыню, распутная царица Иродиада – в девственную царевну:

«Страшна мне девственность, но сладок
Привычный страх, когда, среди прохладных складок,
Змеятся волосы по влажной простыне,
Терзая плоть мою в *бесплодной белизне*,
Самоубийственной и томно-непорочной,
И *леденящий* свет сестры моей полночной
Над *холодом* снегов пылает до утра» [1, с. 83].

«Я умереть могла, когда бы Красота
Не означала Смерть» [1, с. 76–77].

Никто не смеет коснуться Её, даже Поэт.

И что же дальше? Артюр Рембо изменяет своё отношение к Красоте. Разоблачает Её. «Однажды вечером, – начинает он «Одно лето в аду», – я посадил Красоту к себе на колени. – И нашёл её горькой. – И я ей нанёс оскорбленье» [2, с. 150]. А. Рембо сбрасывает Красоту со своих колен не потому, что не смеет её коснуться, а потому что ему она ничего не говорит. Его позиция по отношению к Красоте уже не позиция Поэта, а позиция зверя, рычащего, роящего землю и безъязыкого.

II

Красота – всего лишь имя, отсылающее к чему-то другому. С Красотой ли борется Рембо, рыча и кусаясь? Артюр Рембо, единственный из «проклятых поэтов», для кого Парижская коммуна стала событием, прожитым, пережитым. Не к дням ли расправы над Коммуной отсылают столь часто поминаемые им палачи и казни? «Я призывал палачей, чтобы, погибая, кусать приклады их ружей. Все бедствия я призывал, чтобы задохнуться в песках и в крови.

Несчастье стало моим божеством» [2, с. 150]. Об этом он говорит сразу после того, как сообщил, что нашёл Красоту горькой. Получается, я нашёл Красоту горькой после того, как увидел палачей? И я нашёл Красоту ложью после того, как <...> И так далее. После того, как я увидел палачей, я больше не мог говорить языком Красоты; но язык Красоты был единственно мне известным, значит, я больше не мог говорить, я потерял язык. А тот, кто не имеет языка, что известно со времён Аристотеля, – зверь. «Священники, учителя, властелины, вы ошибаетесь, предавая меня правосудию. Никогда я не был связан с этим народом; никогда я не был христианином; я из тех, кто поёт перед казнью; я не понимаю законов; не имею морали, потому что я зверь, и значит, вы совершили ошибку» [2, с. 155–156].

«Я зверь» – кредо, формулируемое А. Рембо и повторяемое Ж. Делёзом и Ф. Гваттари. Не могу не заметить, Ж. Делёз и Ф. Гваттари сплошь да рядом формулируют свою позицию почти что по Артюру Рембо, разве что для них эта позиция скорее теоретическая: «Вся гнусность предлагаемых нам жизненных возможностей становится ясна изнутри. Мы не чувствуем себя вне своей эпохи – напротив, мы всё время идём на постыдные компромиссы с ней. Это чувство стыда – один из самых мощных мотивов философии. Мы в ответе не за жертв, но перед жертвами. Чтобы избежать унижения, нет другого средства, кроме как притворяться зверем (рычать, рыть нору, гримасничать, судорожно дёргаться); так и мысль порой напоминает скорее умирающее животное, чем живого человека, хоть бы даже и демократа» [3, с. 125–126]. Так пишут Ж. Делёз и Ф. Гваттари. И они совершенно правы, усматривая в метаморфозе «я – зверь» реакцию на «нашу эпоху». И гораздо менее правы, полагая эту апулеевскую метаморфозу единственно возможной: кроме безъязыкости есть ещё (или может быть ещё) новый язык.

III

Тот, кто изобретёт новый язык, возьмёт на себя слишком много, присвоит себе право, которого ему никто не давал, кроме «нашей эпохи», разорванной между Идолом Красоты и безъязыкостью. И, может быть, это будет самый скромный жест из всех возможных. Докажу теорему «от противного».

У С. Малларме есть стих в прозе, французское название которого: “Pauvre enfant pâle”, а наиболее удачное русское: «Бледный маленький оборвыш», это один из немногих стихов, где мы увидим, хоть и из окна, всегда из окна, – это стиль С. Малларме, – социальный конфликт. Оборвыш поёт под окном, и никто не бросит ему ни монеты, его голос не может пробиться сквозь тяжёлые шёлковые занавеси окон богатых первых этажей. И тут... Поэт начинает искушать оборвыша, конечно, мысленно: не пой – соверши преступление! «Преступление не так трудно совершить, шла бы только смелость вслед за желанием, ну, а такие, как ты <...>» [4, с. 471]. Поэту кажется, что он видит, как голова оборвыша отделяется от тела. «Твоя голова всё поднимается, хочет тебя оставить, предчувствует свою судьбу <...> Она тебе скажет «прощай», когда ты отплатишь за меня, за тех, кто стоит менее, чем я. Тогда-то, вероятно, ты прославишься; пока постись, тогда зато мы увидим твой портрет в газетных листках» [4, с. 472]. Голодай – и мы увидим тебя в газетах. Отомсти за меня, за таких, как я <...> За каких? За таких, чей лист обречён оставаться белым? За тех, кто обречён молиться *идолу* Красоты, прятаться за него, стараясь бежать от Уродства? Поэт хочет обменять роли, заставить оборвыша делать то, что скорее пристало бы Поэту. Нет, я не хочу сказать, что Поэту пристало убивать, но ему пристало говорить за оборвыша и, говоря, мстить за него. Глаголом жечь сердца людей <...> Но тут Поэт не просто предоставляет оборвыша себе, что было бы полбеды, но и поручает ему мстить за Поэта, *представлять* Поэта. Сильный поручает своё дело слабому, взрослый – ребёнку.

IV

Артюру Рембо в этом отношении честнее: он не поручает другому, вернее, слабейшему, совершать за него преступление. Он его совершает сам, или он допускает, что может его совершить, раз другого языка нет. Кстати, есть нечто симптоматическое в той готовности, с какой «общество» принимает версию об А. Рембо рабо- и просто торговце, в том сладострастии, с каким С. Малларме описывает *состояние* того, кто, расставшись с поэзией, обрёл

слонову кость, золоту пудру и фимиам [см.: 5, с. 361]. Не потому ли, что, с точки зрения С. Малларме, А. Рембо совершил то, на что Поэт некогда искушал оборвыша? И хотя сегодня исследователи ставят под сомнение правдивость образа Рембо-торговца / негоцианта [см.: 6, с. 296–298], миф – в том, что это миф, меня убеждают фотографии измождённого босого человека в Абиссинии, – служит хорошую службу тем, кто хочет изречь дешёвую мораль: всякий бунтарь переберется, под личиной всякого бунта скрыто желание *стать* буржуа, толстым, довольным буржуа.

И всё же лишённый языка А. Рембо не может более никого представлять, не может быть автором. Между автором и тем, кого он представляет, должен быть зазор: автор говорит от имени оборвыша, каторжника, но не становится ни тем, ни другим. А. Рембо не может более представлять, он должен *стать*. «Ещё ребёнком я восхищался несговорчивым каторжником, которого всегда ожидали оковы <...> *Его глазами* я смотрел на небо и на расцветающую в полях работу; в городах я искал следы его рока» [2, с. 155]. В этом его, *этого* Поэта, отличие от социалиста: не говорить от имени отверженных, а *стать* отверженным, не говорить от имени пролетария – *стать* пролетарием. И тем самым разрешение той нравственной проблемы, о которой твердит Ж.-Ф. Лиотар. Я не представляю кого-то, я сам этот кто-то.

«От начала времён я – низшая раса» [2, с. 153].

«Я – зверь, я – негр» [2, с. 156].

Решится ли Карл Маркс или В. Ленин сказать так? Нет, но им это и не нужно, у них своя функция. Как, впрочем, своя функция и у божьего поэта.

V

Об этом нужно сказать, когда говоришь о поэзии лучших из «проклятых поэтов», – в их поэзии есть боль; они разрушают себя, чтобы эту боль выразить. То, что для пролетария является неизбежностью, судьбой, – нищая, неустроенная жизнь – для них – результат выбора; пролетарию был закрыт путь в «общество», они закрыли этот путь себе сами.

«Я оплеуха – и щека,

Я рана – и удар булатом,

Рука, раздробленная катом,

И я же – катова рука!» [7, с. 103].

И никто не пишет о старых женщинах, старухах со взглядом ребёнка, лучше, чем Ш. Бодлер. См. его «Старух».

Когда вы читаете сны Веры Павловны, вы знаете или продолжаете знать, что это пишет отнюдь не спящий Н. Чернышевский. Когда вы читаете Ш. Бодлера – вы забываете о Ш. Бодлере. Н. Чернышевский тоже погубит себя, но его гибель была, хоть и неизбежным, но побочным продуктом его творчества, гибель Ш. Бодлера и была его творчеством.

И тем не менее... если кто-то изменит мир, то это будет не Ш. Бодлер.

VI

Неразумная дева, вероятно, Поль Верлен, говорит об inferнальном супруге, очевидно, Артюре Рембо: «Возможно, он обладает секретом, как *изменить жизнь?*» И отвечает: «Нет, он только ищет этот секрет» [2, с. 164]. *Изменить жизнь* <...> Почти, как у К. Маркса. Но чтобы изменить жизнь, нужно научиться *отличать* себя от неё. Человек отличает себя от природы и изменяет природу, революционер отличает себя от пролетария. Это *отличение себя от*, которое представляется радикальному демократизму смертным грехом, автор-де представляет массы, как сутенёр – проститутку, он проститутку их, пишет Ж.-Ф. Лиотар [см.: 8, с. 116], хотя уже в момент написания «Либицинальной экономики» и отошедший от радикального демократизма, есть неизбежное условие социального изменения. *Чтобы изменять – нужно отличать*. Теорема хорошо доказывается «от противного»: протест отверженных, не отличающих себя от себя, сливающихся с условиями своей жизни, не более чем то самое, предвкушаемое С. Малларме преступление. Не более чем преступление, которое всегда будет призвано к порядку, пусть и усекновением головы.

Кажется, А. Рембо чувствует это. «Мне совершенно ясно, что я всегда был низшею расой. Я не понимаю, что значит восстание. Моя раса всегда поднималась лишь для того, чтобы

грабить: словно волки вокруг не ими убитого зверя» [2, с. 152]. Кажется, А. Рембо отличает восстание такое, как Парижская коммуна, от бандитского грабежа, от рвущей тело не ими убитого зверя стаи волков лучше, чем это делают Ж. Делёз и Ф. Гваттари в «Тысяча плато». Для того чтобы отличить одно от другого хотя бы не хуже А. Рембо, Ж. Делёз и Ф. Гваттари слишком любят ризому и слишком не любят деревья, увы, и это признают и Ж. Делёз с Ф. Гваттари, ризома скорее у волков и бандитов.

Хотел ли А. Рембо найти новый язык? Как будто бы, но не нашёл. Я менее всего склонна вменять ему это в вину. Кто бы поддержал его в поисках? Неразумная дева (Поль Верлен), утверждавшая, что, хоть и служила в канцелярии при Коммуне, но Коммуны не заметила? Просто без языка ни в чём нельзя быть уверенным, ничего нельзя знать, даже того, на чьей ты стороне.

«Кому служить? Какому зверю молиться?»

«О! Я так одинок, что готов любому священному образу предложить свой порыв к совершенству».

“De profundis Domine, как же я глуп!» [2, с. 154].

Выводы. Первоначально на латыни, точнее, в практике употребления слова в римском праве, *auctor* – тот, кто помогает несовершеннолетнему совершить юридически значимое действие, тот, кто своим участием восполняет недостающую тому для совершения действия способность, восполняет его *не*-способность; воля *auctor*'а не идёт вразрез с волей подопечного, но восполняет её недостаток – полнота лет *auctor*'а восполняет чужую неполноту. Отнюдь не полагая, что древние права против нас потому, что древние, замечу: то, что несовершеннолетний существует, не отменяет *auctor*'а, а только и делает его возможным. Или: то, что существуют слова и правила их согласования, то, что существует дискурс в широком смысле слова, не отменяет автора, а только и делает его возможным. Впрочем, вернусь к политическому контексту. Не *существуй* несовершеннолетний, автору было бы не за кого говорить. *Существуй совершеннолетний*, автор был бы излишен. Но пока несовершеннолетний – несовершеннолетний, автор необходим, и его упразднение обернётся для несовершеннолетнего не силой, а бессилием.

Смел ли К. Маркс писать «Капитал», думаю, – да. Что бы ни думал на этот счёт Жан-Франсуа Лиотар.

Список использованных источников

1. Mallarme St. Herodiade. *Vers et prose* / St. Mallarme. Moscou : Radouga, 1995. P. 70–87.
2. Рембо А. Одно лето в аду. *Стихи* / А. Рембо. Москва : Наука, 1982. С. 150–182.
3. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? Москва : Академический проект, 2009. 261 с.
4. Малларме С. Бледный малыш. Сочинения в стихах и прозе / С. Малларме. Москва : Радуга, 1995. С. 471–472.
5. Mallarme St. Arthur Rimbaud. *Vers et prose* / St. Mallarme. Moscou : Radouga, 1995. P. 348–365.
6. Балашов Н. Рембо и связь двух веков поэзии. *Стихи* / Артю Рембо. Москва : Наука, 1982. С. 185–300.
7. Бодлер Ш. Гэаутонтиморуменос (Сам себя истязующий, греч.) *Цветы зла* / Ш. Бодлер. Москва : Высшая школа, 1993. С. 102–103.
8. Лиотар Ж.-Ф. Либидинальная экономика. Москва ; Санкт-Петербург : Изд-во института Гайдара ; факультет свободных искусств и наук СПбГУ, 2018. 472 с.

References

1. Mallarmé St. Herodiade // St. Mallarmé. *Vers et prose*. – Moscou: Editions “Radouga”, 1995. [in Russian and in French]
2. Rembo A. [Rimbaud A.] *Oдно лето v adu* [One summer in hell]. – Moskva: Nauka, 1982. [in Russian]
3. Deljoz Zh. [Deleuze G.], Gvattari F. [Guattari F.] *Что такое философия?* [What is philosophy?] – Moskva: Akademicheskij proekt, 2009. [in Russian]

4. Mallarmé S. [Mallarmé St.] Blednyj malysh [Pale kid] // St. Mallarmé. Sochinenija v stihah i proze [Works in poetry and prose]. – Moskva: Raduga, 1995. [in Russian and in French]
5. Mallarmé St. Arthur Rimbaud // St. Mallarmé. Vers et prose. – Moscou: Editions “Radouga”, 1995. [in Russian and in French]
6. Balashov N.I. Rembo i svjaz' dvuh vekov poezii [Rimbaud and the connection between two centuries of poetry]. – Moskva: Nauka, 1982. [in Russian]
7. Bodler Sh. [Baudelaire Ch.] Gjeautontimorumenos // Sh. Bodler. Cveti zla [The flowers of Evil]. – Moskva: Vysshaja shkola, 1993 [in Russian]
8. Liotar Zh.-F. [Lyotard J.-F.] Libidinal'naja jekonomika [Libidinal economics] – Moskva; Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo instituta Gajdara; Fakul'tet svobodnyh iskusstv i nauk SPbGU, 2018. [in Russian].

Предсіна Марія Юрїївна

кандидат філософських наук,

старший викладач кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

вул. Івана Кудрі 33, Київ, Україна

ЧИ ПОВИНЕН БУТИ АВТОР? ДО ГЕНЕЗИСУ СМЕРТІ АВТОРА

Одним із правил хорошого тону є критика позиції автора: з погляду сучасного демократизму автор – фігура аморальна. Досить представляти когось! Говорити від чийогось імені! Це клич таких авторів (нехай буде це слово), як, наприклад, Жан-Франсуа Ліотар, якому, серед іншого, ми зобов'язані описом «постмодерну». Революціонер не повинен говорити за пролетаря. Тюремник – за ув'язненого. Чоловік – за жінку. Білий – за чорного. Тощо. Здається, що все це так. І ніяк інакше не може бути. Але, з іншого боку, чи не є це визнанням нездатності критичної думки змінити світ? Відмовою від її повсякчасних завдань? Це – заперечення критичною думкою самої себе. Я аж ніяк не вважаю, що критична думка повинна існувати вічно. Але чи є це заперечення результатом її перемоги або поразки? Ролан Барт вказує на Стефана Малларме як свого попередника. Багато висловлювань Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі майже дослівно повторюють Артюра Рембо. Та й є спокуса провести історичні аналогії між кризою лівого активізму в 1970-і роки, Ж.-Ф. Ліотар прямо говорить про це як про причину появи своєї «Лібідинальної економіки», і станом справ після поразки Паризької комуни. Цю історичну аналогію я завжди маю на увазі. Якою мірою досвід поразки Паризької комуни вплинув на «Одне літо в пеклі» Артюра Рембо? В Артюра Рембо, безумовно, підкуповує та сила і щирість, з якою він заявляє і здійснює на ділі «смерть автора». І, ймовірно, тому те, що в Ж.-Ф. Ліотара представлено майже як перемога, в Артюра Рембо виступає як поразка. Без'язикість, яка в Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі майже перетворена на чесноту, в Артюра Рембо пояснюється як наслідок того, що стара мова вже нікуди не годиться, а нова ще не знайдена, тобто знову є поразкою.

Є різниця між нездатністю бути автором у певний час і запереченням позиції автора «взагалі». Висновок цієї статті полягає в тому, що автор, як і раніше, потрібен, хоча через заплутаність нашого часу бути їм аж ніяк не легко.

Ключові слова: автор, репрезентація, прокляті поети, без'язикість, зміна світу, нова мова.

Predeina Mariia Yurievna

Candidate of Philosophical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Philosophy and History

V.I. Vernadsky Taurida National University

33, Ivana Kudri str., Kyiv, Ukraine

SHOULD THERE BE AN AUTHOR? TO THE GENESIS OF THE AUTHOR'S DEATH

One of the rules of good manners is to criticize the author's position: from the point of view of modern democracy, the author is an immoral figure. Enough representation! Stop speaking on behalf

*of anyone! This is the cry of the authors (let it be this word), like Jean-François Lyotard, to whom, among other things, we owe the description of “postmodern”. A revolutionary must not speak for the proletarian. The jailer is for the prisoner. A man is for a woman. White is for black. Etc. It seems that all this is so. And it couldn't be otherwise. But, on the other hand, isn't this an acknowledgment of the inability of critical thought to change the world? By giving up her usual tasks? This is the denial of itself by the critical thought. I do not believe that critical thought should exist forever. But is this denial the result of her victory or defeat? Roland Barthes points to Stephen Mallarmé as his predecessor. Many of the statements of Gilles Deleuze and Felix Guattari almost literally repeat Arthur Rimbaud. Yes, and there is a temptation to draw historical analogies between the crisis of left activism in the 1970s, Lyotard directly speaks about this as the reason for the emergence of his “Libidinal Economy”, and the state of affairs after the defeat of the Paris Commune. I always have this historical analogy in mind. To what extent has the experience of the defeat of the Paris Commune influenced Arthur Rimbaud's *One Summer in Hell*? Arthur Rimbaud is undoubtedly captivating with the strength and sincerity with which he declares and realizes in fact the “death of the author”. And this is probably why what Jean-Francois Lyotard presents as a victory, Arthur Rimbaud appears as a defeat. The lack of language, which Gilles Deleuze and Felix Guattari almost turned into a virtue, is understood by Arthur Rimbaud as a consequence of the fact that the old language is no longer good for anything, and a new one has not been found, that is, again, it is a defeat.*

There is a difference between not being able to be an author at a certain time and denying the author's position “in general”. The conclusion of this article is that the author is still needed, although due to the confusion of our time, it is not at all easy to be one.

Key words: *author, representation, cursed poets, lack of language, changing world, new language.*

UDC 167.7:168.3

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-19>**Stezhko Zoya Vasylivna**

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Sciences, Informational and Archival Affairs
Central Ukrainian National Technical University
8, Universytetskyi ave., Kropyvnytskyi, Ukraine

Kharchenko Julia Volodymyrivna

Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Philosophy, Political Science and Foreign Affairs
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
1, Shevchenka str., Kropyvnytskyi, Ukraine

Shalimova Nataliia Stanislavivna

Doctor of Economics, Professor,
Dean of the Accounting and Finance Faculty,
Professor at the Department of Audit, Accounting and Taxation
Central Ukrainian National Technical University
8, Universytetskyi ave., Kropyvnytskyi, Ukraine

GEORG HEGEL'S "PHILOSOPHY OF SCIENCE" AS A METHODOLOGY FOR RESEARCHING SOCIO-HISTORICAL PROCESSES

*This article analyses the philosophical concept of G. Hegel as a system of evidentiary knowledge based on a reasonable comprehension of reality, and as a system of categories with methodological possibilities in explaining and predicting socio-historical processes. **The relevance** of the topic is determined by the need to find a solution to the problem of patterns in socio-historical processes. **The purpose** of article is to explore the methodological possibilities of Hegel's philosophy in explaining and predicting socio-historical processes – in the context of rational epistemology. **Study methods:** the method of ascent from abstract to concrete, the method of the unity of historical and logical, and so the general scientific methods – analysis and synthesis, induction and deduction, comparative analysis, abstracting. **Results.** The deep internal logic of interconversions of the philosophical categories of Hegel's system has been presented. The movement of abstraction follows the context of Hegel's methodology from the initial rationalization of the diversity of historical events to the comprehension of their integrity in historical and philosophical laws. The objective and subjective factors that determine the difficulties of this process have been distinguished and analyzed. The specifics of Hegel's understanding of freedom and historical necessity and their influence on the formation of general laws of history have been considered. The place and role of irrational and subjective factors in the «canvases» of the knowledge of the laws of social development have been determined. The example of the position on the dialectic of quantitative and qualitative changes illustrates the methodological possibilities of Hegel's philosophy in the field of history.*

Key words: methodology, epistemology, rationality, history, science, law, freedom, postmodernism.

Introduction. It would not be a great exaggeration to say that the main direction of people thinking in all times is historical discourse. It means everyday life (as primary history), with the main question being how to optimize it, how to make it more comfortable. The superficial simplicity of phenomena and the over-complexity of essence interweave miraculously in this discourse. It is understandable that innumerable simple scripts (e.g. power or mysticism) and deep theoretical developments in all ages accompany humanity, including whether history has a sacred meaning, whether it is subject to scientific laws and whether it is correct to speak of the regularity of social progress. Research and historical experience show that systemic progress in all spheres of social life is impossible and that scientific searches for some laws of history whose basis could make it possible to «construct» the

optimal future give, in fact, no stable results, and neither do religious-mystical quests. Moreover, the idea is commonplace today that the mind cannot show any regularity (well-known are Bertrand Russell's words that history can be called science only with the help of silences and falsifications) in the continuous variability of ordinary historical events. At the same time, we have many facts opposite to this, with instances of successful modeling and forecasting of historical processes based on historical patterns. All of the above determines our interest in this discourse and in rethinking the theoretical and methodological approaches to its solution. Using Hegel's philosophical concepts in the educational aspects of methodology for a specific science – history – can help in discussing the problems of the discipline of "Philosophy of Science", which postgraduates study at Ukrainian universities. Such considerations make our topic here relevant.

R. Aron, K. Marx, K. Popper, A. Toynbee, J. Habermas, O. Spengler, I. Janzhul and others studied the basis for the unity of history, its meaning or general regularities at different times. There aren't many philosophers in modern Ukrainian philosophy (V. Andrushchenko, M. Mikhalchenko, A. Khalapsis) analyze separately the topic of the history laws and make the reasoned conclusions – both negative and positive. Mostly one's own position about the existence of general laws of history is not argued but is given superficially. Such positions can be criticized, but it should be borne in mind that "heroic attempts over the past three millennia to identify the laws of history have failed" [1, p. 9].

Generally we see that today philosophers take an opposite positions about the very existence of the history laws. A. Ivin declares: "It is important to note that the humanities do not discover the laws of science. There are no laws of history, laws of linguistics and so on" [2, p. 257]. Graeme Snooks declares an opposite: "It is a common error to believe that a "free" society can only exist if there are no laws of history. In fact the reverse is true. Human society, either free or unfree, could not exist in a world devoid of laws of history" [1, p. 6]. But meanwhile he rises a question: "If history has laws why haven't they been discovered?" [1, p. 10]. Following situation, we think, could be characterized with one word: "Confusion – before task greatness. And still "<...> every generation demonstrates some events to be regular and predictable, which the preceding generation had declared to be irregular and unpredictable: so that the marked tendency of advancing civilization is to strengthen our belief in the universality of order, of method, and of law" [3, p. 106; 4].

For sure, it is impossible to solve such points in the frameworks of this paper but to support an idea that "until more accurate conceptions are acquired, no secure advance can be made toward discerning the true order of social changes" [5, p. 204], we cannot as well because our position is that every scientific and philosophical contribution to the study is useful.

Purpose and objectives. Therefore, the purpose of our article is to explore the methodological possibilities of Hegel's philosophy in explaining and predicting socio-historical processes. The process of achieving this goal involves solving such problems: to determine (in the context of rational epistemology) in practice points for increasing the effectiveness of the methodological requirements of the concept of Hegel.

Methodology. The methodological basis of the research is the well-known basic philosophical theories and principles. To achieve the objective the complex of general scientific methods has been used: analysis, synthesis, induction, deduction, abstraction, systematization, compilation, review, comparison, the method of ascent from abstract to concrete, the method of the unity of historical and logical, and so the general scientific methods – analysis and synthesis, induction and deduction, comparative analysis, abstracting.

Results. *Hegel on the path of science and the formation of its laws*

There is much world philosophical literature devoted to comprehending Hegel's system. His works have been republished in several countries [6; 7, p. 477; 8, p. 233], dissertations have been defended (Ukrainian creative work is D. Chyzhevsky's dissertation) and many monographs [9, p. 267] and many papers [10, p. 223] have been published.

However, that is not to say that today the effectiveness of Hegel's concepts as methodology is equal to the completeness of its content. It is possible to note the research papers that analyze Hegel's attitudes toward religion, morals and art, but they are often used according to methods of selective

and partial reading. This method is good only in cases where the partial problem is researched through the prism of a general concept. The difficulty with understanding complex texts and their practical non-verifiability is comprehensibly met by subjective reading. Today, the difficulty does not absolve philosophers of the responsibility for the inordinate influence on everyday life of “anti-Hegelian” postmodern concepts. It is undeniable that Hegel’s vision of philosophical principles and categories could open not only deep connections to the past, but also the internal logic of a variety of modern social and historical processes.

Next, we give a generalized picture of Hegel’s philosophical system what is represented within the framework of rational epistemology. This includes categories of generality, laws, necessity, and randomness, freedom, that which is permeated with the principles of dialectics (interconnection, interaction and development), rationality, objectivity, and determinism. These create the primary spiritual “skeleton” of the highest level of abstraction, though a variety of everyday life has to fit it intentionally. This is probably a reason for a widespread opinion that the philosophical concept of Hegel is the fully deductive construction: “The metaphysical historicists <...> focused solely on metaphysical constructs of the mind that have no application to the reality of the everyday world. These great thinkers include <...> Plato, Hegel, Marx, Spencer, Spengler, and Toynbee” [1, p. 3]. However, mr. Hegel says that “philosophy owes its development to experience” [11, p. 670; 12, p. 64]. Therefore it follows that the hierarchy of the structure of the categorical apparatus of Hegel’s philosophy has for the ground a real earthly life. At the heart of the hierarchy of the structure of the categorical apparatus of Hegel’s philosophy, at the heart of its essence is a certain private act with its various contents, where “the general quality of the action in general, its vivid content is reduced to a primitive form of generalization” [11, p. 233; 12, p. 87]. The freedom comes out from the spirituality of a personality, as “Me – it is only that what is related to my freedom <...>” [11, p. 233; 12, p. 84–85]. Hegel’s principle of rationality (with its undeniable domination) is combined with a certain recognition of the irrational, or “mysticism”, that “is definitely somewhat mysterious” in everyday life [11, p. 670; 12, p. 266]. With these and similar statements, we want to support the idea that Hegel’s system of philosophical categories is not a logical construction separated from reality, but rather an all-round, deep manifestation of rational being that has great methodological significance. With this it differs from some modern and fully deductive «constructions» of the laws of history: “The discussion of endless minute historical details must be reserved until the law of social changes has been deduced from more general phenomena, and is ready for inductive verification” [5, p. 198].

Is the beginning for the moving of abstraction in the process of the formation of the history laws “cognition of the all-round in the sea of empirical singularities, studying the necessity, the law in the visible disorder of infinite number of events” [11, p. 670; 12, p. 53]. That is, since “what consequences are accidental and what consequences are necessary, that lefts unspecified” [11, p. 233; 12, p. 85], it is worth turning to the sources or, as historians say, to the “factual base for such studies” [13]. After, the abstraction movement leads to the formation of empirical sciences – different social projects in the sphere of economics, law, ethics and politics. They have their own laws, but does history have general laws at this stage? History does not have it. However, the fact that the very history, no doubt, is as “the general background”, a single reason for the formation and functioning of the laws of some spheres of society. The reason is pointed out by Hegel: laws as “lessons of history” do not go beyond the limits of finite relations, and “finality <...> has constant boundaries and limitations” [11, p. 233; 12, p. 84]. In other words, these are the laws of brain, the methodological capabilities of which are limited by common sense. But, according to Hegel, “Empirical sciences, on the one hand, do not stop on the perception of single phenomena, but, they moving to philosophy, they handle a material by thought: finding out a general definition, genus and laws, they prepare using this method a content of special up to the possibility of inserting it to philosophy” [11, p. 670; 12, p. 64]. We think that this Hegel’s position has a detailed methodological indication – the general laws of history could be formed only in philosophical discourse.

Short conclusions can be summed up. Does history have such laws? It does. There are as follows:

1. Empirical laws, which are formed as the results of initial rationalizations of day-to-day events – carrying out a method of taking randomness out from the coincidences of the particular, that is, by the standardization process of facts and abstraction.

2. The statistical laws that regulate mass phenomena in different spheres of society, because they are laws of middle sizes. These empirical and statistical laws do form history as certain integrity with its own categorical apparatus that performs methodological functions in relation to its own spheres [14].

3. Laws-tendencies, which also have probabilistic and statistical content; they are universal, “visible” only in large systems, and work for a long time. They penetrate into the essence of the object under study, clarifying the methodological requirements of empirical laws and methodological requirements – history as a science.

An example would be the law on the priority of public life in relation to public consciousness. The follower of Hegel, materialist and rationalist K. Marx, formulated this law. Some schools call it the thesis or the principle. However, that could be called the historic and philosophical integral law in accordance with its practical influence to the social level. A. Maslow concretized this law at the individual and psychological level; it is widely used in practice.

Analysis of the effectiveness of methodological guidelines in the study of history problems

However, the effectiveness of these lessons of history is quite low, as social practice, more than the others are, does not follow the philosophical guidelines. This situation involves both objective and subjective factors. With regard to objective factors, we must address the specifics, both as a social practice and in terms of a philosophical understanding of it. We next consider this question in detail.

With regard to social practice, Hegel, analyzing not a form but a content of the movement of abstraction, focuses on a certain step away from objectivity in the content of definitions in the initial rationalization of social and historical processes. In particular, the bias of the scientist contributes to it (e.g. when he transmits the spirit of time, this last one is unquestioningly, according to Hegel, “the spirit of the scientist”) and to the probability of breaking the principle of historicity (e.g. if a scientist has, as an object for study, facts in the form of diverse sources, such as documents of a past time, but he assesses them from the point of view of the present day). Moreover, if we add an external variety of manifestations of facts of the history as a research object, it becomes clear that some uncertainty and ambiguous conclusions of rational analysis are objective, such that full rationalization of events on the specific level proves impossible and can never be fully proven.

However, the impossibility of full rationalization of social and historical processes at the general stage is obvious and related to yet another problem of philosophical comprehension of the social practice: while explaining the content of real events is no longer a dominant concern, what has become dominant is understanding their essence. This is controversial and ambiguous, as it concerns the difficulties of the philosophical analysis as well as our understanding of it. We are going to demonstrate this statement using the dialectics of categories for freedom and necessity (“<...> truth and freedom need each other – neither can go it alone” [15]. Freedom for humanity is, for sure, a point of departure, but humanity is able to be absolutely free only at the moment of intention, subjectively. In fact, “laws say only definitions of content for objective freedom definition” [11, p. 738, 602], so freedom becomes more objective and relative because it is limited by external determination and necessity. That is, the movement of abstraction from initial history to philosophy turns upside-down the meaning of the point of departure at the end. In addition, if the cognition of history is aimed at realizing rational integrity, it has to see free actions as necessary and determined, which is an obvious contradiction.

Since we have already analyzed the contradictory and ambiguous nature of the category of freedom [16, p. 65–78], we add that historical necessity is also contradictory and ambiguous:

- if results of events are necessarily stemming from its motives, an inevitability of a complex binding of these motives causes the randomness; historic necessity in this aspect is equal with the randomness;

- if a need is laid down in the laws that manage events, then these laws determine the necessary condition of social being – not a chronology of history – and a specific character of historicity gets lost in the necessity;

– if the need is the need of methods that realize laws of social being, then even evil might be necessary, and we fall into contradiction again, since the requirements of historical need are not rules of morality.

As we see, all characteristics of historical needs are from reality, but they do not pivot on unambiguity as a dominant line in the “disjointed visibility of events”. If we are talking about the realization of freedom in practice and the need as an occurrence of categories in relation to simple causality at one-time and specific stages, a problem becomes obvious.

With regard to subjective factors, we see some underestimation of the possibilities of argumentation through the philosophical analysis of words, which significantly reduces the effectiveness of research, when applying categories of philosophy can be quite effective even in the analysis of specific areas of social reality, such as economics [17, p. 84–95]. An example is the practice of disambiguation in the use of the word “freedom”; this practice we consider inadmissible in “pragmatic history” (Hegel). But the meaning of freedom is understood in a wide range of values – from absolute to relative, from subjective to objective; as a “sweet” emotional word, as a concept and as a category. At the stage of primary rationalization, freedom is based “on conviction”, on the stage of universalism – on “reliability which based on knowledge of necessity <...>” (Hegel).

Hegel keeps in mind the inevitably (i.e. in terms of permissibility) emotional and strong-willed component of the concept of freedom and the absolutizing of it; thus, it is thought that at the general stage, philosophy has changed and can change the concept of freedom to reliably include categorical content while limiting, by rational frames, the emotional aspects. This is a powerful methodological guide, an optimal philosophical compass. However, V. Khmil underlines correctly that “nowadays politological analytics dominates over philosophic explanation of complex democratic processes making inner basis of social human being more obscure instead of clear identification of human values and future global prospects” [18, p. 47]. This situation significantly reduces the possibility of a true understanding of the events in their deep causality. As outcomes, the constituent concepts of freedom manifest themselves with different content in practice (most often as subjective principles), and ignoring this moment of manifestation is one of the major causes of popular upheaval.

Another subjective factor that reduces the effectiveness of methodological guides of philosophy today is an attitude of philosophers to philosophy. What do we mean?

The “trick of mind” is a cause for taking the first position in subjectivist philosophy, as Hegel says. The possibilities of philosophy as a mental game are extremely broad, from a neglect of the basic philosophical principles that are developed in the millennia’s process of developing elitist philosophical thought, to a denying of philosophy itself as a world outlook and methodology. Nevertheless, the formation of postmodernism philosophy went directly through the negation of Hegel’s philosophy. In the theoretical aspect of the analysis of social practice, we consistently observe the destruction of relationship, and then the complete separation of principles from the categories saving the ontological content of categories. The priority of values is established through a partial replacement of the objective ontological content of categories with values. In the future, this may lead to the complete removal of the objective ontological content of the categories and to its replacement with simulacra. Simulacra are connected by the principles of, for example, indeterminism, subjectivity, irrationality and post-truth. Following Hegel’s logic, an illusory picture of the world is practically offered. This is a big problem today, because the “scenario” described in Hegel’s philosophical concept is actually realized indeed: if we are to abstract from mind its objective aspects, then there will, in fact, be nothing to control mental activity. It will instead be a thought that changes arbitrarily according to our interests and will.

G. Hegel’s philosophy as a roadmap for solving problems of social and historical processes

A way that points to resolving the problems of both past and present day social and political processes can be found with Hegel: “Inevitably comes the time when thought and notion declare its right”. A harbinger of this time is not the fact of the radical distinction between “social science and political superstructure” and reality, but the fact that this distinction is concerned with an increasing number of people. Hegel’s dialectic of quantitative and qualitative changes explains this as follows:

the negativism of quantitative accumulation becomes critical to reaching a deadline for the measure behind which the qualitative change of the social paradigm inevitably becomes directed to the “objective-substantive aspects” of the mind.

Applying this rather abstract position of Hegel in the sphere of pragmatic history, we say that this transition cannot be total, since the sensory (somewhat irrational) experience of the average person is not wiped out, and thus this total transition is not possible. However, it is possible to balance and stabilize it within the framework of a general rational system, since the mind can take into account the emotional and irrational moments, i.e. “mysticism”. This is the logic of Hegel’s reflection.

By carefully and respectfully understanding the spirit and logic of Hegel’s philosophical heritage, it is possible to reach a solution of the methodological problems of social and historical practice, to adjust intentions and values of the social subject to a stream of civilized coexistence. For example, the inability to fully rationalize historical events (noticed by Hegel at the stages of knowing the special and the general, thus introducing ambiguity and contradiction into the laws) does not necessarily testify to the “unscientific” nature of history, as its opponents claim. Its position is caused by a desire of common sense to be guided by “laws-recipes” or, by analogy, with the unambiguity of the dynamic laws of the natural sciences. However, the analogy is incomplete: modern scientific knowledge of quantum mechanics has shown that there are probably statistical (and not dynamic) regularities in the microcosm. This is why it is right to recognize the laws of history as a science, placing them within the permissible framework of ambiguity.

Hegel, using the dialectic of the categories, has repeatedly noted that although historical events are separate, i.e. distinct from one another, they are also common and internal, and, through their connections, are one. It constantly “removes” the past, making the events modern, and stretches the “lead thread” to a future event, which ensures its continuity as regularity.

Only a radical attitude change to history will optimize its effectiveness in practice. Moreover, extremely important is a constant and respectful cooperation with philosophy, because other sciences (Hegel argues) will not be able to master the truth without calling on philosophy. Therefore, we must be aware that every coming historical period will reflect philosophical conceptualization as a methodology of scientific knowledge.

Conclusions. The methodological possibilities of Hegel’s philosophy study allows us to draw the following conclusions:

1. Hegel’s system of philosophical categories is not an abstract logical construction, but a comprehensive, deep manifestation of the rationality of being.

2. Hegel traces the logic of cognition of social and historical processes in the movement of abstraction from primary scientific rationalizations up to the formation of the conceptual apparatus of history and then to the formation of the system of categories of social philosophy.

3. At these cognition etaps are the step by step forming first the stable “regularities”, cause-effect relationships of common sense, then – the probabilistic statistical laws of individual spheres of social life, primarily the economy; the general laws of history are able to be formed only in the philosophical discourse.

4. A significant role for the process systematization of knowledge belongs to the principles of rational philosophy, as well as to categories – this is shown using an example of the categories “freedom-necessity”.

5. Low efficiency of application of laws, principles and categories of philosophy in explaining and foreseeing social processes has objective and subjective reasons. Objective reasons include the impossibility of complete rationalization of social processes, the contradictory and ambiguous nature of historical necessity and freedom; subjective factors include 1) low assessment by politicians of philosophical argumentation in determining the strategy of the state; 2) partial replacement of the objective ontological content of categories with values – first of all, simulacra of postmodernism.

6. The solution of methodological problems of modern socio-historical practice should be seen in the following: recognition of the impossibility of forming unambiguous “recipe laws” and recognition of the impossibility of full rationalization of historical events naturally lead to the conclusion that

there are laws of history within the acceptable framework of polysemy. Indeed, although individual historical events differ from each other, their internal essential connections are the same. It is they who stretch a single “guiding thread” from the past through the present to future events – and turn their continuity into a pattern.

Bibliography

1. Snooks, Gr. *The Laws of history*. London ; New York : Routledge, 1998. 293 p.
2. Ивин А. Социальная эпистемология: Человеческое познание в социальном измерении : монография. Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2017. 570 с.
3. Berlin I. The Concept of Scientific History. *History and Theory*. 1960. Vol. 1. № 1. P. 103–142. URL: http://berlin.wolf.ox.ac.uk/published_works/cc/scihist.pdf (дата звернення: 10.08.2020).
4. Murphy G. Sir Isaiah Berlin on the Concept of Scientific History: A Comment. *History and Theory*. 1965. Vol. 4. № 2. P. 234–243. URL: <https://www.jstor.org/stable/2504153> (дата звернення: 15.08.2020).
5. Fiske J. Reviewed Works: A History of the Intellectual Development of Europe by John William Draper; Ancient Law; Its Connection with the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas by Henry Sumner Maine. *The North American Review*. 1869. Vol. 109. № 224. P. 197–230. URL: https://www.jstor.org/stable/25109488?seq=1#metadata_info_tab_contents (дата звернення: 18.08.2020).
6. Hegel G. Lectures on the history of philosophy [Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie]. 1892. 856 p. URL: <http://archiv-swv.de/pdf-bank/Hegel.G.W.F.Vorlesungen.ueber.die.Geschichte.der.Philosophie.I.pdf> (дата звернення: 18.08.2020).
7. Hegel G. *The Philosophy of History*. Prefaces by Charles Hegel and the Translator, J. Sibree, M.A. Ontario : Kitchener, 2001. 450 p.
8. Hegel G. *Grundlinien der Philosophie Rechts* [Principles of Philosophy Right.] Berliner Ausgabe, 2013. 240 p. URL: <http://www.zeno.org/Lesesaal/N/9781484031919?page=0> (дата звернення: 18.08.2020).
9. Stähler T. *Die Unruhe Des Anfangs: Hegel und Husserl über den Weg in die Phänomenologie* [The unrest of the beginning: Hegel and Husserl on the way into phenomenology]. Kluwer Academic Publishers, 2003. 275 p.
10. Pippin R. *Kunst als Philosophie. Hegel und die moderne Bildkunst* [Art as philosophy. Hegel and the modern visual art]. Berlin : Suhrkamp, 2013. 199 p.
11. Hegel G. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse in IV Bänden. Band 1* [Encyclopedia of philosophical sciences in the floor plan in IV volumes. Vol. 1]. 1830. 670 p. URL: <http://bookre.org/reader?file=1554944> (дата звернення: 18.08.2020).
12. Hegel G. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse in IV Bänden. Band 3* [Encyclopedia of philosophical sciences in the floor plan in IV volumes. Vol. 3]. 1830. 738 p. URL: <http://www.archiv-swv.de/pdf-bank/Hegel.G.W.F.Enzyklopaedie.der.philosophischen.Wissenschaften.III.pdf> (дата звернення 18.08.2020).
13. Орлик В., Орлик С. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. 2020. Вип. 2 (27). № 2. С. 5–25.
14. Orlik V. W sprawie Metodologii badań numizmatycznych. Recenzja książki A.L. Ponomarev, *Èvoluçiâ deneznyh sistem Pričernomor'â i balkan XIII–XV vv*. Moskva : Izdatel'stvo moskovskogo universiteta, 2011. 672 s. ISBN 978–5–211–06307–5. *Wiadomości Numizmatyczne*. 2014. R. LVIII. Z. 1–2 (197–198). S. 259–263.
15. Lynch M. Truth and Freedom. *The European Legacy*. 2014. Vol. 19. № 2. P. 23–33. DOI: 10.1080/10848770.2014.876198.
16. Стежко З.В., Стежко Ю.Г. Суперечливість свободи та парадокси відповідальності : антропологічний аналіз. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. № 13. P. 65–78. URL: <http://dx.doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131937> (дата звернення: 15.08.2020).
17. Shalimova N., Stezhko, Z. Qualitative Characteristics of the Auditor's Report. *Research Journal of Finance and Accounting*. 2016. Vol. 7. № 4. P. 84–95.
18. Khmil V. Ambiguous Janus of Modern Democracy. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2016. № 9. P. 47–54. URL: <http://dx.doi.org/10.15802/ampr2016/72228> (дата звернення: 15.08.2020).

References

1. Snooks, Graeme Donald (1998). *The Laws of history*. London and New York: Routledge.
2. Ivin A.A. (2017). *Social epistemology. Human cognition in the social dimension*: monograph. M.; Berlin: Direct-Media [in Russian].
3. Berlin, Isaiah (1960). *The Concept of Scientific History*. *History and Theory*, Vol. 1, № 1, 103–142. http://berlin.wolf.ox.ac.uk/published_works/cc/scihist.pdf; <https://www.jstor.org/stable/2504255?origin=crossref>.
4. Murphy, G.G.S. (1965). *Sir Isaiah Berlin on the Concept of Scientific History: A Comment*. *History and Theory*, Vol. 4, № 2, 234–243. <https://www.jstor.org/stable/2504153>
5. Fiske, John (1869). Reviewed Works: *A History of the Intellectual Development of Europe* by John William Draper; *Ancient Law; Its Connection with the Early History of Society, and Its Relation to Modern Ideas* by Henry Sumner Maine. *The North American Review*, Vol. 109, № 224 (Jul., 1869), 197–230. https://www.jstor.org/stable/25109488?seq=1#metadata_info_tab_contents.
6. Hegel, G. (1892). *Lectures on the history of philosophy*. [Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie]. <http://archiv-svw.de/pdf-bank/Hegel.G.W.F.Vorlesungen.ueber.die.Geschichte.der.Philosophie.I.pdf> [in Deutsche].
7. Hegel, G. (2001). *The Philosophy of History*. Prefaces by Charles Hegel and the Translator, J. Sibree, M.A. Ontario: Kitchener.
8. Hegel, G. (2013). *Grundlinien der Philosophie Rechts*. [Principles of Philosophy Right.] Berliner Ausgabe. <http://www.zeno.org/Lesesaal/N/9781484031919?page=0> [in Deutsche].
9. Stähler, T. (2003). *Die Unruhe Des Anfangs: Hegel und Husserl über den Weg in die Phänomenologie*. [The unrest of the beginning: Hegel and Husserl on the way into phenomenology]. Dordrecht, Boston, London. Kluwer Academic Publishers. <https://zfphl.de/index.php/zfphl/article/view/17/29> [in Deutsche].
10. Pippin, R. (2013). *Kunst als Philosophie. Hegel und die moderne Bildkunst*. [Art as philosophy. Hegel and the modern visual art]. Berlin: Suhrkamp. <https://zfphl.de/index.php/zfphl/article/view/17/29> [in Deutsche].
11. Hegel, G. (1830a). *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse in IV Bänden. Band 1*. [Encyclopedia of philosophical sciences in the floor plan in IV volumes. Volume 1]. <http://bookre.org/reader?file=1554944> [in Deutsche].
12. Hegel, G. (1830b). *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse in IV Bänden. Band 3*. [Encyclopedia of philosophical sciences in the floor plan in IV volumes. Volume 3]. <http://www.archiv-svw.de/pdf-bank/Hegel.G.W.F.Enzyklopaedie.der.philosophischen.Wissenschaften.III.pdf> [in Deutsche].
13. Orlyk, V.M., & Orlyk S.V. (2019). *Theoretical and methodological and scientific problems of the economic history of Ukraine*. *Universum of History and Archeology*, Vol. 2 (27), Iss. 2, 5–25. <http://dx.doi.org/10.15421/2619022702>.
14. Orlyk, V. (2014). *On the Methodology of numismatic research*. *Numismatic News*, Vol. 1–2 (197–198), 259–263 [in Poland].
15. Lynch, Michael P. (2014). *Truth and Freedom*. *The European Legacy*, Vol. 19, № 2, 23–33. <http://dx.doi.org/10.1080/10848770.2014.876198>
16. Stezhko, Z. & Stezhko, Ju. (2018). *Contradiction of freedom and paradoxes of responsibility (anthropological analysis)*. *Antropologhichni vymiry filosofovskiykh doslidzhenj*, 13, 65–78. <http://dx.doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131937> [In Ukrainian].
17. Shalimova, N. & Stezhko, Z. (2016). *Qualitative Characteristics of the Auditor's Report*. *Research Journal of Finance and Accounting*, vol. 7, № 4, 84–95.
18. Khmil, V. (2016). *Ambiguous Janus of Modern Democracy*. *Antropologhichni vymiry filosofovskiykh doslidzhenj*, 9, 47–54. <http://dx.doi.org/10.15802/ampr2016/72228>.

Стежко Зоя Василівна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнського національного технічного університету
пр. Університетський 8, Кропивницький, Україна

Харченко Юлія Володимирівна

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, політології та міжнародних відносин
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
вул. Шевченка 1, Кропивницький, Україна

Шалімова Наталія Станіславівна

доктор економічних наук, професор,
декан факультету обліку та фінансів,
професор кафедри аудиту, обліку та оподаткування
Центральноукраїнського національного технічного університету
пр. Університетський 8, Кропивницький, Україна

**«ФІЛОСОФІЯ НАУКИ» ГЕОРГА ГЕГЕЛЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ
СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ПРОЦЕСІВ**

*У статті аналізується філософська концепція Г. Гегеля як система доказових знань, які базуються на раціональному осмисленні дійсності, та як система принципів і категорій із методологічними можливостями в області філософії науки, зокрема історії. **Актуальність** теми визначається необхідністю пошуку рішення тисячолітньої проблеми закономірностей у соціально-історичних процесах та надання історії статусу науки. **Метою** статті є внесення посильного вкладу у визначення методологічних можливостей філософської концепції Г. Гегеля в поясненні, передбаченні та прогнозуванні соціально-історичних процесів – у контексті раціональної епістемології. **Методи та результати дослідження.** Методологією є принципи, категорії та методи раціональної філософії – сходження від абстрактного до конкретного, єдності історичного та логічного, а також загальнонаукові методи – аналіз та синтез, індукція та дедукція, порівняльний аналіз, узагальнення, абстрагування. Представлено глибоку внутрішню логіку взаємопереходів філософських категорій концепції Г. Гегеля, яка визначає рух абстракції від початкової раціоналізації розмаїття конкретних історичних подій до розуміння їхньої глибинної цілісності та каузальності. Обґрунтована можливість формування загальних законів історії, проте: 1) лише в історико-філософському дискурсі; 2) лише у прийнятних рамках багатозначності (із визнанням принципової неможливості повної раціоналізації історичних подій). Проаналізовано причини, що знижують практичну ефективність імплементації методологічних вимог. Робиться висновок про необхідність переорієнтації державної політики на повагу до філософської методології. Розглянуто специфіку розуміння Г. Гегелем свободи й історичної необхідності та їхній вплив на формування загальних законів історії. Визначено місце та роль ірраціональних суб'єктивних чинників постмодернізму в «канві» пізнання законів суспільного розвитку. Проілюстровано ефективність методологічних вимог філософії Г. Гегеля в галузі історії на прикладі діалектики кількісних та якісних змін.*

Ключові слова: методологія, епістемологія, раціональність, історія, наука, закон, свобода, постмодернізм.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ ПРИРОДИ, СВІТУ І КОСМОСУ

Guyvan P. D.

PROBLEMS OF COGNITION OF TIME AS AN ELEMENT
OF THE EXTERNAL WORLD.....4

ФІЛОСОФІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Аксьонова В. І.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА –
ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....11

Гансова Е. А.

ЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ
ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ.....19

Зінкевич В. І.

УМОВИ ЕТАПУ ЗРОСТАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ У ДИСКУРСІ
ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ.....24

Кузнецов А. Ю., Свящук А. Л.

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЕ УРОВНИ СОЦИАЛЬНОГО.
К МЕТОДОЛОГИИ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИХ ПРОБЛЕМ.....33

Попков В. В.

МИР-СИСТЕМНАЯ ТЕОРИЯ ВАЛЛЕРСТАЙНА
И СУДЬБА СИСТЕМНОЙ АЛЬТЕРНАТИВЫ.....42

Поплавская Т. Н., Чекурина О. В.

СЕМЕЙНО-БРАЧНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ
КАК ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМИРУЮЩЕГОСЯ СОЦИУМА.....53

Скиба Е. К.

ТЕОРІЯ ГЕНДЕРУ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ КУЛЬТУРИ.....62

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

Костенко М. Т.

ФІЛОСОФСЬКА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ.....69

Лопуга О. І.

ВПЛИВ СУЧАСНОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА
НА ДУХОВНУ КУЛЬТУРУ ОСОБИСТОСТІ.....75

Проценко О. П., Васильєва Л. А.

КУЛЬТУРНІ ФОРМИ СПІЛКУВАННЯ В САМОЗБЕРЕЖЕННІ ЛЮДИНИ
ТА ВДОСКОНАЛЕННІ ЛЮДСЬКИХ ВІДНОСИН.....83

Скляр А. В.

ФИЛОСОФИЯ ЧЕЛОВЕЧНОСТИ КОНФУЦИЯ
КАК ОСНОВНАЯ ИНТЕНЦИЯ БЛАГОРОДНОГО ЧЕЛОВЕКА.....90

Співак В. В.	
ФЕЛІЦИТАРНІ УЯВЛЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РАНЬОГО МОДЕРНУ.....	102
Чуйкова Е. В.	
ГУМАНИЗМ А. МАСЛОУ КАК СОЦИАЛЬНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ЗДОРОВЫХ ТАЛАНТЛИВЫХ ЛИЧНОСТЕЙ.....	108
ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ АБО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ	
Зуб А. А., Петінова О. Б.	
ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ В НАУЦІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	116
Ковальчук Т. П., Рудой В. В.	
УМОВИ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	123
Кузнецова К. Ю.	
КРИТИКА МЕТАФІЗИКИ І ПОСТМЕТАФІЗИЧНЕ МИСЛЕННЯ: ТЕРМІНОЛОГІЯ Й ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	132
Преденна М. Ю.	
ДОЛЖЕН ЛИ БЫТЬ АВТОР? К ГЕНЕЗИСУ СМЕРТИ АВТОРА.....	142
Stezhko Z. V., Kharchenko J. V., Shalimova N. S.	
GEORG HEGEL'S "PHILOSOPHY OF SCIENCE" AS A METHODOLOGY FOR RESEARCHING SOCIO-HISTORICAL PROCESSES.....	149

CONTENTS

NATURAL, WORLD AND SPACE PHILOSOPHY

Guyvan P. D.

PROBLEMS OF COGNITION OF TIME AS AN ELEMENT OF THE EXTERNAL WORLD.....	4
---	---

PHILOSOPHY OF SOCIETY AND SOCIAL HISTORY

Aksonova V. I.

SOCIO-CULTURAL CONTEXT OF THE INFORMATION SOCIETY – A PHENOMENON OF SOCIAL ACTIVITY OF THE PERSON.....	11
---	----

Hansova E. A.

THE MEANING OF COMMON METHODOLOGY FOR SOCIAL POLITICS.....	19
--	----

Zinkevych V. I.

GROWTH STAGE CONDITIONS OF THE EDUCATION SYSTEM IN THE LIFE CYCLE DISCOURSE OF INDUSTRIAL CIVILIZATION.....	24
--	----

Kuznetsov A. Yu., Svyashchuk A. L.

SYNERGETIC LEVELS OF THE SOCIAL. TO THE METHODOLOGY OF ANALYSIS OF SOCIAL AND PHILOSOPHICAL PROBLEMS.....	33
--	----

Popkov V. V.

WORLD-SYSTEM WALLERSEIN THEORY AND THE FATE OF A SYSTEM ALTERNATIVE.....	42
--	----

Poplavskaya T. N., Chekurina O. V.

FAMILY AND MARITAL RELATIONS STEREOTYPES AS THE PROBLEM OF TRANSFORMING SOCIETY.....	53
---	----

Skiba E. K.

GENDER THEORY AS METHOTODOLOGY OF CULTURE INTERPRETATION.....	62
---	----

PHILOSOPHY OF THE HUMAN PERSON WITH HIS/HER TRAITS, ABILITIES AND CHARACTERISTICS

Kostenko M. T.,

PHILOSOPHICAL EXPLANATION OF HONOR AND DIGNITY.....	69
---	----

Lopuha O. I.

THE INFLUENCE OF MODERN SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT ON THE SPIRITUAL CULTURE OF PERSONALITY.....	75
--	----

Procenko O. P., Vasylieva L. A.

CULTURAL FORMS OF COMMUNICATION IN HUMAN SELF-SAVING AND IMPROVEMENT OF HUMAN RELATIONS.....	83
---	----

Skliar A. V.

THE PHILOSOPHY OF HUMANENESS OF THE CONFUCIUS AS THE BASIC INTENTION OF A NOBLE MAN.....	90
---	----

Spivak V. V.	
FELICITARY PERCEPTIONS IN THE EUROPEAN PHILOSOPHICAL TRADITION OF THE RENAISSANCE AND EARLY MODERN.....	102
Chuikova E. V.	
HUMANISM OF A. MASLOW AS SOCIAL REALIZATION OF HEALTHY TALENTED PERSONALITIES.....	108
PHILOSOPHY OF SPIRITUAL ENVIRONMENT AND INTELLECTUAL PROCESSES	
Zub A. A., Petinova O. B.	
PROBLEM SITUATIONS IN SCIENCE: PHILOSOPHICAL CONTEXT.....	116
Kovalchuk T. P., Rudoy V. V.	
CONDITIONS FOR FORMATION OF CREATIVITY OF FUTURE SPECIALISTS OF DECORATIVE AND APPLIED ART IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING.....	123
Kuznetsova K. Yu.	
CRITICISM OF METAPHYSICS AND POSTMETAPHYSICAL THINKING: TERMINOLOGY AND BASIC CHARACTERISTICS.....	132
Predeina M. Yu.	
SHOULD THERE BE AN AUTHOR? TO THE GENESIS OF THE AUTHOR'S DEATH.....	142
Stezhko Z. V., Kharchenko J. V., Shalimova N. S.	
GEORG HEGEL'S "PHILOSOPHY OF SCIENCE" AS A METHODOLOGY FOR RESEARCHING SOCIO-HISTORICAL PROCESSES.....	149

Наукове видання

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

ВИПУСК 1(45) 2020

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.

Обл.-вид. арк. 15,49. Ум.-друк. арк. 18,83. Зам. № 1220/367

Підписано до друку 29.12.2020. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.